Vytautas Merkys

SIMONAS DAUKANTAS

Antras papildytas leidimas

Vilnius „Vyturys“ 1991

MBBK 8L1
Me-199

$M\frac{4802050000-080}{M856(08)-91}$ 3—90

ISBN 5-7900-0405-9

PRATARMĖ

Kartais sakoma, kad Simonas Daukantas savo istorijos veikaluose daugiau rėmėsi lakia vaizduote nei tikrais faktais. Iš tikrųjų, atrodo, ką čia bendra su istorijos mokslu turi legendinių kunigaikščių, krivių krivaičių veiklos, lietuvių karų su antikinėmis ir jas supusiomis barbarų tautomis aprašinėjimas, beletristiniai girių ir jose prisiglaudusių mūsų protėvių gyvenimo vaizdai. Mes žinome aukštyn kylančias civilizacijos pakopas, o pagal Daukantą išeitų, kad gilioje senovėje žmonės gyveno gerai, o paskui visiškai suvargo. Gali pasirodyti, kad, svarbiausiuose jo istorijos veikaluose ieškodami beletristikos vertybių, tik gelbstime Daukanto prestižą.

Ieškodami Daukanto istorijos kūriniuose prasilenkimų su tiesa rastume daug, galėtume kaltinti autorių istorizmo stoka ir panašiai. Deja, šitaip skaitydami Daukantą, mes patys nesilaikytume istorizmo. Prisiminkime, kad nuo Daukanto intelektualinės veiklos pradžios mus skiria pusantro šimtmečio. Per tą laiką keletą kartų keitėsi politinė santvarka, įvyko socialinių ekonominių lūžių, mokslas ir visuomeninė mintis nužengė daug didelių žingsnių į priekį. Vertindami Daukanto darbus šių dienų metodologijos požiūriu, privalome nuodugniai suvokti jo gyventą epochą, kuri daugybe saitų buvo susijusi su praeitimi ir ateitimi.

Ne mums priklauso pionieriaus garbė rašyti Daukanto biografiją, vertinti jo kūrybinį palikimą. Čia tik siekiama geru žiupsniu naujų duomenų paryškinti ir patikslinti jau nubrėžtus jo gyvenimo ir veiklos kontūrus. Jeigu susipažinę su Daukantu, kaip anos epochos žmogumi, imsime geriau suprasti jo nuopelnus pažangos labui, tai laikysime savo uždavinį atlikę su kaupu.

Knygoje nevengta citatų iš istorijos šaltinių, Daukanto raštų. Manyta, kad jos gali spalvingiau nušviesti dėstomą klausimą, negu jų minties atpasakojimas. Kad citatų archainė rašyba ir kalba netrukdytų skaitytojui, nevengta modernizavimo, tik kai kur archaizmai palikti dėl epochos kolorito. Visiškai autentiški senieji tekstai reikalingi kalbininkams, tačiau ne čia ieškos jie sau reikalingų šaltinių.

Nemaža painiava naudotoje medžiagoje su datomis. Didžiojoje Lietuvos dalyje 1800—1915 metais buvo laikomasi senojo — Julijaus — kalendoriaus, kuris nuo naujojo — Grigaliaus — kalendoriaus, galiojančio ir dabar, atsiliko XIX amžiuje dvylika, o XX a. — trylika dienų. Čia visos datos (jei nėra pastabų) nurodomos pagal naująjį kalendorių.

Pirmą kartą šią mano knygelę išleido „Vagos" leidykla 1972 metais. Nuo to laiko Daukantas prisimenamas dažniau, parašyta naujų straipsnių, susirūpinta jo raštų leidimu. Neliko supeiktas ir mano rašinys, todėl praėjus kone dviem dešimtmečiams ryžausi jį pakartoti. Papildžiau naujais duomenimis, pasinaudojau kitų autorių darbais, atnaujinau išnašas, pirmenybę teikdamas naujiems Daukanto raštų leidimams. Nei savo knygelės struktūros, nei minčių tėkmės nekeičiau, manydamas, kad anuomet tikrai buvau arčiau mūsų perspektyviausio skaitytojo — jaunimo.

I. KELIAS Į ŽMONES

LUOMAS

Tais laikais, kai Simonas Daukantas atėjo į pasaulį, visuomenė buvo skirstoma į kilminguosius ir nekilminguosius. Kilmingieji — valstybės piliečiai, nekilmingieji — darbo jėga kilmingiesiems išlaikyti. Tarp jų praraja, nes nekilmingojo raudonas kraujas negali pavirsti kilmingojo mėlynu krauju.

Kur ir kada Daukantas gimė, yra seniai žinoma. Žinomi ir jo tėvai. Dar 1913 metais istorikas ir teisininkas Augustinas Janulaitis paskelbė Simono krikšto metrikus, kuriuose rašoma: „1793 m. spalio mėn. 29 d. aš, Simonas Lopacinskis, Lenkimų altarista, apkrikštijau sūnų, vakar gimusį, vardu Simonas, iš teisėtos moterystės tėvo bajoro Jurgio Daukanto ir motinos bajorės Kotrynos Odinaitės. Krikšto tėvai buvo: Antanas Neugavičius su Rozalija Norvydiene iš Kalvių“[1].

Taigi Simonas gimė Kalviuose, už keturių kilometrų nuo mažyčio Lenkimų miestelio (dabar Skuodo rajonas). Tiesa, pirmasis S. Daukanto biografas Jonas Šliūpas 1883 metais „Aušroje“ klaidingai nurodė gimimo vietą esant Kivylių kaimą Ylakių parapijoje, ir vėliau tą klaidą kartojo[2]. Betgi jau 1887 metais Eduardas Volteris rašė, kad Daukantas gimęs Lenkimų parapijoje[3]. Pagaliau 1891 metais Mečislovas Davainis-Silvestraitis nustatė tikslią jo gimimo vietą[4].

---

[1] Janulaitis A. Simanas Daukantas. Jo gyvenimas, darbai ir vargai (1793—1864) // Lietuvių tauta.— 1913.— T. 2, sąs. 2.— P. 244—284.

[2] Kuoksztis J. S. (Šliūpas J.) Simanas Daukantas, Lietuvos rasztininkas // Auszra.— 1883.— Nr. 1.— P. 13; Lietuvos Mylėtojas (Šliūpas J.) Lietuviszkiejie rasztai ir rasztininkai.— Tilžė, 1890.— P. 33.

[3] Вольтер Э. Об этнографической поездке по Литве и Жмуди летом 1887 года // Приложение к LVI тому Записок Импер. Академии наук. — Санктпетербург, 1887. — № 5. — С. 115.

[4] Žaltys. Kaunas // Vienybe lietuvniku.— 1892.— Nr. 12.— P. 137.

Apie pačius Simono tėvus ir senelius žinių negausu. Seneliai buvo vietiniai žemaičiai — Jokūbas ir Marijona Kalvaitė Daukantai. Tėvas Jurgis gimė 1759 metų balandžio 22 dieną, o motina Kotryna Odinaitė — apie 1757—1762 metus. Jai Jurgis Daukantas buvo antrasis vyras, nes pirma buvo ištekėjusi už Stanislovo Jaušiaus. Beje, svarbus šaltinis Daukantų šeimos istorijai yra pats Kotrynos Daukantienės antkapio paminklas Lenkimų bažnyčios šventoriuje, statytas sūnaus Simono. Rausvo granito plokštėje iškalti šie žodžiai (rašyba dabartinė): „Čia ilsis Dievuje užsnūdusi Kotrinė Odinaitė pirma Stanislovienė Jaušienė, paskui Jurgienė Daukantienė, kuri gyveno sumišimuose svieto, regėjo ir kentėjo didžius vargus rūpesnius savo amžiuje, metuose 1795 m. buvo garsiame mūšyje po Liepoja lygiai su vyru ir trimis dieveriais. Dievas jai buvo davęs penkias dukteris ir du sūnu, regėjo savo vaikų vaikų vaikus. Turėdama 90 metų amžiaus savo, persiskyrė su šiuomi svietu m. 1847 lapkričio mėnesio 9 dieną[5], auštant, palikusi šiame pasaulyje bevargstančius dvi dukteri ir sūnų, kurie raudodami savo meilingos ir išmintingos motinos minavonei tą akmenį padėjo". Iš čia sužinome, kad Daukantų šeima, Simonui esant vos dvejų metų, dalyvavo Kosciuškos sukilime ir sukilėlių žygyje į Liepoją. Šeimoje buvo kalbama, kad Daukantienė vežė maistą sukilėliams ir pakliuvo į kautynių sūkurį, kulkoms zvimbiant, gulėjo griovyje.

Daukantienės paminklo įrašas byloja apie Daukantų šeimos gausumą. Simonas buvo vyriausias sūnus. Po jo ėjo duktė Anastazija, gimusi apie 1795 metus. Ji vėliau ištekėjo už Kauneckio į Kivylių kaimą netoli Ylakių. Savo sūnų Leoną Kauneckiai išleido į mokslus. Trys jo vaikai, Anastazijos vaikaičiai, baigė mediciną, o vienas sūnus — agronomiją.

Gal trejetą metų už Simoną buvo jaunesnė sesuo Ona. Ji buvo tėvų karšintoja ir jų ūkio paveldėtoja. Apie 1815 metus Ona ištekėjo už Juozapo Prušinsko ir kitais

---

[5] Mirimo metrikose pažymėta, kad ji, būdama apie 85 metų, mirė 1847 m. gruodžio mėnesį, palaidota gruodžio 10(22) d. Antkapyje įrašyta, kad ji mirė lapkričio mėnesį, nes tada taip buvo vadinamas dabartinis gruodis.

metais jau susilaukė pirmojo vaiko[6]. Prušinskų palikuonis Kazys Kalviuose gyvena iki šiol.

1802 metų gegužės 12 dieną Daukantams gimė duktė Kotryna, o 1804 metų sausio 16 dieną — Konstancija[7]. Vienos dukters vardas mums lieka nežinomas. Pagaliau 1805 metų gegužės 17 dieną Daukantams gimė jauniausias vaikas — sūnus Aleksandras[8]. Jis, Simono remiamas, baigė mediciną Vilniaus universitete.

Dėl Daukantų šviesumo, jų atžalų išsimokslinimo, padėties visuomenėje ilgą laiką buvo manoma, kad jie priklausę kilmingųjų luomui. Motiejus Valančius Daukantą taip pat vadina bajoru. Šią žinią jis, matyt, perdavė ir kitiems. Prahos ir Zagrebo universitetų dėstytojas Leopoldas Geitleris[9], Jonas Šliūpas[10] irgi manė Simoną kilus iš bajorų. Betgi M. Davainis-Silvestraitis, išsiteiravęs Daukanto giminių, paskelbė, jog Simonas gimė iš „karališkų ūkininkų", o tik sąlygų verčiamas pasidarė bajoro popierius[11]. Kalbininkas Jonas Jablonskis, papildydamas šią žinią, rašė, kad Simono tėvas Jurgis „karališkas sodietis, buvo medsargis arba, kaip žemaičiai sako, medininkas. Tėvas buvo žmogus neturtingas, nekiek teišgalįs"[12]. A. Janulaičio paskelbtas Daukanto metrikų nuorašas, rastas Kauno gubernijos bajorų deputacijos bylose, Daukantus vadina bajorais. Pats Janulaitis tuo abejojo. Jis rašė: „Metrikose ir vėliau dokumentuose jisai užrašytas bajorų kilimo. Vėliau jisai save taip ir vadino. Nėra reikalo tuo tikėti. Juk tai buvo tokie laikai, kuomet mužikas niekur negalėdavo eiti: visur būdavo suvaržytas ir sodžiuje, ir mieste, amate ir mokykloje, seminarijoje ir vienuolyne. Klebonas atlikdavo gerą darbą užrašęs jį bajoru, ne mu-

---

[6] Lenkimų bažnyčios 1802—1827 m. krikštų knygos įrašas // Lietuvos Centrinis valstybinis istorijos archyvas (toliau — CVIA), f. 669, ap. 1, b. 208, l. 98.

[7] Ten pat, l. 5, 19.

[8] Ten pat, l. 31.

[9] D-ras J. Bs. /Basanavičius J./ Isz cziakiszko // Auszra.— 1885.— Nr. 2—3.— P. 90.

[10] Lietuvos Mylėtojas /Šliūpas J./ Lietuviszkiejie rasztai ir rasztininkai.— P. 33.

[11] Žaltys. Kaunas // Vienybe lietuvniku.— 1892.— Nr. 12.— P. 137.

[12] Jablonskis J. Raštai.— K., 1932.— T. 1.— P. 29.

žiku: neužkirsdavo jam kelio kilti aukštyn prie esančių tuomet visuomenės pažiūrų ir santykių. Bene bus labiau pamatuotas tvirtinimas, užsilikęs tarp Daukanto giminių, jog Daukantas bus buvęs mužikų kilimo, jog jo tėvai — buvę karališki žmonės“[13].

Tikrai, Lenkimų bažnyčios krikštų knygoje Daukantų dukterų kilmė nepažymėta, nes jų gyvenimo keliui tas beveik neturėjo reikšmės. Krikštijant sūnų Aleksandrą pabrėžta, kad abu jo tėvai bajorai. Lygiai tas pats kartojasi ir kai kurių Juozapo ir Onos Prušinskų sūnų metrikose[14].

Valstietiška Daukanto kilmė nacionalinio judėjimo sąlygomis pasirodė patrauklesnė, ir ši versija plačiau įsigalėjo. Bajorai dėl aplenkėjimo ir tautos reikalų išdavimo buvo nepopuliarūs.

Akademinėj „Lietuvių literatūros istorijoje“[15] taip pat teigiama Daukantą kilus iš valstiečių. Betgi vieningos nuomonės neprieita. Istorijos archyvo Vilniuje darbuotojas Domas Butėnas paskelbė, kad jis rado 1816 m. revizinio surašymo fragmentą, kuriame pažymėta Telšių apskrities Luknių (autoriaus manymu, Lenkimų) parapijos Duseikių Daukantų šeima. Ten minimas ir Simonas Daukantas[16]. Kazys Grigas, anksčiau palaikęs nuomonę dėl valstietiškos Daukanto kilmės[17], šios naujos žinios paveiktas, taip pat susvyravo. Jis rašė: „Taigi naująjį dokumentą deramai ištyrus, reikia manyti, bus galima kiek patikslinti ir Daukantų socialinės kilmės problemą. Kol kas tegalima pasakyti, kad jis greičiausiai parems versiją apie Simoną, kaip neturtingų bajorų sūnų...“[18]

D. Butėno nurodytas raštas su Simono Daukanto vardu tikrai yra. Simono tėvas vadinamas Jurgiu, o brolis —

---

[13] Janulaitis A. Simanas Daukantas.— P. 11.

[14] CVIA, f. 669, ap. 1, b. 208, l. 31, 98.

[15] Lietuvių literatūros istorija. Red. K. Korsakas.— V., 1957.— T. 1.— 463 p.

[16] Butėnas D. Gyvenimo ir darbų pėdsakais // Literatūra ir menas.— 1964.— Gruodžio 4.— Nr. 49.

[17] Grigas K. Simonas Daukantas — lietuvių tautosakos rinkėjas ir leidėjas: Filologijos mokslų kand. disert. autoreferatas.— V., 1958.— P. 6.

[18] Grigas K. Apie S. Daukanto kilmę ir šeimą // Literatūra ir menas.— 1964.— Gruodžio 4.— Nr. 49.

Aleksandru. Bet kai kurie kiti šio Daukanto ir mūsų aprašomo Daukanto biografiniai duomenys skirtingi. Jau pats publikatorius pastebėjo, kad jo Daukantas ketveriais metais jaunesnis. Be to rusiškai Luknikais vadinta ne Lenkimai, o Luokė. Vadinasi, gyvenamoji vieta taip pat nesutampa. Literatūros istorikas Jurgis Lebedys rašė: „Tuo būdu naujoji S. Daukanto kilmės versija, kaip nepagrįsta, yra atmestina. Galbūt nuodugniai ištyrus surastąjį dokumentą, atsiras naujų, tvirtesnių argumentų jam paremti. Bet kol tai bus padaryta, nėra ko kalbėti apie bajorišką, tuo labiau dvarininkišką rašytojo kilmę“[19].

Lyg įsijungdamas į šią polemiką, Vytautas Bogušis, minint Daukanto 175-ąsias gimimo metines, vėl bandė atsakyti į šį klausimą. Bogušis, apžiūrėjęs Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomą Daukanto bajoriškos kilmės dokumentą, pristatytą studijų metu, padarė išvadą, kad jis turi falsifikacijos žymių, nes vieno parašo vietoje kažkas išskusta. Jis tvirtina, kad S. Daukantas gimė laisvojo valstiečio šeimoje[20].

Beje, Vaclovas Biržiška jau anksčiau buvo pareiškęs tą pačią nuomonę[21].

Ginčai daugiausia kyla tuomet, kai atitinkami teiginiai menkai argumentuoti. Šitai liečia ir Daukanto kilmės klausimą. Bajoro luomas Simono nė kiek nežemintų. Tarp bajorų inteligentų taip pat buvo liaudies interesų gynėjų ir pažangių pažiūrų reiškėjų. Be to, bajoras buvo nelygus bajorui. Šiam luomui priklausė ir didikai, neaprėpiamų žemės plotų savininkai, žymūs valstybės pareigūnai, ir bežemiai bajorai, dažnai vargingesni už pačius valstiečius, besididžiuoją tik savo formaliomis pilietinėmis teisėmis, savo tariama laisve. Bet visos šios nuomonės dėl Daukanto kilmės nepakankamai pagrįstos, nes buvo remiamasi formaliais bajorystės dokumentais arba giminių atsiminimais, užrašytais visam šimtmečiui po Simono gimimo praėjus.

---

[19] Lebedys J. Ar pagrįsta naujoji versija apie bajorišką S. Daukanto kilmę? // Tarybinis studentas.— 1964.— Gruodžio 31.— Nr. 41.
[20] Bogušis V. Sunkus kelias į šviesą. Ar Daukantas buvo bajoras? // Švyturys.— 1968.— Nr. 19.— P. 6.
[21] Biržiška V. Aleksandrynas.— Čikaga, 1965.— T. 3.— P. 7.

Per paskutiniuosius septyniasdešimt penkerius metus šiuo klausimu į priekį beveik nepasistūmėta.

Pasirodė, kad papildomos medžiagos Daukanto luomui išaiškinti yra. Pirmiausia atkreipė dėmesį istorijos archyve saugomos Iždo komisijos 1775 ir 1790 metų dūmų surašymo bylos. Čia sužymėti visi ūkių savininkai (valstiečiai, žinoma, tokie nebuvo). Ieškomo Daukanto čia nepavyko rasti. Po to domėtasi jau po Lietuvos prijungimo prie Rusijos gyventojų (vyrų) reviziniais surašymais. Medžiaga sugrupuota pagal gyventojų luomus, parapijas, miestus ir apskritis. Peržiūrėjus išlikusius Telšių apskrities 1811 ir 1816 metų bajorų sąrašus, Daukantų rasta keletas — pasiturinčių ir plikbajorių, kažkoks Simonas su Aleksandru buvo pažymėti tik viename 1816 metų sąraše.

Simono ieškojimas tarp nekilmingųjų buvo sėkmingesnis. Ypač vertingas pasirodė esąs Pranciškaus Sapiegos Skuodo ir Sedos dvarų 1796 metų inventorius. Čia Lenkimų vaitystėje, Kalvių apyrubėje (obrąb) įrašytas Jurgis Daukantas. Jo sodyboje gyveno dešimt žmonių, būtent pats Jurgis, 32 metų amžiaus, jo žmona Kotryna, 30 metų, sūnus Simonas, 3 metų, duktė Anastazija, 1 metų. Toliau ėjo Jurgio tėvai — tėvas Jokūbas, 90 metų, jo motina Teresė, 80 metų. Kiti Daukantų šeimai buvo svetimi — 30 metų bernas Motiejus, 15 metų merga Ona, 25 metų kampininkė Rozalija ir 12 metų tarnas Jonas[22]. Anksčiau turėti duomenys apie Daukantų šeimą, palyginti su šiuo šaltiniu, daugiausia sutampa, tačiau yra ir kai kurių neatitikimų. Simono tėvai pagal šį inventorių jaunesni, negu rodo tėvo Jurgio metrikų nuorašas[23] ir motinos antkapio paminklas. Kaip matyti iš Jokūbo Daukanto amžiaus, jo sūnus Jurgis turėtų būti vyresnis. Visiškai neaišku, kodėl čia Jokūbo Daukanto žmonos vardas kitoks negu Jurgio metrikų nuoraše. Gal čia Simono tėvo pamotė? Bet svarbiau-

---

[22] Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius (toliau — VUB), f. 4, b. A 1286, l. 25.

[23] Metrikų nuorašas: „1759 m. balandžio 23 d. aš, Andrius Stanevičius, Lenkimų kuratas, apkrikštijau Jurgį iš tėvo bajoro Jokūbo Daukanto ir motinos Marijonos Kalvaitės, teisėtų tėvų, iš Kalvių. Krikšto tėvai buvo: Jonas Norvydas su Rože Liutvinaite". (Janulaitis A. Simanas Daukantas.— P. 11).

sia, kad Simono, jo sesers, tėvų ir senelio asmenybių tapatumas neabejotinas. 1799—1800 metų Skuodo dvaro inventoriuje Kalviuose vėl randama Jurgio Daukanto[24] pavardė. 1819 metų inventoriuje to kiemo galva jau įrašytas Juozapas Prušinskas[25]. Pagaliau smulkiame 1844 metų Lenkimų dvaro inventoriuje greta Juozapo ir Onos Prušinskų, jų penkių sūnų ir dviejų dukterų randame „giminaitės" Kotrynos Daukantienės[26] pavardę.

Iš šių šaltinių matyti tikrasis Daukantų luomas, socialinė kilmė ir padėtis. Tiesa, 1796 metų inventoriuje Jurgis Daukantas pavadintas „laisvuoju ūkininku". Bajorai, gyvenę šiame dvare, surašyti atskirai. Galbūt šį inventorių buvo matęs ir Vaclovas Biržiška. Iš tikrųjų laisvaisiais ūkininkais inventoriuje vadinami visi Sapiegos valstiečiai, nes jie buvo laisvi nuo savaitinio lažo, jo vietoj mokėjo činšą. Beje, per 1795—1796 metų revizinį surašymą Telšių apskrityje prie laisvųjų žmonių priskirta net 97 proc. visų valstiečių. Laisvieji žmonės turėjo būti valdomi kitaip, jų prievolės buvo kitokios negu valstiečių baudžiauninkų. Jie, tiesa, neturėjo žemės, bet galėjo kilnotis iš vieno dvaro į kitą kaip nedidelių sklypų nuomininkai. Činšininkus iš tikrųjų laikant laisvaisiais žmonėmis, dvarininkai būtų likę be nuosavų baudžiauninkų. Nesusipratimą netruko pašalinti valdžios pareigūnai ir patys dvarininkai.

Po 1831 metų sukilimo, prie kurio prisidėjo ir Sapiegos, Skuodo dvaras buvo konfiskuotas, o Sapiegos valstiečiai virto valstybiniais valstiečiais. Nuo to laiko ir Kotryna Daukantienė, jos duktė Ona, žentas Juozapas Prušinskas su visais vaikais taip pat buvo priskirti prie valstybinių valstiečių ir įtraukti į 1844 metų Skuodo seniūnijos Lenkimų dvaro inventorių. 1867 metų valstybinių valstiečių reforma Prušinskus palietė taip, kaip ir kitus valstybinius valstiečius,— jie gavo išsipirkti savo dirbtąją žemę.

Nesunku suprasti, kodėl XIX amžiaus pabaigoje, klausinėjami apie Simono kilmę, giminės nurodė Daukantus buvus valstybiniais, karališkais valstiečiais. Priklausomy-

---

[24] VUB, f. 4, b. A. 1891, l. 8.
[25] Ten pat, b. A 3006, l. 7.
[26] CVIA, f. 525, ap. 2, b. 3134, l. 50.

bė Sapiegoms jau buvo pamiršta. Beje, Simonas su Aleksandru, užrašyti bajorais Duseikiuose, buvo tie patys Kalvių Daukantai. Kaip jie ten atsidūrė, matysime toliau.

GIMTIEJI NAMAI

Vaikystės ir jaunystės aplinka, džiaugsmai ir vargai formuoja žmogaus sąmonę, pasuka minčių tėkmę tam tikra dažniausiai pastovia vaga. Tad ir šia prasme gimtieji namai turėjo didelę reikšmę.

Kalviai Simono vaikystėje turėjo tik tris sodybas. Šie Kalviai buvo ne vieninteliai. Šalia kaimelio driekėsi Sapiežiškių Kalvių kaimo laukai. Už jų matyti kelios Kalvių užusienio sodybos. O aplink miškai, miškeliai, vieniši ir į grupeles susimetę ąžuolai, arčiau sodybų — klevai, vinkšnos, tuopos, uosiai.

Prie keliuko, bėgančio pro tas tris sodybas, klevų ir vaismedžių apsupti, šiaudiniais stogais pilkavo Daukantų namai. Aplink žiogrių tvoros. Betgi gyvenamas namas sukrypęs, pasišiaušęs, lyg vėjų išgairintas. Jį Simono tėvai paveldėjo iš senolių. Tėvas, matyt, nesunkiai prieidamas prie miško, namą perstatė. Simonas, kur nutrūkęs, skubėdavo prie meistrų. Su seserim Anastazija šokinėdavę nuo rąsto ant rąsto, bėginėję jais. Namas nepadidėjęs, likęs aštuonių sieksnių (sieksnis — 2,13 m) ilgio ir keturių pločio. Troboje ir alkieriuje buvo sudėtos lentų grindys. Dėl gražumo kai kur sienos buvo išlipintos popieriais. Dešiniajame gale, atgręžtame į pietų pusę, gyveno visa šeimyna, o kairysis buvo lyg sandėlis, ten pylė bulves, laikė burokus, kopūstus.

Jau nebėra šio namo, liko tik neryški, dar XIX a. pabaigoje daryta nuotrauka ir senasis šulinys gale namo. Dabartinis gyvenamasis namas pastatytas ant buvusio svirno pamatų, ten, atrodo, dar yra ir senųjų rąstų. Prie pat sodybos didelis tvenkinys žlugtui skalbti, pasimaudyti, gyvuliams girdyti ir, nelaimei ištikus, gaisrui gesinti.

Dirbamos žemės ir pievų, išsibarsčiusių prorėžiais kaimelio laukuose, buvo bene pusantro valako. Daukantai

pasisėdavo dešimt pūrų rugių (pūras — 79 litrai), keturis pūrus avižų, du pūrus miežių, puspūrį žirnių ir pusantro pūro linų. Didžiumą grūdų suvartodavo maistui, o linus veždavo į Liepoją arba Rygą. Tai buvo svarbiausios Daukantų pajamos činšui mokėti. Prisišienaudavo dvidešimt aštuonis žemaitiškus vežimus. Ganyklos buvo atskirai — miškuose, krūmuose ir pelkėse. Gyvulių laikė daug: penkis arklius, jautį, septynias karves, dvi telyčias, penkis veršiukus, devynias avis ir porą kiaulių[27]. Šitai matyti iš 1796 metų inventoriaus, kuriame, be abejonės, galėjo būti užrašyta mažiau.

Daukantai, būdami šiek tiek turtingesni už daugumą aplinkinių valstiečių, mokėjo ir didesnį činšą. Pagal 1796 metų inventorių Daukantui buvo nustatyta 128 auksinai 20 grašių metinio činšo. Šį mokestį jis turėjo įmokėti dvaro kason metų gale, nuo šv. Mykolo, rugsėjo 29 dienos, iki Naujųjų Metų. Laiku neišsimokėjus, grėsė varžytynės.

Jurgis Daukantas buvo ne eilinis valstietis, o dvaro eigulys. Taip jis vadinamas 1799—1800 metų inventoriuje[28]. Činšas jam buvo šiek tiek sumažintas.

Skuodo ir Sedos dvarai, dar vadinami Skuodo grafyste, palivarkų neturėjo. Tebuvo tik daržai prie centrinių dvaro sodybų. Tad netekdavo važinėti į uostus su dvaro javais ar linais, nes jų neauginta. Iš Daukantų buvo reikalaujama tik trijų lažo dienų per metus. Tiesa, dvaras draudė važiuoti į svetimo dvaro malūną, nes bijota, kad dėl konkurencijos nesumažėtų pajamos iš savųjų malūnų.

Valstiečius dar slėgė ir valstybinės prievolės, iš kurių sunkiausios buvo rekrutų prievolė ir pagalvės mokesčiai. 1796 metais nuo pusės tūkstančio „revizinių sielų" buvo pareikalauta po penkis jaunus sveikus vyrus. Vėliau rekrutų normos buvo mažinamos ar didinamos, atsižvelgiant į kariuomenės poreikius. Rekrutus aprengti, išmaitinti ir pristatyti į surinkimo punktus turėjo patys valstiečiai. Po 1811 metų valstiečius užgulė ir pagalvės mokesčiai, imami taip pat nuo „revizinių sielų", t. y. visų vyrų, naujagimis ar nukaršęs senis jis būtų. Pagalvės mokestis vienai „sie-

---

27 VUB, f. 4, b. 1286, l. 24.
28 VUB, f. 4, b. A 1891, l. 8.

lai“ paprastai buvo didesnis kaip po du sidabro rublius. Be to, dar buvo mokesčių gubernijos, apskrities įstaigoms, paštui išlaikyti, įvairios pastotės kariuomenei ir valdžios pareigūnams vežioti, kelių, tiltų taisymas ir t. t.

Dvaras buvo suinteresuotas savo gerove, todėl žiūrėjo, kad nenusmuktų ir valstiečių, pajamų šaltinio, ūkis. Sudegus valstiečio namams, dvaras duodavo statybinės medžiagos ir įpareigodavo aplinkinius valstiečius padėti atsikurti. Apsaugai nuo gaisrų valstiečiai kelius ir gatves turėjo apsisodinti medžiais.

Jurgio Daukanto, kaip eigulio, pareiga buvo parodyti valstiečiams, kur jiems dvaro miškuose ir krūmuose pasikirsti malkų, jis turėjo saugoti statybinį mišką. Ąžuolus uždrausta kirsti, nebent tik būtinai jų reikėtų padargams gamintis.

Be abejonės, Jurgis Daukantas, apeidamas dvaro miškus, drauge pasiimdavo ir Simoną. Vaiko sąmonėje giliai įstrigo girių vaizdai, kurie vėliau, susipynę su fantazijos miražais, atgimė jo „Būde“ ir kitose knygose.

Kokios vertybės sudarė Daukantų šeimos dvasinį pasaulį, sunku pasakyti. Turint galvoje, kad tame krašte pasakojamoji tautosaka labai gausi, matyt, rudens ir žiemos vakarais vaikai prisiklausydavo daugybės pasakų. O ir pašalinių žmonių Daukantų namuose netrūko. Čia visuomet būdavo keli įnamiai, triūsią troboje, prie balanos šviesos. Dažnai ateidavo valstiečių su įvairiais reikalais pas eigulį. O kur daug žmonių, ten suplaukia naujienos, pasakojimai apie būtus ir pramanytus atsitikimus.

Tėvai, matyt, irgi mėgo žmonėtis, kaimynų buvo gerbiami ir laukiami svečiai. Vien tik Lenkimų bažnyčios krikštų įrašai rodo, kad Jurgis Daukantas per vienuolika metų trejetą kartų ėjo kūmuos, o jo žmona Kotryna — net penketą.

Simonui Daukantui gimtieji namai buvo valstiečių pasaulio dalis. Pats vaikas, kurį likimas dar mėtys ir vėtys, iš mažens tapo valstietijos dalele ne tik dėl bendros teisinės ir materialinės padėties, bet ir dėl bendro dvasinio kultūrinio gyvenimo. Galbūt jau čia ruseno tos mintys, kurios vėliau taip ryškiai suliepsnos, nušviesdamos naujus kelius.

Valstiečiams mokyti vaikus Sapiegos nedraudė. Dvaro pareigūnai tik žiūrėjo, kad namie pakankamai liktų darbingų žmonių, kad nenusmuktų ūkis ir laiku būtų sumokamas činšas.

Simono tėvai taip pat nutarė savo vyriausiąjį sūnų leisti į mokyklą. Patys tėvai nedaug buvo mokslo ragavę. Motina paskaitydavo maldaknygę, bet rašyti nemokėjo. Tėvas, kaip eigulys, tikriausiai buvo raštingas. Per mokslą valstiečiai tikėjosi pagerinti savo vaikų gyvenimą. Tik mažai kas išgalėjo tų mokslų siekti. Simono laimė, atsirado pasiturintis globėjas — kunigas Simonas Lopacinskis. Truikinų (Aleksandrijos) bažnyčios šventoriuj yra antkapis, statytas Simono Daukanto rūpesčiu. 1814 metais čia gyvenimą baigusį kunigą Lopacinskį Daukantas vadina gimine ir geradariu.

Motiejus Valančius rašo, kad Simonas iš pradžių lankė Kretingos mokyklėlę[29]. A. Janulaitis, gilindamasis į Daukanto biografiją, šia žinia abejojo. Tiesa, Valančius smulkius dalykus dažnai sumaišydavo, bet pagrindinius — beveik niekada. Taip buvo ir šį kartą.

1808 metų kovo 18 ir 19 dienomis Vilniaus universiteto vadovybės siųstas, Kretingos mokyklą vizitavo universiteto fizikos ir matematikos fakulteto (skyriaus) dekanas profesorius Juozapas Mickevičius. Mokykla buvo suskirstyta į dvi klases. Pirmoje klasėje — 65 mokiniai, o antroje — 68. Antroje klasėje, klausinėdamas mokomų dalykų, patyrė, kad pažangiausi yra 16 mokinių, tarp jų ir Simonas Daukantas. Gražiausiai rašančius Mickevičius išvardijo tik du, vienas iš jų vėl buvo Daukantas[30].

Pagal 1803 metais patvirtintus Vilniaus švietimo apygardos nuostatus apygardos švietimo valdžia priklausė

---

[29] Valančius M. Pastabos pačiam sau: Iš lenkiškosios vyskupo Motiejaus rašliavos sulasė ir savo pastabas pridėliojo doc. J. Tumas.— Klaipėda, 1929.— P. 129.

[30] CVIA, f. 567, ap. 2, b. 197, l. 68; Lukšienė M. Aplinka, kurioje mokėsi S. Daukantas // Pergalė.— 1964.— Nr. 12.— P. 136; Biržiška M. Kai Daukantas mokėsi Kretingos mokykloje // Naujoji Lietuva.— 1944.— Birželio 2.— Nr. 130.

Vilniaus universitetui ir jos kuratoriui (globėjui) kunigaikščiui Adomui Čartoriskiui. Universitetui tiesiogiai buvo pavaldžios vidurinės mokyklos. Parapinės mokyklos buvo pavaldžios ir universitetui (tiesiogiai ir per vidurines mokyklas), ir bažnyčiai. Bažnyčios ir vienuolynai paprastai jas išlaikė, skyrė mokytojus. Universitetas per savo vizitatorius ir vidurinių mokyklų vedėjus tik prižiūrėjo pradinių mokyklų veiklą, paruošdavo dėstomų dalykų programas. Pradinės mokyklos daugiausia buvo vienklasės, dviklasių, tokių kaip Kretingos, buvo nedaug.

Kretingos mokyklą išlaikė vietos bernardinų vienuolynas. Mokykla pradėjo veikti 1803—1804 metais vietoj seniau į Telšius iškeltos vidurinės mokyklos. Kretingos mokykla buvo viena didžiausių pradinių mokyklų Lietuvoje. Joje paprastai mokinių būdavo bent dvigubai daugiau, negu tais metais, kai ją vizitavo Mickevičius. Mokinių laikinai sumažėjo dėl nederliaus ir sunkumų po praūžusio karo.

Pirmoje klasėje buvo mokoma skaityti, rašyti, lenkų ir lotynų gramatikos, versti iš lotynų į lenkų kalbą, geografijos pradmenų, aritmetikos veiksmų su sveikais skaičiais, tikybos ir dorovės mokslo.

Antroje klasėje buvo toliau gilinamos lenkų ir lotynų kalbų žinios, mokoma aritmetikos veiksmų su trupmenomis, tikybos ir dorovės mokslo, taip pat Europos ir ypač Rusijos geografijos.

Per Mickevičiaus vizitaciją Daukantas čia jau buvo mokęsis dvejus metus. Galimas dalykas, kad Kretingoje jis atsidūrė dar anksčiau. Norint patekti į pirmą klasę, reikėjo pasiruošti atskirai, ypač pramokti lenkų kalbos.

Tokių mokinių prašalaičių 1808 metų pradžioje Kretingoje buvę 95. Juos mokė antros, vėliau ir trečios klasės mokiniai, prižiūrimi vieno iš savo mokytojų. Daliai šių lyg ir paruošiamosios klasės mokinių, žinoma, toliau mokytis nebūdavo lemta, jie paskaitydavo maldaknygę, pramokdavo katekizmo, kad galėtų priimti pirmąją komuniją.

Sunku taip pat pasakyti, kada Daukantas šią mokyklą baigė. Nuo 1809 metų rudens Kretingoje pradėjo veikti trečia klasė, kur, be mums žinomų dalykų, imta dėstyti

retoriką ir poeziją. Bet greičiausiai Daukantas tuomet jau buvo persikėlęs į kitą mokyklą.

Simonui mokantis, Kretingos mokykla buvo prisiglaudusi mūrinėje špitolėje. Kitame špitolės gale gyveno pavargėliai, nusenę, luoši ir aptekę ligomis. Šitokia mokyklos aplinka buvo nepavydėtina. Bernardinų vienuolyno vadovai sakėsi neturį lėšų geresnei mokyklai pastatyti. Paramos pažadėjo grafas Zubovas, kuriam priklausė Kretinga. Zubovo baudžiauninkai ėmė gabenti rąstus naujai mokyklai. Bet apie 1808 metus jie buvo sunaudoti dvaro pastatams. Po poros metų vizitatorius Andrius Špirkavičius vėl rado atgabentą kapą rąstų mokyklai. Iš tikrųjų vasarą pasirodė dailidės ir prie aikštės, netoli vienuolyno, surentė erdvų dviejų aukštų trobesį.

Mokiniai gyveno privačiuose butuose, prižiūrimuose mokyklos vadovybės. Butai Kretingoje buvo geri ir nebrangūs. Neseniai išaugęs miestelis, pristatytas mūrinių namų (iš viso miestelyje buvo 138 namai ir 1281 gyventojas), Simono mokymosi metais buvo likęs nuošalyje. Čia nebuvo valdžios įstaigų ir kariuomenės. Kasdienį gyvenimą paįvairindavo pašto kelias iš Tauragės į Palangą ir dideli turgūs. Tiesa, visas miestelis subruzdavo, kai čia teikdavosi apsilankyti jo savininkas grafas Platonas Zubovas.

Tais metais, kai vizitatorius minėjo Daukantą, jo mokytoju buvo Kamilas Vendziagolskis. Pirmoje klasėje mokytojavo Antanas Mažonis. Mokytojus skyrė bernardinų ordino provinciolas. Kokį pedagoginį pasiruošimą jie turėjo, galima numanyti iš duomenų apie vėliau ten dirbusius mokytojus. 1809/10 mokslo metais antrąją klasę mokė Paternas Vaišvila, kilęs iš tos pačios Telšių apskrities, ten ir baigęs mokslą. Vaišvila vadovavo visai Kretingos mokyklai. Jam padėdavo pirmos klasės mokytojas Petras Žukauskas, mokęsis Panevėžio ir Troškūnų mokyklose, pedagoginiam darbui ruošęsis bernardinų ordino vienuolynuose.

Kaip matyti iš Kretingos klebono Apolinaro Teišerskio 1808 metų balandžio 25 dienos pranešimo Vilniaus universitetui, bajorų čia mokėsi tik šeši procentai, miestiečių — dešimt, o aštuoniasdešimt keturi procentai sudarė valstiečių vaikai, susirinkę iš artimiausių parapijų. Tačiau

nekilmingųjų luomas ir čia turėjo neužmiršti savo vietos. Kretingos ir Kalvarijos — antrosios Daukanto mokymosi vietos — mokyklų auklėtiniai per rekrutų gaudynes jausdavosi kaip medžiojami zuikiai.

1809 metų gruodžio 15 dieną grafo Jurgio Plioterio, Švėkšnos dvarininko, komisaras parašė Kretingos vienuolyno viršininkui laišką, reikalaudamas grąžinti į dvarą penkis mokinius. Mokyklos vedėjas Paternas Vaišvila atsakė, šito negalįs padaryti be apskrities mokyklos vadovybės žinios. Tuomet grafas atsiuntė savo žmones mokiniams jėga paimti. Šie, tėvų perspėti, pabėgo ar kur Kretingoje pasislėpė. Mokyklos vedėjas protestavo, aiškindamas, kad gaudydamas mokinius, grafas savivaliauja ir pažeidžia mokyklos teises. Du mokinius grafo tarnai sučiupo, o abu mokytojus dvarininkas apskundė Telšių pilies teismui. Savo kolegų ginti stojo Telšių apskrities mokyklos vedėjas Juozapas Januškevičius. Jis šaukėsi aukštesniųjų švietimo vadovų pagalbos[31]. Januškevičius rėmėsi 1807 metais caro patvirtintais Volynijos, Kijevo ir Podolės gubernijų pradžios mokyklų nuostatais, pagal kuriuos „valstiečių sūnums nedraudžiama žiemą mokytis parapinėse mokyklose“. Vedėjas reikalavo laikytis ir nuostatų punktų, kai mokytojas gali būti apskundžiamas tik aukštesniajai mokyklų vadovybei, o ne teismui. Vedėjas stengėsi įstatymą pakreipti mokyklos naudai. Jis priminė nuostatų paragrafą, kad „mokiniai mokymosi metu neturi būti atitraukiami“. Ar mokyklų pastangos sutramdyti Plioterį davė kokių nors vaisių, nežinia. Aišku tik, kad tų dviejų mokinių, kuriuos sugavo grafo žmonės, likimas jau buvo nulemtas.

1810 metų rudenį rekrutų gaudynės pasiekė taip pat Kalvarijos mokinius. Gal apie jas, kaip ir apie daugelį kitų, nieko aiškaus nežinotume, jeigu nebūtų buvusi įžeista mokyklos ir mokytojų garbė. 1810 metų lapkričio 13 dieną į Kalvariją atvažiavo Vilniaus muškietininkų pulko kuopa. Ji apsistojo miestelėnų namuose. Iš vieno buto kareiviai išvarė 15 mokinių ir apgyvendino karininką. Negana to, po kiek laiko feldfebelis su dešimčia kareivių pa-

---

[31] J. Januškevičiaus 1810 m. kovo 10(22) d. raportas Vilniaus gubernijos mokyklų direktoriui // CVIA, f. 567, ap. 2, b. 279, l. 10.

čiupo ir nusivedė trečios klasės mokinį Pranciškų Gricevičių, grįžtantį iš savo tėvų, gyvenusių už varsto nuo miestelio. Žinia netruko pasklisti. Mokiniai sujudo. Jie kreipėsi į mokyklos vedėją Viktorą Laurinavičių, kuris atėjo pasiteirauti suėmimo priežasties ir pareikalavo mokinį paleisti. Bet feldfebelis įgrūdo į kažkokį sandėlį ir patį Laurinavičių. Buvo vakaras. Mokiniai ėmė skambinti mokyklos varpeliu. Subėgo daugybė mokinių. Kareiviai puolė mokinius. Pastarieji nepabūgo, išvadavo suimtuosius. Netrukus paaiškėjo, kad feldfebelį papirko šimtininkas, gaudęs rekrutus[32]. Laurinavičius pasiskundė Vilniaus universitetui. Jis rašė: „Ypač sujaudinti tie mokiniai, kuriuos nuskriaudė likimas dėl kilmės. Jie iki šiol šviesiausiojo universiteto globoje saugiai mokėsi, ir dabar per mane kreipiasi į šią valdžią. Vieni prašo užtikrinti tolimesnį saugų mokslą, o kiti mokymosi metu trokšta ramybės". Šiuo atveju feldfebelis ir kareiviai susilaukė bausmės, nes jie pažeidė dvasininko, priskiriamo prie kilmingųjų luomų, teises.

Dvarininkai, leisdami valstiečių vaikams lankyti mokyklą, laikė, kad mokiniai lieka tokia pat dvaro nuosavybė, kaip ir kiti baudžiauninkai. Taip pat į valstiečių kilmės mokinius žiūrėjo ir caro administracijos pareigūnai.

ŽEMAITIŠKAI DRAUDŽIAMA

Vaikystę praleidęs valstiečių aplinkoje, Simonas Daukantas besimokydamas vis skaudžiau juto lietuvių tautos ir savo, kaip šios tautos sūnaus, vietą visuomenėje.

Jonas Šliūpas, rašydamas pirmąją Daukanto biografiją, sakė, kad kunigai, būdami užsidegę lenkišku patriotizmu, vertė ir lietuvius atsisakyti gimtosios kalbos. Miestuose lietuviškai kalbant beveik nebesigirdėjo. Ir štai vienas atsitiktinumas pastūmėjęs Daukantą į naują kelią. „Vilniuje vieną kartą,— rašo J. Šliūpas,— kada kunigas mišias laikė, meldėsi bažnyčioje keli mūsų žmonės, greta

---

[32] V. Laurinavičiaus 1810 m. gruodžio 7 d. prašymas Vilniaus universitetui // CVIA, f. 567, ap. 2, b. 279, l. 152.

jų stovėjo ir Daukantas. Po mišių kunigas pasakė mūsų žmonėms nesuprantamoje kalboje pamokslą; žmoneliai, atidžiai kunigo žodžių išklausę, išėjo iš bažnyčios, savitarpyj skundėsi ant nupuolimo savo valdovų, kad jie, žmonės, nei begalį girdėti savaip sakant pamokslų, nei beturį knygų, iš kurių galėtų apsiskaityti apie daiktus, reikalingus krikščioniui.

Tą šnekesį ir skundą per šalį girdėjęs S. Daukantas. Tokie žodžiai jo gerą širdį kaip peiliu pervėrė. Jis pasižadėjo nuog to laiko gyventi vien tiktai dėlei gero savo žmonių, atpildyti savo krupštėjimu ir stanga tai, ko lietuvių kunigai ir kiti mokinti Lietuvos vaikai nedaro"[33].

Galbūt Daukantas apie šį atsitikimą yra kam pasakojęs, tačiau vargu ar jis bus turėjęs lemiamos reikšmės jam apsispręsti, nes niekinamą požiūrį į lietuvių tautą jis patyrė jau mokykloje.

Kada Simonas persikėlė į Kalvarijos mokyklą, nėra aišku. 1814 metų birželio 21 dieną Vilniaus universiteto profesorius Jonas Kantis Chodanis, vizituodamas ją, ketvirtoje, paskutinėje, klasėje rado ir Daukantą. Jį į savo vizitacijos aktą įrašė kaip vieną iš keturių geriausių šios klasės mokinių[34]. Kalvarijos mokykla buvo keturklasė, jos visam kursui išeiti reikėjo šešerių metų. Daukantas, baigęs Kretingos mokyklą, čia galėjo mokytis apie trejetą metų. Gal iš Kretingos jis čia persikėlė ne iš karto, nes aiškiai matyti, kad Simonas mokslą buvo pertraukęs.

Kalvarijos miestelis stovėjo toli nuo centrų ir svarbiausių kelių. Garsėjo jis tik kryžiaus keliais. Maldininkų čia netrūkdavo. Tarp susispietusių medinių namų stūksojo dominikonų vienuolyno ir statomos bažnyčios mūrai. Išsiskyrė ir medinis nemažas mokyklos pastatas. Mokyklą įsteigė ir išlaikė dominikonų vienuolynas[35]. Nors ir būdama vidurinės mokyklos tipo, tačiau pavaldžių pradinių mokyklų neturėjo. Ši teisė apskrityje priklausė Telšių mokyklai.

Kalvarijos mokykloje 1810/11 mokslo metais mokėsi 180, 1811/12 m. m. — 234, 1813/14 m. m. — 237 mokiniai.

---

[33] Šliūpas J. Rinktiniai raštai.— V., 1977.— P. 176.

[34] J. K. Chodanio 1814 m. liepos 8(20) d. raportas // CVIA, f. 567, ap. 2, b. 417, l. 54.

[35] Valančius M. Raštai.— V., 1972.— T. 2.— P. 264.

Kaip ir Kretingoje, jie gyveno mokinių butuose, išsibarstę po visą miestelį. Maitinosi iš namų atsivežamu maistu, rengėsi daugiausia namie austais rūbais, avikailio kailinėliais. Vizitatoriai atkreipė dėmesį, kad daug vargingų mokinių maitinasi išprašyta iš geradarių duona. Jos pristigę ar netekę, norėdami vėl susirasti išteklių mokslui, mesdavo mokyklą ir dažnai nebegrįždavo.

Dalis mokinių pradėdavo mokytis jau ūsams besikalant. Be to, dar atsirasdavo įvairių priverstinių pertraukų. Vyresnėse klasėse nestigdavo mokinių, sulaukusių 30 metų. Daugelio besimokančių tikslas buvo kunigo sutana ir klebono vieta. Tėvai nesiskubindavo vaikų atiduoti mokyklon, nes per jaunų nešventindavo į kunigus. O mokslo paragavęs sūnus buvo prastas žemdirbys ir nereikalingas duonos valgytojas namie. Be to, manyta, kad paaugęs ir surimtėjęs vaikas geriau dėsis į galvą tai, ko mokykloje mokoma. Literatas Ksaveras Bogušas, šiek tiek anksčiau vizitavęs Žemaitijos mokyklas, rašė: „Kai atėjo eilė parodyti rankas, tai pamačiau, kad jos visų mokinių, vyresnių kaip 10 metų amžiaus, buvo juodos, oda šiurkšti, stora, sukietėjusi lyg padas“[36].

Visi mokytojai buvo dominikonų vienuoliai. Paskutiniaisiais Daukanto mokymosi metais mokyklai vadovavo Augustinas Paulauskas. Šias pareigas jis ėjo trečius metus. Tai buvo 45 metų vyras, vyriausio amžiaus, mokęsis Kražiuose ir, žinoma, kaip ir kiti mokytojai, vienuolyno pedagogikos kursuose. Turėjo didelį iškalbos mokytojo patyrimą. Dominykas Sutkevičius, mokęsis Raseiniuose ir Vilniaus universiteto fizikos ir matematikos fakultete, be to, ten klausęs retorikos paskaitų. Kalvarijoje mokė moralės mokslo, prigimtinės teisės iš garsiojo Jeronimo Strojnovskio vadovėlio, antikinės, ypač Romos istorijos, senovės geografijos, taip pat retorikos ir poezijos, lenkų kalbos gramatikos. Mokiniams jis užduodavo rašyti progines kalbas, laiškus, eiles. Martynas Dereškevičius, baigęs Marijampolės mokyklą, buvo jauniausias mokytojas, vos 27 metų. Jis dėstė geometriją, algebrą, fiziką, gamtos mokslus (iš Stanislovo Bonifaco Jundzilo vadovėlio), daržininkys-

---

[36] 1803 m. vizitacijos ataskaita // VUB, f. 13, b. 184.

tę. Geometrijos, gamtos, daržininkystės pamokoms mokinius išsivesdavo ir į laukus. Julijonas Krencevičius, mokęsis Kražiuose, jau dešimtus metus Kalvarijoje dėstė aritmetiką, geografiją, moralės mokslą ir tikybą. Be to, jis mokė ir prancūzų kalbos pradmenų. Pagaliau gramatikos mokė Gerardas Klimavičius (Valančius jį vadina Lauryno vardu), Raseinių mokyklos auklėtinis, 40 metų vyras.

Mokykla pagal dėstomų dalykų turinį buvo pasaulietinė, laikėsi universiteto paruoštos programos, klausė jo vizitatorių nurodymų, kaip tobulinti mokymą. Iš esmės mokykla nesiskyrė nuo kitų apskrities mokyklų.

Vis dėlto Kalvarijoje (panašiai buvo ir kitur!) vienuoliai mokytojai mokyklą buvo glaudžiai susieję su bažnyčia. Kasdien prieš pamokas mokiniai turėjo klausyti vadinamų studentų mišių. Sekmadieniais ir kitais šventadieniais buvo privaloma būti bažnyčioje per primariją, sumą ir mišparus. Per adventą dar prisidėdavo rarotos. Išpažinties reikėjo eiti kas mėnesį. Netgi vizitatorius kanauninkas Andrius Špirkavičius jau anksčiau, 1810 metais, buvo pastebėjęs, kad žiemą mokiniai, ypač jaunesnieji, neturėdami gero drabužio, lengvai gali peršalti. Jis siūlė vietoj maldų šaltoje bažnyčioje šiokiadieniais pasitenkinti pamaldomis klasėje po pamokų, o sekmadieniais apsiriboti studentų mišiomis (primarija). Deja, Daukanto laikais niekas nepasikeitė. Kasdien mišių klausyti vaikščiojo ir pora metų vėliau čia pradėjęs mokytis Motiejus Valančius.

Daukantas mokėsi labai gerai. Šiaip jau tinginiaujantis mokinys buvo nemaža išimtis, nes žemaičių vaikai žinojo, ko čia susirinkę. Ksaveras Bogušas, gerai pažinęs šiuos mokinius, rašė: „Apima užuojauta, nuostaba, o kartu ir kažkokia pagarba, matant, kiek vargšai žemaičiai aukoja moralinių ir fizinių jėgų mokslo kliūtims įveikti. Iš pamaldumo manydami, kad visas mokslas yra dangaus duotas, pamokas mokosi klūpėdami kasdien po keletą valandų. Girdėjau ir tokių esant, kurie, matydami, kaip rykštėmis baudžia tingius mokinius, ir galvodami, kad rykštės varo protą į galvą, ateidavo pas savo mokytoją su ašaromis prašyti, kad šis nebūtų atlaidus ir rykščių negailėtų". Toliau, neslėpdamas susižavėjimo ir tautinio

pasididžiavimo, Bogušas sušunka: „Kuriame gi krašte šitokios kliūtys neatbaidytų žmogaus nuo mokslo? Neatbaido žemaičio. Ir ko tik su tokiais pasiryžėliais bei į darbą įtrauktais žmonėmis nebūtų galima nuveikti?“[37]

Mokymo turinys buvo naujoviškas, o metodas dar gerokai viduramžiškas. Ne saldžias dienas praleido mokykloje ir Daukantas. Šitai galima suprasti iš žodžių tų, kurie tuomet mokėsi. Sakysim, Valančius prisimena: „Profesoriai (mokytojai — V. M.) turėjo teisės būti mokinių teisėjais ir budeliais. Kiekvienas profesorius buvo viešpats, neprivaląs niekam atsiskaitinėti. Nė vienas mokinys, nors kažin kaip gerai buvo išmokęs, kas užduota, negalėjo būti tikras, jog jo mokykloje nenuplaks, nes tai priderėjo ne nuo to, moki ar nemoki, bet nuo to, piktas ar nepiktas bus kunigas profesorius“[38].

Negeras garsas apie mokytojus pasiekdavo ir vizitatorius. Valančius mini, kad itin žiaurus buvęs gramatikos mokytojas Klimavičius, kurio labiausiai bijoti reikėdavę, kai ateidavo neišsimiegojęs ir įkaušęs. Valančiaus laikais, jam atsikeršydami, mokiniai krėtė skaudžias išdaigas: vienas baudžiamas mokinys, prišliaužęs keliais lyg dovanoti prašydamas, apkabino mokytojo kojas taip, jog tas išsitiesė aukštielninkas, dvi savaites sirgo ir į mokyklą daugiau nebeatėjo.

Mokiniai buvo daugiausia žemaičiai. Dėstomosios kalbos klausimą Kalvarijos mokyklos vadovai išsprendė paprastai: dėstoma lenkiškai, per pamokas ir tarpusavyje mokiniai privalo kalbėtis taip pat lenkiškai. Šitai 1806 metų lapkričio 16 dieną užprotokoluota mokytojų susirinkime. Vizitatorius profesorius Juozapas Mickevičius, aptikęs tokį įrašą protokolų knygoje, pažymėjo, kad nutarimas „duoda galimybę lengviausiai ir greičiausiai lenkų kalbos išmokti ir draudžia mokiniams žemaitiškai bet kur kalbėtis. Kiekvienas, apie kurį praneš paskirtieji cenzoriai ir bus įsitikinta, kad jo nesilaiko, baudžiamas viešu sugėdinimu mokykloje. Nutarimą patvirtinau, nes jis padeda susido-

---

[37] 1803 m. vizitacijos ataskaita // VUB, f. 13, b. 184, l. 205; Lukšienė M. Aplinka, kurioje mokėsi S. Daukantas // Pergalė.— 1964.— Nr. 12.— P. 138.

[38] Valančius M. Raštai.— V., 1972.— T. 1.— P. 475.

roti ir su atsilikimu moksle. Tam, kad jo visur mokykloje būtų laikomasi, įrašiau į paliepimų knygą“[39]. Tiesa, Mickevičius savo vizitacijos ataskaitoje universitetui paminėjo, jog, norint greičiau išmokyti lenkų kalbos, Žemaitijos mokykloms reikalinga „žemaitiškai lenkiška lotyniška gramatika“. Kiti vizitatoriai nesirūpino nė tuo.

Tiems, kurie draudė žemaitiškai, atrodė, kad šiai kalbai vieta tik tarp baudžiauninkų. Visi kilmingieji luomai, visi gyventojai su piliečio teisėmis čia turį kalbėti lenkiškai. Kylant lenkų nacionaliniam judėjimui, palietusiam ir Lietuvos sulenkėjusią dvasininkų, dvarininkų ir aplamai bajorų dalį, lietuvių kalba už kaimo ribų buvo sutinkama vis priešiškiau, į ją žiūrėta lyg į pleištą, atskiriantį lietuvius nuo lenkų tautos. Prie šių kilmingojo luomo žmonių šliejosi ir Simono mokytojai. Kaip jie Kretingos ir Kalvarijos mokyklose išmokė Daukantą lenkiškai, tegul kalba amžininkai. Valančius rašo, kad Kretingoje „nei mokytojai, nei mokiniai nemokėjo gerai lenkiškai. Keletu metų vėliau nuvežė Simoną į Kalvarijos mokyklą, kame taip pat nelengva buvo rasti žmogus, gerai mokąs pavislio kalbos. Klaidingai tose mokyklose pasigautos vartoti laikų atmainos ir nelenkiškas tarimo būdas taip pat stipriai prikibo prie jauno Daukanto, jog jomis, nežiūrint visokeriopų paskesnių mokslų, per visą amžių nestengė atsikratyti“[40].

VILNIAUS MŪRUOS

Vilniaus miestas anuomet traukė Lietuvos ir kone visos Baltarusijos gyventojų dėmesį. Čia keliais arkliais kinkytomis karietomis važinėjo žiemoti, bylinėtis ar pramogauti dvarininkai, sunkiais kaustytais dvikinkiais brikais gabeno prekes pirkliai ir jų tarnai, mediniais ratais, pakrautais rinkai reikalingų produktų, krameno apylinkių valstiečiai. Į Vilnių iš vokiečių kraštų, Lenkijos, Pabaltijo traukė keliaujantys pameistriai, keliais keleliais ėjo mal-

---

[39] J. Mickevičiaus 1808 m. gruodžio 13(25) d. raportas // CVIA, f. 567, ap. 2, b. 197, l. 52—53.

[40] Valančius M. Pastabos pačiam sau.— P. 129.

dininkų būreliai, elgetos. Vilnius taip pat buvo daugelio moksleivių kelionės tikslas. Kaip jie Vilnių pasiekdavo, važiuoti ar pėsti, priklausė nuo jų luomo ir turto. 1814 metais, rudeniop, pakeliui į Vilnių, Simonas Daukantas buvo tarp tų, kurie ėjo pėsti, nešini maišeliu ant nugaros su maisto atsarga ir šiltesniu drabužiu nuo nakties vėsumos ir darganos gintis. Drąsos teikė užvaldęs mokslo troškimas ir žydinti jaunystė. Juk baigė dvidešimt pirmuosius metus. Savo gražia išvaizda pranoko daugelį. Ūgio buvo vidutinio, tiesios laikysenos, švaraus veido, kuriam tiko tiesi nosis, linksmos žydros akys ir tamsūs plaukai. Žemą kilmę rodė nebent kuklus apdaras ir pasirinktas kelionės būdas. Kišenėje Daukantas turėjęs 10 rublių, kurių galėjo užtekti vienam dviem mėnesiams prasimaitinti.

Daukantas Vilniuje manė tęsti mokslą. Įprastas valstiečių vaikų kelias į kunigus, matyt, jo neviliojo. Jis norėjo stoti į universitetą. Kalvarijoje iki 1818 metų nebuvo dėstomi kai kurie dalykai, išeinami aukštesniosiose kitų vidurinių mokyklų klasėse. Daukantas stojo į geriausią šio krašto pilną vidurinę mokyklą — Vilniaus gimnaziją.

Mokslas čia prasidėjo pagal senąjį kalendorių rugsėjo pirmą. Pirmučiausia mokiniai susirinko į šv. Jono bažnyčią pamaldoms, paskui į universiteto salę. Iškilmingumui padidinti atėjo ne tik gimnazijos mokytojai, bet ir rektorius, profesoriai, keletas kilmingųjų pareigūnų, dvarininkų Lotynų ir graikų kalbų mokytojas Leonas Borovskis lotyniškai pasakė kalbą, aiškindamas mokslo apie antikos laikus reikšmę, ragindamas gimnazistus gilintis į šį mokslą, nes jis lavina protą ir dorina širdį. Iškilmės baigėsi paskelbus aktą, kad gimnazijoje prasideda mokslo metai[41].

Vilniaus gimnazijos priimamų ir atleidžiamų mokinių knygoje įrašyta, kad Simonas Daukantas į mokyklą atvyko (o gal tuomet tik užregistruotas?) 1814 m. rugsėjo 26 d. Jį randame penktosios klasės mokinių sąraše (eilės nr. 26). Iš viso šioje klasėje buvo 28 mokiniai[42].

---

[41] Takieliński W. Opis dzienny szkół wileńskich, akademii i uniwersitetu, oraz diarjusz znaczniejszych wypadków w Wilnie od roku 1781 po rok 1824 nastałych.— Wilno, 1876.— S. 127.

[42] CVIA, f. 567, ap. 2, b. 206, l. 160—161.

Gimnazijoje mokiniai skyrėsi nuo Kalvarijos mokinių. Daug ryškesnė čia riba buvo tarp kilmingumo ir nekilmingumo, turto ir skurdo. Gimnazija buvo garbinga mokykla ir skirta turtingiausių dvarininkų, valdžios pareigūnų vaikams. Iš viso 1814/15 mokslo metais joje mokėsi 423, o sekančiais metais — 485 mokiniai. Bajorų vaikų čia buvo daugiau kaip 95 proc. Likusieji — stačiatikių, reformatų dvasininkų, miestiečių vaikai. Valstiečiu pasivadinusio mokinio, atrodo, nebuvo nė vieno. Jei toks ir būtų atsiradęs, tai būtų mokslo draugų ir daugelio mokytojų nuolat pašiepiamas. Suprantama, kad ir Daukantas čia buvo žinomas kaip bajoras[43]. Užsirašant į mokinių priėmimo knygą, niekas bajorystės popierių nereikalavo. Užteko pristatyti klebono išduotas gimimo metrikas. Matyt, Daukantui nereikėjo nė to, nes jo amžius registracijos knygoje įrašytas neteisingai, pora metų jaunesnis.

Gimnazijoje, kaip būdinga buvo ir kitoms ano meto mokykloms, jautėsi apatija po Napoleono žygio. Juk vietos bajorija tikėjosi, kad Napoleonas padės atkurti buvusią valstybę. Visur matyti karo pėdsakų. Vilnius buvo apšiuręs, daug kur namų langai užkalti, užkamšyti skudurais, tvoros išlaužytos ir sukūrentos, kur ne kur styrojo sudegusių namelių liekanos, o apgriuvę priemiesčių šuliniai — priversti nustipusių arklių. Pati gimnazija vis dar negalėjo iš kariuomenės atgauti senųjų savo patalpų ir buvo prisiglaudusi universiteto rūmuose. O kai 1815 metų rugpjūčio mėnesį karo ligoninė paliko buvusius gimnazijos pastatus (dabar universiteto centrinių rūmų dalis), tai teko išvalyti pusantro tūkstančio kubinių uolekčių mėšlo, guoliuose susitrynusių šiaudų ir panašiai. Remontas truko trejetą metų.

Gimnazistas Daukantas tuomet visą laiką prieglobstį turėjo centrinėje — Didžiojoje — gatvėje Pšijalgovskio namuose[44], taigi netoli pačios mokyklos. Pragyveno turbūt iš altaristos S. Lopacinskio, mirusio Simonui čia besimo-

---

[43] Ten pat, l. 161, 190.

[44] Namai buvo dabartinės Pilies gatvės ir Senojo skg. kampe; per praėjusį karą sugriauti.

kant, palikimo. Mokinių registracijos knygoje pažymėta, kad 1814/15 ir sekančiais mokslo metais lėšas Daukantui teikiąs dėdė iš motinos pusės[45].

Gimnazijoje mažai tebuvo tokių, kuriems reikėtų kentėti dėl žemaitiško lenkiškų žodžių tarimo. Čia daugiausia mokėsi turtingesnių tėvų vaikai, didžiavęsi vien savo bajoryste ir galimybe gyventi bajoriškai. Triukšmavo jie visur — per pertraukas, pamokas, rytines mišias (jos čia taip pat buvo privalomos). Daukantui pradėjus mokytis, gimnazijos vadovybė bandė įvesti griežtą drausmę, sudaryti mokyklos policiją. Pirmiausia gimnazistai turėjo išsirinkti cenzorius, kurie prižiūrėjo mokinius ir apie jų nusižengimus pranešdavo mokytojams. Cenzoriui reikėjo pirmam ateiti į klasę ir paskutiniam iš jos išeiti, atsakyti už jos turtą. Mokiniai už rėkavimą prieš pamokas, po jų ar per pertraukas, žaidimą sviediniu, bėgiojimą ir čiuožimą grindimis, pravardžiavimąsi buvo klupdomi viduryje klasės. Už nepadorius žodžius, nesisveikinimą su draugais — pastatomi ten pat ketvirčiui valandos. Už plūdimąsi, muštynes, atžarumą laukė rykštės, nuo 3 iki 5 kirčių. Čia ir bajoras negalėjo išvengti kūno bausmės. Mokinių butuose tvarkos žiūrėjo atskiri prižiūrėtojai. Tuos vyresnio amžiaus mokinius, kuriems gimnazijos vadovybė leido gyventi atskirai, sekė cenzoriai. Tokio cenzoriaus priežiūroje buvo ir Simonas, nes jis gyveno ne mokinių bute[46].

Suvaldyti triukšmingus gimnazistus nesisekė. Netrukus po mokyklos policijos įsteigimo gimnaziją vizitavęs universiteto profesorius Ignotas Reška raportavo: „Nors direktorius ir jo pavaduotojas uoliai stengiasi, tačiau padorios mokinių ir butų prižiūrėtojų disciplinos nepastebėjau“[47]. Beje, bajoraičiai, gerokai persiritę per dvidešimt metų, nusižengdavo ne čiuožinėdami koridoriaus grindi-

---

[45] CVIA, f. 567, ap. 2, b. 206, l. 161, 190.
[46] Ten pat.
[47] Серебряков М. В. Исторический очерк столетнего существования Виленской 1-ой гимназии 1803—1903. — Вильна, 1903. — Ч. 1. — С. 29.

mis. Gimnazistai pliekė kortomis, triukšmavo smuklėse, aplamai daug laiko leido tuščiai. Bajoraičių ydos kėlė rimtesnių universiteto ir kai kurių kitų mokyklų auklėtinių reakciją, kurią atspindėjo filaretų ir į juos panašių organizacijų moraliniai idealai.

Daukantas čion atkeliavo ne prie kortų ir ne smuklėse leisti laiko. Jis priklausė kitai mokinių grupei. 1815 metų birželio 30—liepos 11 dienomis gimnazijoje, kaip ir kasmet, vyko vieši pasirodymai, mes sakytume, vieši egzaminai. Į šias iškilmes prisirinko gausybė to meto įžymybių, dalyvavo universiteto vadovybė, vyskupai ir kiti dvasininkai, civiliai pareigūnai. Universiteto profesoriai filologai Pilypas Golianskis ir Gotfridas Ernestas Grodekas, astronomas ir matematikas Jonas Sniadeckis patys klausinėjo mokinius. Penktos ir šeštos klasės mokiniai skaitė savo poezijos ir prozos bandymus lenkų ir lotynų kalbomis. Iš penktos klasės per šį pasirodymą pasižymėjo 14 mokinių, tarp jų buvo ir Simonas Daukantas[48]. Iškilmes Vilniaus laikraštis aprašė pirmajame savo puslapyje. Vis dėlto skaitytojo dėmesys čia, matyt, ilgam nesustojo, nes buvo sensacingesnių žinių apie Napoleono pralaimėjimą prie Vaterlo. Viešieji egzaminai parodė, kas tvirtai eina pasirinktu mokslo keliu.

1816 metų vasaros pradžioje Daukantas sėkmingai baigė gimnaziją.

STUDENTAS

Kalvarijos mokykla ir Vilniaus gimnazija Daukantą mokė mylėti senovės Graikiją ir Romą, jų kalbą ir literatūrą, lyg tai būtų gimtoji kalba ir kultūra. Baigęs gimnaziją, Daukantas 1816 metų rudenį su lotynišku atestatu atėjo į Vilniaus universitetą. Jam atrodė, kad neklysdamas pasirenka literatūros ir laisvųjų menų fakultetą, kur galėjo dar giliau susipažinti su antikos pasauliu. Šiaip

---

[48] Wiadomości krajowe // Kuryer Litewski.— 1815.— Nr. 53.— S. 1.

jau daugiausia studentų sutraukdavo kiti trys fakultetai — fizikos ir matematikos, medicinos, moralinių ir politinių mokslų. Kokius metus pasimokę, kai kurie studentai pasijusdavo ne ten patekę. 1816 metų rudenį iš fizikos ir matematikos fakulteto į literatūros ir laisvųjų menų fakultetą perėjo ir būsimasis poetas Adomas Mickevičius, tapdamas Daukanto kurso draugu.

Studentas tai ne gimnazistas. Jis laikė save suaugusiu žmogumi, tevaržomu paskaitų tvarkaraščio. Ne visi ir jo paisė. Greta jaunuolių galėjai matyti ūsuotų, žilstelėjusių ir praplikusių vyrų. Jiems ypač malonūs buvo vidurio Europos universitetų buršų papročiai ir šėlimas. Beje, studentus tvarkyti teisę turėjo tik paties universiteto policija, o įkarštį atšaldyti — tik sava dabokle. Valdžios pareigūnai manė, kad studentus sudrausminti gali uniforma. Deja, jos niekas nenešiojo. Ji buvo tokia pat, kaip gimnazisto, todėl, suprantama, studentui negarbinga. Be to, dvarininko vaikui ji buvo per kukli, o skurdžiui bajorėliui — sunkiai įperkama. Garbingų tėvų vaikai kone kasdien buvo laukiami svečiai per pietus, koncertus, maskaradus, labdarybės vakarus, iškylas. Jie ir į paskaitas važinėdavo karieta, kinkyta bent ketvertu arklių. Kiti studentai gyveno iš menkų savo tėvų santaupų, įvairių uždarbių. Tarp šių, kuriems labiau duona negu pramogos rūpėjo, buvo ir Daukantas.

Universiteto studentų registracijos knygose pažymėta, kad Daukantas išsilaikydavo pats. Iš ko jis čia gyveno, iš senojo palikimo ar savo uždarbių, nežinia. Tik nuo 1819 metų rudens jis vienerius metus buvo devynių studentų prižiūrėtoju[49] ir iš to turbūt turėjo šiokių tokių pajamų. Norėdamas mažiau laiko sugaišti vaikščiojimui, stengėsi apsigyventi netoli universiteto. Ne visuomet pasisekdavo ir tai, nes toliau nuo centro kambarėliai buvo geresni ir pigesni. Kiekvienų metų rudenį reikėdavo universitetui pranešti savo adresą. Daukantas 1816 metais

---

[49] Żongołłowicz B. O Symone Dowkoncie notatka // Lietuvos MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bibliotekos rankraštynas (toliau — LIBR), SD 91, l. 1.

nurodė gyvenąs Leibošico namuose Vilniaus gatvėje[50], 1817 metais Froliando namuose už Aušros Vartų[51], 1818 metais — Višnevskio namuose Skapo gatvėje[52], 1819 metais — pačiame universitete[53], 1820 ir 1821 metais — „prūso“ Haciskio namuose Bokšto gatvėje (posesijos Nr. 85)[54], 1822 metais — pranciškonų vienuolyno namuose („pas pranciškonus“)[55].

Literatūros ir laisvųjų menų fakultetas buvo lyg dvilypis. Vieni čia studijavo filologiją, o kiti — meną. Daukantui rūpėjo filologija. Kokias jis čia paskaitas lankė, matyti iš jo 1825 metų balandžio 24 dienos prašymo, paduoto universiteto vadovybei: „1816 metais buvau Imperatoriškojo Vilniaus universiteto literatūros ir laisvųjų menų fakulteto mokinys, dvejis metus klausiau lotynų rusų bei lenkų literatūros kursų ir laikiau šių disciplinų pusmetinius egzaminus. Dėl to nuolankiausiai Universi teto vadovybę prašau malonėti man išduoti pažymėjimą kad šiuos dalykus esu išklausęs“[56].

Ir tikrai, 1816/17 mokslo metų studentų registracijos knygoje pažymėta, kad Daukantas užsirašė lankyti loty

---

[50] Anuomet visi nedideli žemės sklypai mieste, daugiausia s namais, buvo vadinami posesijomis. Jos buvo sunumeruotos iš eilės ne pagal gatves. Yra likęs ir 1808 metų miesto planas su tokia nu meracija. Deja, universiteto studentų registracijos knygose posesij numeriai labai dažnai supainioti. Leibošico namai pažymėti 236 nu meriu, bet tokio numerio Vilniaus gatvėje nebuvo. Žinant gatvę i namo savininko pavardę, tada būdavo nesunku surasti ir patį gyver toją. Daug sunkiau nustatyti jo adresą dabar. Vilniaus gatvėje yr buvę keli Leibošicų namai, bet iš jų, atrodo, neišliko nė vieno.

[51] VUB, f. 2(KC), b. 103, l. 35. Čia posesijos numeris vėl kla dingas (Nr. 1020). Froliandas tuoj pat už Aušros Vartų turėjo d namus (posesija Nr. 1289 ir 1290), matyt, viename iš jų ir gyven Daukantas.

[52] VUB, f. 2(KC), b. 77, l. 43. Posesijos numeris ir čia klaidi gas (Nr. 120). Višnevskio namai stovėjo posesijoje Nr. 174 (daba Tallat-Kelpšos 12).

[53] VUB, f. 2(KC), b. 78, l. 67.

[54] VUB, f. 2(KC), b. 79, p. 35, b. 80, p. 19. Dabar Bokšto 1 namas nugriautas.

[55] Stepono Batoro universiteto Vilniuje prof. B. Žongolovičiai 1929 m. išrašai iš 1821—1823 metų studentų registracijos knygo tuomet buvusios Čartoriskių muziejuje Krokuvoje // LIBR, SD 91, l.

[56] CVIA, f. 721, ap. 1, b. 777, l. 18.

nų ir rusų literatūros, retorikos ir poezijos, krašto ir prigimtinės teisės, prancūzų kalbos paskaitas[57].

Pasirinkti literatūros specialybę Simoną, matyt, bus tiesiogiai paskatinęs buvęs jo mokytojas, o dabar poezijos ir retorikos, taip pat lenkų literatūros dėstytojas Borovskis. Betgi didžiausios įtakos studijų metais Daukantui turėjo antikinės filosofijos profesorius Grodekas. Su jo vardu siejamas klasikinės filologijos suklestėjimas universitete. Grodekas propagavo šviečiamojo klasicizmo idėjas, tačiau atmetė literatūrinei kūrybai nustatinėjamas normas, pripažino jos natūralumo būtinybę ir tuo pritarė romantizmo krypčiai. Jis stengėsi įdiegti studentams mokslinį pažinimo metodą, kovojo su paviršutiniškumu, mokė semtis žinių iš pirminių šaltinių[58]. Gilus klasikinės filologijos supratimas vėliau išryškėja daugelyje Daukanto darbų.

Rusų literatūrą tuomet dėstė Peterburgo universiteto auklėtinis filosofijos daktaras Ivanas Černiavskis.

Baigiantis pirmiesiems mokslo metams, Daukantas rektoriui padavė, mūsų akimis žiūrint, nepaprastą prašymą. Šis jį persiuntė fakulteto dekanui Aloyzui Kapeliui (Kappelli), žinomam teisininkui, italų kalbos ir literatūros dėstytojui. Simonas norėjo gauti filosofijos kandidato laipsnį. Iš tikrųjų čia nieko ypatingo nebuvo. Adomas Mickevičius, tik vienerius metus studijavęs fizikos ir matematikos fakultete, jau buvo gavęs šį laipsnį. Tam reikėjo privalomuosius dalykus išlaikyti „labai gerai" ir tik iš vieno dalyko galėjo būti „gerai". Be to, dar tekdavo pateikti referatą, vadinamą traktatu.

1817 metų liepos 9 dieną įvyko fakulteto tarybos posėdis, kuriame dalyvavo dekanas Kapelis, profesorius Grodekas, Černiavskis, anglų kalbos ir literatūros, taip pat graviravimo meno profesorius Jonas Saundersas, prancūzų kalbos ir literatūros profesorius Jonas Pinabelis. Protokole įrašas trumpas: Daukantas neapsirūpinęs reikia-

---

[57] VUB, f. 2(KC), b. 103, l. 34.

[58] Szantyr A. Działalność naukowa Godfryda Ernsta Grodka.— Wilno, 1935.— S. 320.

mais pažymėjimais ir nepristatęs traktato, todėl nutarta jam jokio mokslinio laipsnio neduoti[59].

Pastudijavęs čia dar vienerius metus, Daukantas nutarė keisti fakultetą.

1818 metų rudenį jį jau randame moralinių ir politinių mokslų fakultete. Literatūros studijas baigęs studentas galėjo būti mokytoju. Naujai pasirinktojo fakulteto auklėtinis galėjo tikėtis teisėjo togos, valdininko kėdės. Tai jau kur kas pranašesnis dalykas. Būdamas senajame fakultete, Simonas klausė taip pat teisės paskaitų. Gal per jas ir pajuto savo naująjį pašaukimą. O gal jį paviliojo permainos moralinių ir politinių mokslų fakultete. Mat tuomet baigėsi Jono Sniadeckio rektoriavimas. Sniadeckis protegavo gamtos ir matematikos mokslus. Istorijos mokslas, pasak jo, svarbus gimnazijoje, o universitete nereikalingas. Iš istorijos šaipėsi ir jo brolis biologas ir chemikas profesorius Andrius Sniadeckis.

Istorikui Tomui Husaževskiui 1805 metais dėl senatvės pasitraukus iš visuotinės istorijos katedros, istorijos niekas nedėstė ligi pat 1815 metų, kol iš Varšuvos atvyko Joachimas Lelevelis. Atmosfera istorijos mokymui buvo nepalanki ir toliau. Dar po septynerių metų istorikui Ignui Onacevičiui teko skųstis, kad istorijos mokslų padėtis apverktina. Biblioteka neturinti nė trečdalio tų istorijos veikalų, kurių esama Tartu ir kitų universitetų bibliotekose. „Pripirkta brangių žaisliukų, žuvelių, gėlyčių ir panašių niekniekių, o apie tautos istoriją užmiršta",— rašė Onacevičius[60].

Amžininkų liudijimu, Lelevelis išpopuliarėjo ir nustelbė Sniadeckius. Lelevelio paskaitos sutraukdavo gausybę ne tik moralinių ir politinių mokslų fakulteto, bet ir kitų fakultetų studentų, kuriuos žavėjo seniai girdėta disciplina, dėstytojo iškalba, gilus dalyko išmanymas, respublikoniškos pažiūros ir patriotizmas. Daukantui, matyt, tuo laiku Lelevelio sistemingai neteko klausyti, nes nuo 1818

[59] Literatūros ir laisvųjų menų fakulteto 1805—1817 m. posėdžių protokolų knyga // CVIA, f. 721, ap. 1, b. 1113, l. 110—111.

[60] Maciūnas V. Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje: Susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautotyra // Darbai ir dienos.— K., 1939.— T. 8.— P. 191.

metų pabaigos Lelevelis ketveriems metams išvyko iš Vilniaus.

Daukantas moralinių ir politinių mokslų fakultete atsidūrė kaip tik tuomet, kai Lelevelio vietą užėmė Ignas Onacevičius. Vėliau su juo Daukantas susibičiuliavo. Onacevičius gimė unitų šventiko šeimoje netoli Volkovisko. Po paskutiniojo Lenkijos—Lietuvos padalinimo jis tapo Prūsijos valdinys. Studijuodamas Karaliaučiaus universitete, ėmė naudotis slaptuoju kryžiuočių archyvu ir turtingų bibliotekų rinkiniais. Baigęs universitetą, metus viešėjo Rusijos kanclerio ir užsienio reikalų ministro Rumiancevo dvare Gomelyje. Iš jo turtingos bibliotekos sukaupė nemaža medžiagos Lietuvos istorijai. Onacevičius ėmė dėstyti Vilniaus universitete jau būdamas subrendęs istorikas; jis ypač gerai pažino vokiečių istorikų mokyklą. Jo pažiūra į istorijos mokslą ryškiai matyti kad ir iš 1817 metų balandžio 9 dienos laiško Leleveliui. Onacevičius rašė: „Nedaug teverta tokia istorija, kuri sausai atpasakoja ar išvardija įvykius, kas, kada ir kiek ilgai snaudė soste, kiek sugaišdavo apsirengimui, medžioklei ar kitoms pramogoms. Tikroji istorija remiasi sumaniu tautų kilimo ir žlugimo priežasčių išaiškinimu, priežastingumo nustatymu. Įvykiai yra užrašyti, bet jų raktas yra žmonių širdyse. Šitaip suvokiama bei suprantama istorija yra svarbi ir naudinga, tuomet ji tampa valdovų ir tautų mokytoja, gyvenimo vadovė“[61].

Atėjęs į universitetą, Onacevičius pirmą kartą greta visuotinės istorijos kurso pradėjo dėstyti ir Lietuvos istorijos kursą („Krašto istoriją“). Visuotinės istorijos katedros profesoriaus vietą vėl užėmus Leleveliui, nuo 1822 metų Onacevičius ėmė dėstyti statistiką (sakytume, istorinę ir ekonominę geografiją) ir diplomatiją. Daukantas išklausė visą Onacevičiaus skaitomą istorijos kursą. 1822 metų rudenį Simonas buvo užsirašęs lankyti ir Lelevelio paskaitas[62].

---

[61] Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz — historyk Litwy // Studia i materiały z dziejów nauki polskiej.— Warszawa, 1961.— S. A., z. 4.— S. 51.

[62] VUB, f. 2(KC), b. 106, l. 84.

Aplamai Daukantui didžiausias istorijos autoritetas liko Onacevičius. Jis pritarė jo istorijos koncepcijai ir žavėjosi jo Lietuvos istorijos šaltinių pažinimu. Lelevelis Lietuvos istorija irgi domėjosi, bet kur kas mažiau. Dar būdamas studentas, 1808 metais jis perskaitė Ksavero Bogušo knygelę apie lietuvių ir jų kalbos kilmę. Lelevelis atskira knygute išdėstė savo pažiūrą šiuo klausimu. Pagaliau 1839 metais, jau būdamas emigracijoje, išleido „Lietuvos ir Rusios istoriją ligi unijos su Lenkija, sudarytos Liubline 1569 metais". Veikalas pasižymėjo istorinės minties gaivumu, šaltinių kritišku vertinimu. Teodoras Narbutas, rašydamas Daukantui, sakėsi trokštąs pamatyti šią knygą. Lelevelio pilnos pavardės neminėjo, nes ji, kaip ir pats jos autorius, tuomet buvo už įstatymo ribų. Daukantas atsakė: „Dėl prof. Lele. veikalėlio nesiskųsk, nieko įdomaus ten nerasi: dumia akis koroniažų[63] pavyzdžiu..."[64] Iš tikrųjų ši Lelevelio knyga, rašyta emigracijoje, naujų istorijos šaltinių neatskleidė. Daukantas labiausiai buvo nepatenkintas dėl Lelevelio unijinių tendencijų.

Pirmaisiais studijų metais Daukantas klausė ir krašto teisės kursą, kurį skaitė Ignas Danilavičius. Po Onacevičiaus jis svarbiausias Daukanto kaip istoriko auklėtojas. Danilavičius taip pat buvo kilęs iš unitų šventiko šeimos, gimė Hrinevičių bažnytkaimyje, netoli Lomžos. Universitetą baigė Vilniuje, čia nuo 1814 metų ir pradėjo dėstyti valstybinę teisę ir procesą. Jis tapo įžymus Lietuvos teisės istorikas, daug jėgų paskyręs teisės ir istorijos šaltiniams kaupti ir tyrinėti. Danilavičius tyrinėjo I Lietuvos statutą, buvo didelis tuomet dar galiojusio III Lietuvos statuto žinovas, kiek vėliau surado Kazimiero teisyną ir Lietuvos metraščio vadinamąjį Supraslio nuorašą. Tiesa, beveik visi svarbiausi Danilavičiaus darbo rezultatai buvo paskelbti tada, kai jis nebedirbo Vilniaus universitete. Jau Daukanto studijų metais Danilavičiaus erudicija, paskaitų originalumas traukė studentus.

---

[63] Koroniarz — Lenkijos Karalystės gyventojas, šiuo atveju — to krašto istorikas.

[64] 1843 m. liepos 11 d. laiškas T. Narbutui // Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 743—744.

Lietuvos praeitį jis kėlė kaip kontrastą dabarčiai, gaivino patriotizmą. Anot vieno klausytojo, Danilavičius dėstęs „labai aiškiai, nuosekliai ir suprantamai"[65].

Vėliau Daukantas savo kolegoms Danilavičių rekomenduodavo kaip didį Lietuvos istorijos šaltinių žinovą[66]. Tiesa, ne visuomet Daukantas sutiko su Danilavičium. Antai pastarasis, įsigilinęs į šaltinius, atmetė kai kuriuos legendinius Lietuvos kunigaikščius (pavyzdžiui, Rimgaudą), kurių istoriškumu Daukantas neabejojo. Be to, Daukantas prikaišiojo Danilavičiui, kad šis bandąs remtis onomastika, nors nemokąs lietuviškai[67].

Daukanto mokslinėms pažiūroms formuotis čia turėjo reikšmės taip pat Aloyzo Kapelio romėnų ir užsienio kraštų civilinės baudžiamosios teisės ir kanonų teisės paskaitos. Kapelis, kiek politinės aplinkybės leido, supažindino studentus su pažangesne buržuazine teise. Jo kanonų teisės[68] paskaitos taip pat neturėjo nieko bendro su klerikalizmo propaganda.

Aplamai Daukantui teko klausyti kone visų žymiausių universiteto literatūros žinovų, kalbininkų, teisininkų, istorikų paskaitų, tačiau nesuklysime tardami, kad per visas studijas didžiausią dėmesį jis skyrė Lietuvos ir jos teisės istorijai. Į universitetą Daukantas atėjo kaip tolimo antikinio pasaulio bičiulis, o universitete persiėmė savo tėvynės praeities mylėtojo ir tyrinėtojo dvasia.

ŽEMAIČIAI

Susipažinus su 1822—1824 metų lietuviškų leidinių ir tuomet parašytų, bet dar neišleistų, veikalų bibliografija, matyti nepaprastas reiškinys: pasipylė pasaulietiniai

---

[65] Janulaitis A. Ignas Danilavičius. Lietuvos bei jos teisės istorikas.— K., 1932.— D. I.— P. 46.

[66] 1842 m. gegužės 4 d. laiškas T. Narbutui // Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 721.

[67] Ten pat. P. 721, 742.

[68] Kanonų teisė reguliavo bažnyčios vidaus gyvenimą, vedybų ir šeimos santykius, civilinius santorius, susijusius su priesaika.

raštai. Jų autoriai Simonas Daukantas, Simonas Stanevičius, Kajetonas ir Kiprijonas Nezabitauskiai, Dionizas Poška, Antanas Strazdas.

Be Daukanto, Vilniaus universitete tuomet studijavo Stanevičius ir Kajetonas Nezabitauskis. Universitete buvo ir daugiau žemaičių, kurie savo lituanistine veikla pasireiškė vėliau. Kas pažadino šių žmonių tautinį sąmoningumą, kas paskatino juos aktyviai veikti? Sakoma, kad fizikos dėsnis — smūgis lygus atatrankai — liečia ir tautų gyvenimą. Nacionalinė priespauda sukelia pasipriešinimą jai. Atsiradus inteligentų, kilusių iš tų visuomenės sluoksnių, kurie kentė šią priespaudą, kilo ir susirūpinimas savo tautine egzistencija.

Objektyvios reiškinių priežastys paprastai turi ir subjektyvių stimulų. Nėra abejonės, kad universiteto auklėtinius žemaičius veikė ir kylantis lenkų nacionalinis sąjūdis. Žlugus kosmopolitinei mokyklai, kūrėsi tautinė mokykla. Lietuvoje tai buvo lenkiška mokykla, priimtina beveik visiems tiems, kurie čia galėjo vadintis valstybės piliečiais. Vilniaus universitetas anuomet virto lenkų kultūros ir tautinio sąjūdžio židiniu. Didėjant viltims atkurti žlugusią valstybę, dėmesys vis labiau krypo į praeitį: į buvusios valstybės istoriją. Cicerono teiginys, kad istorija yra gyvenimo mokytoja, darėsi vis labiau aktualus ir patrauklus. Dėl unijinių tendencijų smarkiau imta domėtis ir Lietuvos praeitimi. Vilniaus spaudoje netrūko skatinimų rinkti kultūros, etnografijos, istorijos žinias apie savo kraštą. Šio darbo ėmėsi ir filomatai, jiems pavaldžios organizacijos. Kraštotyrai plėstis susidarė palankios sąlygos dar ir todėl, kad švietimo ministerijai taip pat rūpėjo gauti žinių apie valdomą kraštą. Istorinis lietuvių tautos vardas ėmė skambėti dažnai ir pagarbiai.

Ne atsitiktinai kaip tik šiuo laiku pirmą kartą iškilo ir lietuvių kalbos dėstymo universitete klausimas. Lietuvių tauta buvo likusi baudžiauninkų tauta. Plintant demokratinei minčiai, imta ieškoti ryšių ir su tais visuomenės sluoksniais, kurie nebuvo laikomi piliečiais. O ir valstiečių visuomeninis ekonominis aktyvumas aiškiai didėjo.

1822 metų gegužės 29 dieną publicistas, universiteto bibliotekininko padėjėjas Kazimieras Kontrimas įteikė kuratoriui Adomui Čartoriskiui memorandumą dėl lietuvių kalbos katedros steigimo. Anot Kontrimo, lietuviškai kalba dauguma Lietuvos gubernijų ir šiaurinės Augustavo vaivadijos kaimiečių. Prūsijoje taip pat esama daug lietuvių. Kitados sukūrusios galingą valstybę tautos kalba esanti tyrinėtina. Dėstytoju siūlė pakviesti kalbininką Leoną Uvainį, gyvenantį Raseinių apskrityje. Kontrimas aiškino, kad jo paskaitų klausyti susirinktų daug studentų, kurie ruošiasi dirbti Lietuvoje arba tyrinėti lietuvių, taip pat kaimyninių tautų kalbas ir istoriją[69].

Ligi šiol buvo manyta, kad šiuo memorandumu lietuvių kalbos dėstymo sumanymas ir baigėsi. Pasirodo, kad jį universitetas palaikė. 1825 metų birželio 25 dieną švietimo ministrui per kuratorių užklausus universitetą, kaip turėtų būti peržiūrėtas ir papildytas senasis 1803 metų statutas, literatūros ir laisvųjų menų fakultetas rugsėjo 20 dieną sušaukė nepaprastą posėdį. Jame dalyvavo dekano pavaduotojas profesorius Ivanas Loboika, profesoriai Jonas Rustemas, Leonas Borovskis ir Jonas Pinabelis. Buvo pasiūlyta dėstyti kelias naujas disciplinas. Atkreiptinas dėmesys į šią protokolo vietą: „5. Lietuvių kalbos paskaitos (alga 1400 rb) svarbios ir filologiniu požiūriu, ir todėl, kad didžioji Vilniaus ir gretimų gubernijų gyventojų dalis kalba šia kalba, o kunigai ja dėsto krikščionišką mokslą, sako pamokslus, klauso išpažinčių ir laiko pamaldas. Fakultetas, būdamas už šių paskaitų įvedimą, pasekė Tartu ir Karaliaučiaus universitetų pavyzdžiu. Pirmajame jų dėstoma estų ir latvių kalbos, o pastarajame — lietuvių kalba“[70]. Fakulteto nutarimas ir Kontrimo memorandumas pateikia beveik tuos pačius argumentus.

Lietuvių kalbą, be prancūzų, vokiečių, anglų ir italų kalbų, siūloma įvesti ir universiteto naujo statuto projekte, kurį 1828 metų gegužės 15 dieną pasiuntė kuratorius

---

[69] Pigoń S. Z dawnego Wilna: Szkice obyczajowe i literackie.— Wilno, 1929.— P. 25—28.

[70] Literatūros ir laisvųjų menų fakulteto 1823 m. spalio 7 d.— 1828 m. liepos 10 d. protokolų knyga // CVIA, f. 721, ap. 1, b. 1115, l. 50.

švietimo ministerijai[71]. Be abejonės, šie svarstymai turėjo pasiekti Daukanto ir jo kolegų žemaičių ausis.

Kai tuometiniame lenkų kultūriniame gyvenime lietuvių tautos istorija ir kalba virto mokslo objektu ir romantizmo literatūros įkvėpimo šaltiniu, Daukantas ir kiti žemaičiai, viso komplekso socialinių, ekonominių, politinių ir kultūrinių priežasčių veikiami, pasijuto esą gyvi tos tautos atstovai. Šis tautinis sąmoningumas ir bendri interesai subūrė studentų žemaičių grupelę, sustiprino jų ryšius su kitais lietuvių kultūros veikėjais. Žinoma, reikia sutikti su literatūros istoriko Jurgio Lebedžio nuomone, kad tas jų bendravimas greičiausiai nebuvo įgavęs griežtesnių formų (įstatų, vadovybės)[72].

Simonas Stanevičius, matyt, paveiktas šio bendravimo ir sumanymų, 1823 metais parašė odę „Šlovė žemaičių“, sakytume tikrą šios bičiulių kuopelės himną. Čia sakoma: „Mačiau Vilnių, šaunų miestą, // Seną mokslų gyvenimą, // Nuo žemaičių beapsėstą // Ir jų tikrą sutarimą. // Šlovė visus sujudino // Gera tėviškei daryti, // Ir, ką amžiai pagadino, // Čėsas yra sutaisyti“[73].

Žemaičių grupelė ėmėsi aktyvios kultūrinės-literatūrinės veiklos. Ji negalėjo tenkintis kosmopolitiniais religiniais raštais. Kreipėsi į skaitytoją pasaulietine literatūra. Vienas veikliausių literatų tapo Daukantas. 1824 metais jis į lietuvių kalbą išvertė pirmojo romėnų pasakėtininko Fedro šimtą vienuolika pasakėčių. Tuo darbu vertėjas siekė dviejų svarbiausių tikslų, kuriuos ir išvardijo knygelės pratarmėje. Viena, kad žemaičiai turėtų iš ko pasiskaityti ir išminties pasisemti, antra, kad skaitytojas susidomėtų lietuvių pasakomis ir imtų jas rinkti.

Svarbiausias to meto Daukanto veikalas buvo „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“[74]. Pratarmės gale pažymėta: „Rašyta metuose 1822“. Nuo 1822 metų vasaros pradžios

---

[71] Statuto projektas // TSRS Centrinis valstybinis istorijos archyvas Leningrade (toliau — CVIAL), f. 733, ap. 62, b. 701, l. 146—147.
[72] Lebedys J. Simonas Stanevičius.— V., 1955.— P. 160—161.
[73] Stanevičius S. Raštai / Sudarė J. Lebedys.— 1967.— P. 61.
[74] Daukantas. Darbay senuju Lietuwiu yr Žemaycziu, 1822.— K.— 1929; Daukantas S. Raštai.— T. 1.— P. 33—400.

Daukantui atsirado ir laisvo laiko, kurio daug reikėjo tokiam veikalui.

Jau „Darbuose“ Daukantas išreiškė savo originalias istorines pažiūras, būdingas tai žemaičių grupelei, kuriai pats atstovavo. Bet apie tai vėliau. Čia verta apsistoti tik prie klausimo, kam šis pirmasis lietuvių kalba parašytas istorijos veikalas skiriamas.

„Darbų“ pratarmėje jis sakė: „(...) aš ne dėl mokytų vyrų ir galvočių, bet dėl tų motinų rašiau, kurios geba savo vaikams darbus jų bočių prabočių pasakoti, o be raštų daug kartų apsirinka. Norėjau vėl mano raštu parodyti nepr'ieteliams Lietuvos ir Žemaičių kalbos, jog kiekvienas norįs gali rašyti lietuviškai, jei turi spėko, lygia dalia kaip ir kita išdailinta jau kalba“.

„Darbų“ rankraštį, matyt, skaitė ne vienas ano meto lietuvių šviesuolis. Dar iki 1830 metų rankraščiu pasinaudojo Pranas Zatorskis, Simono Stanevičiaus draugas, studijavęs Vilniaus universitete ligi 1826 metų. Išliko tų „Darbų“ rankraščio egzemplioriai, vienas jų buvo Leono Uvainio (vėliau J. K. Gintilos) nuosavybė. Kitas buvo literato Jurgio Plioterio bibliotekoje, jis perrašytas kelių žmonių, čia galima atpažinti, atrodo, ir Dionizo Poškos, ir Simono Stanevičiaus braižą. Reikia atkreipti dėmesį, kad šį 885 puslapių rankraštį nusirašyti nebuvo taip jau lengva. Tik persirašinėtojų noras turėti tinkamo idėjinio peno darbą lengvino.

Daukantas buvo vienas svarbiausių žemaičių studentų kuopelės dalyvis, o jo čia nuveiktas darbas turėjo ir platesnį atgarsį.

MOKSLO LAIPSNIAI

Porą metų pasimokęs naujajame fakultete, Daukantas vėl ima rūpintis mokslo laipsniais. Mokslo laipsnis buvo ne puošmena, o tam tikras mato vienetas, padedąs nustatyti, kiek ir kokį mokslą išėjęs laipsnį gavęs žmogus. Kaip visur, taip ir čia būdavo išimčių, tačiau jos, suprantama, uoliajam Daukantui netaikomos.

Nors ir keista, tačiau vis dar nėra aišku, kokius mokslus Daukantas baigė. Kartais imama ginčytis, ką Daukantas pasiekė universitete, į kurį taip sunkiai veržėsi ir kuriame taip atkakliai studijavo.

Keliant Daukantą iš užmaršties ir ėmus spausdinti kai kuriuos jo istorijos veikalus, tituliniuose puslapiuose atsirado prierašas, kad autorius — filosofijos magistras. Tą patį tvirtino visi pirmieji Simono biografai, kurie, beje, patikslino, kad šį laipsnį Daukantas gavo Tartu universitete. Tik Janulaitis nurodė, kad Daukantas buvo ne filosofijos, o teisių magistras, prieš tai gavęs teisių kandidato laipsnį[75]. Vėliau V. Biržiška pabrėžė, kad Tartu universiteto studentų ir diplomantų sąrašuose Daukanto nesą. Istorikas Antanas Tyla, rinkdamas medžiagą studijai apie lietuvius Rusijos universitetuose, dar kartą atidžiai peržiūrėjo Tartu universiteto archyvą, tačiau Daukanto pavardės ten nerado. Taigi nėra jokio pagrindo teigti, kad Daukantas buvo pasiekęs tenykštį universitetą.

Sudėtingesnis dalykas dėl pačių Daukanto mokslo laipsnių. Vilniaus universiteto aspirantas Zigmas Kondratas 1954 metais „Tarybiniame studente", o truputį vėliau ir atskiroje brošiūroje paskelbė universiteto rankraštyne radęs duomenų, kad Janulaičio (tiesa, šios pavardės jis neminėjo) teiginys neteisingas. „Daukantas neturėjo magistro laipsnio, kaip tai nori įrodyti kai kurie jo biografai,— rašė Kondratas.— Pagal studijų dokumentus matyti, kad Daukantas dar iki 1823 m. registravosi klausyti paskaitas ir laikyti egzaminus kaip teisių kandidatas... Oficialiuose dokumentuose, kuriuose suregistruoti visi baigusieji universitetą, gavusieji jame magistro ar daktaro laipsnius bei laikiusieji tiems laipsniams egzaminus, Daukantas 1819 metais figūruoja kaip gavęs teisių kandidatą. Neminint jo laipsnio, pažymima, kad 1821 m. jis nepasiėmė diplomo Nr. 121, o 1825 m. pasiėmė diplomą Nr. 1218. Kadangi nei viename dokumente Daukantas nefigūruoja kaip magistras ar laikęs magistro egzaminus ir žinoma, jog jis gyveno Vilniuje iki 1825 m. pavasario, tai jis bus pasiėmęs kandidatinį diplomą... Šią išvadą patvirtina ir

[75] Janulaitis A. Simanas Daukantas.— P. 14.

Davainos-Silvestravičiaus 1891 m. sudarytas Daukanto rankraščių katalogas, kuriame nėra magistro titulo prie visų su šiuo laipsniu išspausdintų knygų rankraščių"[76].

Ši ilga citata iš pirmo žvilgsnio yra įtaigi. Kas gi gali abejoti archyvais ir senais rankraščiais? Betgi panagrinėkime citatą atidžiau. Tikra tiesa, kad tituliniuose rankraščių puslapiuose Daukantas savo mokslo laipsnio nenurodė. Vadinasi, jį pridėjo vėlesnieji leidėjai ir, gerai nežinodami autoriaus biografijos, suklydo. Betgi pačioje citatoje yra keli prieštaravimai arba neaiškūs dalykai. Kodėl, gavęs kandidato laipsnį, Daukantas vis dar klausė paskaitų? Ar vien tik iš neturėjimo ką veikti, kai ilgai negalėjo atsiimti diplomo? Kodėl jis turėjo pasiimti diplomą Nr. 121, o pasiėmė 1218? Ir ar tikrai klydo A. Janulaitis?

Daukanto, kaip tautosakininko, tyrinėtojas Kazys Grigas iš karto atkreipė dėmesį, kad Kondratas neįsigilino į tuos faktus, kuriais operavo Janulaitis. Daukantą turėjus teisių magistro laipsnį nurodoma jo paties tarnybos lape, magistru Daukantą vadino amžininkas Valančius (tiesa, filosofijos magistru). „Argumentai,— rašo Grigas,— rodantieji, kad S. Daukantas yra turėjęs magistro laipsnį, greičiausiai nėra išlaužti iš piršto, ir Z. Kondratui, paneigiant nusistovėjusią nuomonę, reikėjo kaip nors atsakyti"[77].

Pasirodo, kad išaiškinti, kas teisus, o kas klydo, galima. Pradėkime nuo 1819 metų vasario 11 dieną caro patvirtintų mokslo laipsnių teikimo taisyklių[78]. Visi mokslai buvo suskirstyti į 4 grupes — teologijos, filosofijos, teisės ir medicinos. Grupės pavadinimas atitiko laipsnio pavadinimą. Laipsniai buvo keturi — tikrojo (aktualiojo) studento, kandidato, magistro ir daktaro. Universiteto auklėtiniai buvo vadinami studentais, tačiau tikrojo studento laipsnį jie gaudavo tik baigę visą universiteto kursą. Studentas,

---

[76] Kondratas Z. Daukantas Vilniaus universitete // Iš Vilniaus universiteto istorijos: Straipsnių rinkinys.— V., 1955.— P. 24.

[77] Grigas K. Dėl S. Daukanto biografijos „patikslinimo" // Literatūra ir menas.— 1956.— Gegužės 19.— Nr. 21.

[78] Полное собрание законов Российской империи. — Т. 36 — 1819. — СПб, 1830. — № 27646.

išlaikęs viso kurso egzaminus, pasižymėjęs ypatingai geru kurios nors disciplinos žinojimu ir pristatęs referatą („veikalą“), gaudavo kandidato laipsnį. Mūsų akimis žiūrint, tas, kas sėkmingai baigė universitetą, turėjo būti ir mokslų kandidatas.

1819 metų liepos 12 dieną 10 valandą ryto prasidėjo teisės fakulteto nepaprastas posėdis, kuriam pirmininkavo dekanas Jonas Kantis Chodanis ir dalyvavo Aloyzas Kapelis, Jonas Znoska, Ivanas Černiavskis, Ignas Danilavičius ir Ignas Onacevičius. Jie svarstė kandidato laipsnio suteikimą dešimčiai asmenų. Protokole pirmoji įrašyta Daukanto pavardė, o greta jos pastaba, kad jis išlaikė romėnų ir vietinės teisių, ekonomikos ir rusų kalbos egzaminus[79]. Norimą laipsnį Daukantas gavo, jį taip pat patvirtino kuratorius ir švietimo ministras. Ir štai 1821 metų sausio 25 dieną Daukantui universitetas išdavė abiejų teisių (romėnų ir kitų kraštų, taip pat kanonų teisės) kandidato diplomą Nr. 121[80]. Tad šio diplomo laukti iki 1825 metų, kaip tvirtinama pateiktoje ilgoje citatoje, Daukantui nereikėjo.

Universitetas baigtas, lieka tik susirasti tarnybą, užtikrinančią pakenčiamą egzistenciją. O Daukantas vis dar nepaliko universiteto mūrų. Nuo pat tų metų, kai laikė kandidato egzaminus, jis ir toliau lankė paskaitas. Išliko dvi 1818—1824 metų „Politinių ir moralinių mokslų skyriaus profesorių nuomonių apie mokinių pažangumą knygos“, kuriose įrašyta Daukanto pavardė. 1818/19 ir 1819/20 mokslo metais Simonas klausė kanonų teisės, romėnų civilinės teisės, kriminalinės teisės, krašto teisės, politinės ekonomijos, visuotinės istorijos, logikos ir metafizikos paskaitų. Visas paskaitas lankė ištisus keturis semestrus, t. y. po du semestrus kasmet. Išimtis buvo tik krašto teisės kursas, kurio pradėjo klausyti nuo antrojo 1818/19 mokslo metų semestro, t. y. jau tapęs kandidatu, ir klausė per visus 1820/21 metus ir pirmąjį 1821/22 mokslo metų semestrą. Aplamai kitų disciplinų paskaitoms nuo

---

[79] Protokolas // CVIA, f. 721, ap. 1, b. 1102, l. 27.

[80] Diplomo (pažymėjimo) nuorašas (rusų k.) // CVIA, f. 721, ap. 1, b. 507, l. 1.

1820 metų rudenio Daukantas nebeskyrė dėmesio ir jų nebelankė. 1821/22 mokslo metų pavasario semestre, kaip pažymėta knygose, Daukantas paskaitų nebelankė, o vėliau nebeaptinkama ir jo pavardė universiteto klausytojų sąrašuose[81].

Prieš atsakant į klausimą, kam Daukantui prireikė lankyti šias paskaitas, verta išsiaiškinti, kuo jis labiausiai domėjosi ir kurie dėstytojai labiausiai Daukantą vertino. Savaime suprantama, kad pats atitinkamų paskaitų lankymas apibūdino Daukanto polinkius. Išvardintosios disciplinos buvo kone visos svarbiausios fakulteto disciplinos. Minėtose knygose profesoriai kiekvieną semestrą žymėjo, kaip jų klausytojai atsakinėjo per egzaminus. Vertinta keturiais balais — labai gerai, gerai, patenkinamai ir menkai. Už kanonų teisę, romėnų civilinę teisę Daukantas pelnė „gerai", už politinę ekonomiją, kurią dėstė Znoska, pirmuosius tris semestrus — „gerai", o už paskutinįjį — „labai gerai".

Panašiai sekėsi ir krašto teisė, už kurią iš pradžių vieną semestrą gavo „labai gerai". Danilavičius 1821 metų sausio 15 dieną šitaip atestavo šių savo paskaitų klausytoją: „Pažymiu, kad J(o mylista) ponas Simonas Daukantas, abiejų teisių kandidatas, nuo 1817 metų iki šios dienos atidžiai klausė krašto teisių mokslo, sėkmingai laikė pusmetinius egzaminus ir nepraleisdavo užduotų namų pratimų (...)"[82].

Daukanto žinios iš visuotinės istorijos pirmuosius du semestrus nebuvo tikrinamos, o trečiąjį semestrą įvertintos „labai gerai" ir ketvirtąjį — „gerai".

Blogiausiai Daukantui sekėsi logika ir metafizika, nes už šiuos dalykus gavo tik „patenkinamai".

Čia pravartu pažymėti, kad logiką ir filosofiją tuomet dėstė Angelas Daugirdas, atkaklus Kanto agnosticizmo priešininkas, siekęs įrodyti, kad tikrovė yra reali, o ne

---

[81] CVIA, f. 721, ap. 1, b. 1109, l. 6, 8, 9, 13, 16, 19, b. 1110, l. 2, 12, 19, 20.

[82] Abramavičius V. Simonas Daukantas Vilniuje // Literatūra ir menas.— 1963.— Spalio 26.— Nr. 43; I. Danilavičiaus išduotas pažymėjimas // Lietuvos MA Centrinės bibliotekos rankraščių skyrius (toliau — MAB), f. 151, b. 548, l. 1.

idėjų atspindys, ir kad ją galima pažinti. Daugirdas buvo bene paskutinysis šviečiamosios epochos filosofas Lietuvoje. Pasitaiko, kad mokslininkai, apdovanoti dideliu protu, neturi paprasčiausios iškalbos. Toks buvo ir Daugirdas. Amžininkai prisimena, kad šis nepaprastai teisingas, doras, pareigingas profesorius nesugebėjo pakenčiamai išaiškinti paprasčiausio dalyko. Studentai iš nuobodumo snausdavo, o ruoštis egzaminams reikėjo iš kitų knygų. Savo filosofines pažiūras Daugirdas nuosekliai išdėstė tik 1821 metais išėjusiame „Traktate apie logiką, metafiziką ir moralės filosofiją“[83]. Dėl šių priežasčių Daukantas, kaip ir jo kolegos, Daugirdo filosofijos kursą įveikė sunkiai.

Anuomet universitetas kartais skelbdavo konkursinius egzaminus piniginei premijai gauti. Gabiausieji neturtingieji universiteto auklėtiniai iš to galėjo pelnytis duoną visiems metams. Abiejų teisių kandidatas Daukantas 1820 metais taip pat ryžosi siekti fakulteto paskirtos 100 rublių premijos. Atsirado dar du pretendentai — Ignotas Jasiukavičius ir Vincentas Ignatavičius. Prieš pat baigiantis mokslo metams, liepos 6 d., įvyko nepaprastasis fakulteto posėdis, į kurį susirinko septyni egzaminatoriai: pats dekanas Chodanis, profesoriai Kapelis, Andrius Klongevičius, Černiavskis, Znoska, adjunktas Danilavičius ir magistras Onacevičius.

Prasidėjo jaunuolių egzaminai. Pirmasis prieš egzaminatorius stojo Jasiukavičius. Jis atsakinėjo taip gerai, kad Daukantas galėjo ir suabejoti savo sėkme. Po jo ėjo Simonas. Klausimus uždavinėjo Klongevičius, Kapelis ir Danilavičius, kiekvienas iš savo specialybės.

Klongevičius, tuometinis kanonų teisės profesorius, klausinėjo lotyniškai. Ši, kaip ir romėnų teisė, dar tebebuvo dėstoma lotynų kalba. Romėnų teisės žinovas italas Kapelis vietos kalbų nė neišmoko. Iš kitų dalykų studentams atsakinėjant lenkiškai, profesorius pritariamai linguodavęs galvą, nors beveik nieko nesuprasdavęs. Turbūt

---

[83] Kaczmarek S. Anioł Dowgird filosof nieznany.— Warszawa, 1965.— S. 30—32.

panašiai buvo ir dabar, kai Daukantą lenkiškai klausinėjo Danilavičius.

Po egzaminų prasidėjo balsavimas. Jasiukavičius surinko 6 balsus „už“ ir 1 „prieš“, Daukantas — 5 „už“ ir 2 „prieš“, o Ignatavičius — tik 3 „už“ ir 4 „prieš“. Vadinasi, pastarasis premijos negauna. O kaip bus su Daukantu, juk ne tik už Jasiukavičių, bet ir už jį balsavo dauguma? Egzaminatoriai rado išeitį, padalindami premiją pusiau[84].

Po šešių dienų įvyko mokslo metų baigimo iškilmės. Kaip visuomet dalyvavo daug garbingos publikos. Kalbą sakė pats rektorius. Vienas profesorių skaitė neseniai mirusio matematiko Pranciškaus Norvaišos biografiją. Po to buvo skelbiamos pavardės tų studentų, kurie laimėjo universiteto premijas. Tarp laimingųjų paminėtas čia ir Daukantas, taip pat jo kolega[85].

Egzaminą premijai gauti Daukantas, matyt, laikė, norėdamas save išbandyti, prieš žengiant svarbesnį žingsnį. Baigiantis 1820/21 mokslo metams, jis kartu su savo buvusiu konkurentu Ignotu Jasiukavičium padavė naujus prašymus fakulteto dekanui. Prie jų prisidėjo dar ir teisių kandidatas Antanas Grinevičius. Jie norėjo gauti abiejų teisių magistro laipsnį ir prašė skirti egzaminus. Štai kam Daukantas toliau liko universitete ir uoliai lankė paskaitas. O ruoštis buvo ko, nes pagal laipsnių teikimo taisykles pretendentas į magistrus turėjo „būti visiškai išstudijavęs dėstomo mokslo sistemą aplamai, atskiras jo dalis ir tarpusavio ryšį, kad galėtų nuosekliai dėstyti savo žinias kitiems arba panaudoti veiklai“.

1821 metų liepos 2 dieną fakulteto posėdis prašymų svarstymą atidėjo iki rudens, spalio 2 dienos[86].

Prasidėjo nauji mokslo metai, atėjo žadėtoji data, o Daukantas su kolegomis vis laukė, ką profesoriai nuspręs. Pagaliau spalio 20 (lapkričio 1) d. įvykusio posėdžio protokole užfiksuota: „Jasiukavičiui, Daukantui ir Grinevičiui

---

84 Posėdžio protokolas // CVIA, f. 721, ap. 1, b. 1102, l. 57, 58.
85 Wiadomości Krajowe. Wilno // Kuryer Litewski.-- 1820.— Nr. 81.— S. 1.
86 Posėdžio protokolas // CVIA, f. 721, ap. 1, b. 1102, l. 79.

magistro laipsnio egzaminas paskirtas spalio 30 dieną 10 valandą“[87].

Egzaminas įvyko nustatytu laiku. Šį kartą egzaminavo penkiese: Chodanis, Kapelis, Znoska, Danilavičius ir Onacevičius. Daukantui reikėjo laikyti egzaminus iš romėnų civilinės, kriminalinės, viešosios (valstybinės), tautų (tarptautinės) teisės, politinės ekonomijos, visuotinės ir Rusijos istorijos, statistikos ir diplomatijos.

Kiekvienas egzaminatorius galėjo užduoti tiek klausimų, kiek norėjo. Pradėjo profesorius Kapelis, pateikdamas 16 klausimų iš romėnų civilinės teisės apie daiktinę ir nuosavybės teisę, nuosavybės rūšis, jos įsigijimo būdus. Šį kartą jis egzaminavo ir iš kanonų teisės, uždavęs Daukantui devynis klausimus apie bažnytines beneficijas, t. y. tam tikrų dvasinių pareigų skyrimą, duodant teisę naudotis atitinkamais bažnytiniais turtais.

Po savaitės pertraukos komisija vėl susirinko. Danilavičius kaip paprastai egzaminavo iš civilinės krašto (Lietuvos ir Rusijos) teisės ir pateikė šiuos klausimus: „1. Kas yra eksdivizija?[88] Kokios jos rūšys? Kokie yra tinkami teismai eksdivizijai? 2. Ar yra nustatytas procesas, kuriuo turi vadovautis suvažiuojamasis teismas? 3. Kas įkainuoja turtą? 4. Ar yra teisėjams paskirtas atlyginimas? 5. Ką laiko Rusijos teisė svetimšaliais ir kokios jų teisės? 6. Kokį jie gali turėti užsiėmimą? 7. Ar leista svetimšaliams išsivežti čia įgytą turtą? 8. Kokiomis teisėmis naudojasi svetimšaliai, kurie davė pilietybės priesaiką? Ar svetimšalis, davęs pilietybės priesaiką, gali išvykti iš krašto?“ Be to, šis egzaminatorius dar klausinėjo ir iš baudžiamosios teisės, būtent — kas yra bausmė ir koks jos tikslas.

Dekanas Chodanis klausinėjo iš prigimtinės teisės — apie sutartis, jų galiojimą, o iš viešosios teisės uždavė tokį painų klausimą: „Kaip suprantate šį Monteskje posakį: respublikoniška valdžia yra šaunumas (cnota), o monarchistinė — garbė (honor)?“ Be to, egzaminavo ir

---

[87] CVIA, f. 721, ap. 1, b. 1102, l. 83.
[88] Eksdivizija — skolininko turto padalijimas tarp kreditorių.

iš tarptautinės teisės. Daukantui teko atsakinėti apie pasiuntinius, jų neliečiamybę ir gerbimą.

Lapkričio 24 dieną egzaminai buvo pratęsti. Iš savo dėstytų dalykų klausinėjo Znoska ir Onacevičius. Znoska uždavė šiuos klausimus iš politinės ekonomijos: „1. Išdėstykite priežastis, kodėl smarkiai skiriasi atlyginimas už darbą ir pelnas iš kapitalo? 2. Kaip įvairios kapitalų apyvartos priklauso vienos nuo kitų? 3. Apie žemės mokestį, koks jis turi būti imamas? 4. Kas yra vartotojų mokestis ir kokiems mokesčiams politinė ekonomija pritaria, o kokius draudžia? 5. Kokios šio mokesčio teigiamybės ir nepatogumai?"

Onacevičiaus pirmieji penki klausimai lietė Romos ir aplamai senovės istoriją, būtent, koks pirmasis Romos imperatorius, kada baigėsi Augusto dinastija, apie barbarų tautas imperijoje. Kiti keturi klausimai buvo iš Rusijos istorijos — apie carų dinastijas ir netikruosius Dmitrijus. Toliau jis egzaminavo iš statistikos, klausinėdamas apie Rusijos ūkio produkciją, jos rūšis, kasyklas, importą, centrinę valdžią, ministrus, įsakų leidimą. Galiausiai teko atsakyti į klausimus iš diplomatijos — apie pasiuntinių įgaliojimų pasibaigimą.

Šis ilgas klausimų sąrašas rodo, į ką anuomet daugiausia šiame fakultete kreipta dėmesio. Reikalauta atsiminti ir bendrus svarbiausius, ir smulkius antraeilius teisės, taip pat istorijos dalykus. Egzaminuojamasis turėjo gerai išmanyti taip pat prancūzų šviečiamosios filosofijos atstovo Monteskje pažiūras (ir, matyt, ne jo vieno), buržuazinę politinės ekonomijos Adomo Smito teoriją (jos laikėsi pats egzaminatorius Znoska) ir t. t.

Daukantui išlaikius egzaminus, 1822 metų birželio pirmą vėl įvyko fakulteto posėdis. Be jau žinomų profesorių ir dėstytojų, čia dalyvavo ir Lelevelis. Buvo svarstomas Daukanto traktatas magistro laipsniui gauti: „De patria potestate secundum leges naturales, romanas et patrias" (Apie tėvo valdžią pagal prigimtinę, romėnų ir krašto teisę). Susirinkusieji vienbalsiai nutarė darbą leisti vie-

šai ginti. Gynimas paskirtas liepos 6 d. 4 val.[89] Deja, mes nieko daugiau nežinome apie šį Daukanto darbą, o apie viešą gynimą išliko tik nedidelis protokolas. Jame sakoma, kad viešas posėdis įvyko nustatytu laiku „dalyvaujant teisės bei kitų fakultetų profesoriams, gausiai susirinkusiems studentams ir įvairiems svečiams. Jame Simonas Daukantas viešai gynė savo traktatą nuo profesorių Kapelio, Lelevelio, adjunkto Danilavičiaus ir magistro Onacevičiaus kaltinimų (kritikos — V. M.)"[90]. Per tą patį posėdį teisės fakultetas (nuo 1819 m. senasis jo pavadinimas pakeistas) pripažino, kad Daukantas teisių magistro laipsnio yra vertas[91]. Vis dėlto šį diplomą jis gavo dar negreit.

BAJORYSTĖS DOKUMENTAI

Mokydamasis vidurinėje mokykloje ir universitete, Daukantas rašėsi bajoru, tačiau dokumentais kilmingumo įrodyti vis nereikėjo. Betgi vieną kartą atsirado kliūtis, kurios be bajorystės popierių jis nebegalėjo įveikti. Kyla klausimas, kada šioji kliūtis atsirado ir kas ją pastatė.

Esama nuomonių, kad bajorystės dokumentus Daukantas privalėjo turėti jau stodamas į universitetą. Literatas Vladas Abramavičius rašo: „Viena yra neginčijamai aišku: jaunuolis (Daukantas — V. M.) pasižymėjo nepaprastais gabumais. Ir vis dėlto universitete jam teko studijuoti beveik dvigubai ilgiau negu kitiems (vietoj ketverių studijų metų jis išbuvo universitete septynerius metus). Į universitetą Daukantas buvo priimtas su sąlyga, kad įrodys savo bajoriškąją kilmę. Ši sąlyga, matyt, ir buvo jei ne pagrindinė, tai bent labai rimta kliūtis talentingam jaunuoliui laiku (per ketverius metus) užbaigti studijas, nes pristatyti universitetui „Kilmės raštą" jis pakartoti-

[89] Fakulteto posėdžių protokolai // CVIA, f. 721, ap. 1, b. 136, l. 25, 28—30, b. 1102, l. 70—71, 78, 82.
[90] CVIA, f. 721, ap. 1, b. 136, l. 30—31.
[91] Rektoriaus pavaduotojo A. Klongevičiaus 1822.VIII.3(15) pranešimas universiteto kuratoriui // Ten pat, l. 25.

nai pažadėjo ir 1820 m. prieš egzaminus“[92]. Bibliotekininkas V. Bogušis taip pat mini, kad 1813 metais buvo duotas nurodymas iš priimamų studentų reikalauti kilmingumo dokumentų, o „ramiu laiku įstojęs į universitetą, S. Daukantas vėliau, pasikeitus reikalavimams, neturėdamas bajoriškos kilmės, jo baigti laiku negalėjo ir, ieškodamas išeities, studijas užsitęsė“[93]. Studijų, kaip jau matėme, Daukantas be reikalo neužtęsė. Jis per trejus, o ne ketverius metus baigė universitetą ir, beje, faktiškai net du jo fakultetus. Toliau likęs universitete, jis siekė magistro laipsnio. O pagal įstatymą buvo numatyta, kad magistro laipsnis suteikiamas ne anksčiau kaip po dviejų metų, gavus kandidato laipsnį. Šio termino sulaukęs, Daukantas ir įteikė atitinkamą prašymą.

Bajorystės dokumentais susirūpinti Daukantą privertė 1819 metų įstatymas dėl laipsnių teikimo tvarkos, pagal kurį „Negali būti suteiktas mokslo laipsnis mokestinių luomų asmenims tol, kol jie nebus atleisti iš atitinkamo luomo įstatymų nustatyta tvarka ir to nepatvirtins Valdantysis senatas“[94]. Prašydamas skirti egzaminus teisių magistro laipsniui gauti, Daukantas jau turėjo pateikti kandidato laipsnio diplomą. Diplomo negalėjo atsiimti be bajorystės dokumentų. O bajorystės dokumentus Simonui gauti nebuvo taip jau lengva. Manoma, kad juos Daukantas pasidarė. Čia jam padėjęs bičiulis J. P. Bahdanovičius-Dvožeckis, Juozapo Zavadskio spaustuvės korektorius, miniatiūristas, dailyraštininkas, senų istorijos dokumentų kolekcionierius, heraldikas[95].

Norėdami išsiaiškinti, kaip Daukantas bajorystės dokumentus įsigijo, pirmučiausia pažiūrėkime, kaip jie atrodo ir kas juose rašoma. Tai didelis pergamentas, tikra

---

[92] Abramavičius V. Simonas Daukantas Vilniuje // Literatūra ir menas.— 1963.— Spalio 26.— Nr. 43.

[93] Bogušis V. Sunkus kelias į šviesą // Švyturys.— 1968. Nr. 19.— P. 6.

[94] Полное собрание законов Российской империи. — Т. 36. – № 27646. — § 20.
Mokestiniais luomais buvo vadinami neprivilegijuotieji, būtent: valstiečiai, miestiečiai.

[95] Abramavičius V. Simonas Daukantas Vilniuje // Literatūra ir menas.— 1963.— Spalio 26.— Nr. 43.

jaučio oda, prirašyta Daukanto kilmingumo įrodymų. Dėl senumo ir, matyt, kitų negandų rašalas pašviesėjęs, rusvas; vietomis, ypač pradžioje, ištisi žodžiai nusitrynę. Bet teksto mintį atsekti įmanoma. Viršuje ties viduriu, įsiterpdamas į patį tekstą, puikuojasi spalvotas Olivos herbas.

Pats tekstas prasideda žodžiais: „Išrašas iš Lietuvos Vilniaus gubernijos bajorų knygų dėl Daukantų Olivos herbo šeimos genealogijos. 1820 m. rugpjūčio 24 d.[96]

Mums, pirmininkaujančiam Mykolui Remeriui, valstybės patarėjui, gubernijos maršalkai, šv. Onos antrosios klasės ordino kavalieriui ir Lietuvos Vilniaus gubernijos apskričių deputatams, išrinktiems priimti ir svarstyti bajorų kilmingumo įrodymus, buvo pateikta Olivos herbo Daukantų šeimos bajoriško kilmingumo genealogija". Toliau sakoma, kad Daukantai žinomi iš senovės, pasižymėję pilietiniu drąsumu ir dorovingumu, uoliai tarnavę tėvynei. Lenkų kronikininko J. Dlugošo liudijimu, Jogaila ir Vytautas vieną iš Daukantų siuntęs iš Lietuvos į Lenkiją abiejų kraštų sujungimo į vieną valstybę reikalais. Šio pasiuntinio Daukanto palikuonys buvę ne mažiau garbingi, tačiau tam nustatyti turėtieji popieriai — Lietuvos didžiųjų kunigaikščių ir Lenkijos karalių privilegijos — per karus ir priešų niokojimus žuvę. Dėl to tenką savo giminės genealogiją pradėti nuo Stanislovo Daukanto, „žinomo Žemaitijos ir Lietuvos piliečio", gyvenusio Dirvėnų paviete ir turėjusio Dabikinės dvarą. Kada gyveno Stanislovas, nepasakyta. Pirmoji data nurodyta, kalbant apie jo sūnų Andrių, būtent — 1615 metai. Po Stanislovo sūnaus Mikalojaus mirties Daukantų giminė ir dvaras skilo. Mikalojaus sūnūs Vaitiekus ir Jokūbas pasidalino Dabikinę į dvi dalis.

Jokūbas turėjo sūnų Joną. XVII a. pabaigoje Jonui Daukantui, be dalies Dabikinės, jau priklausiusi „Sevenburgo sala prie Elingos upės Kuršo kunigaikštystėje". Nuo čia Daukantų genealogijos medis vėl šakojasi. Po Jono mirties liko du sūnūs — Stanislovas ir Dovydas. Dabikinė teko sūnui Dovydui, o „sala" — Stanislovui. Sta-

[96] Data pagal senąjį kalendorių.

nislovas turėjo du sūnus — Juozapą ir Jokūbą (mūsų istoriko ir rašytojo senelį), bet šie neteko tėvo „salos“, nes per švedų įsiveržimą Šiaurės karo metu visi nuosavybę įrodantys dokumentai žuvę. Taigi pagal šį dokumentą Stanislovo vaikai liko bežemiai. Giminė, tiesa, platėjo. Jokūbas turėjo jau keturis sūnus: Jokūbą, Petrą, Tadeušą ir Jurgį (mūsų Simono tėvą). Jurgis (bajorystės įrodinėjimo metu jau miręs) paliko sūnus Simoną ir Aleksandrą. Paprastai greta genealogijos išvardijama ir kas kokį turtą paveldėjo. Šios Daukantų šakos nekilnojamas turtas po „salos“ praradimo niekur nebenurodomas.

Antroji Daukantų šaka, prasidėjusi nuo Dovydo, greit neteko Dabikinės dalies, nes po Dovydo šis dvaras niekur nebeminimas. XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje šios šakos Daukantai gyveno Šiaurės Žemaitijoje, nes jų vaikai krikštyti Ylakių ir Lenkimų bažnyčiose.

Dokumente stropiai vedama ir trečioji Daukantų šaka, XVII a. prasidėjusi nuo Mikalojaus sūnaus Vaitiekaus. Jai teko antroji Dabikinės dalis, o ligi XVIII a. pradžios Žemaitijoje jie įsigijo dar kelias žemės valdas. Kiek ir kur šie Daukantai turėjo žemės XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje, nebeminima.

Dokumente priduriama, kad gubernijos maršalka (bajorų vadovas) ir apskričių deputatai, remdamiesi 1785 metų Jekaterinos II „Malonės raštu bajorams“ ir atitinkamu 1801 metų gegužės 17 dienos Senato įsaku, patikrino Daukantų kilmingumo įrodymus ir patvirtino bajorų teises net 36 Daukantams, tarp jų ir Simonui su broliu Aleksandru. Šio pergamento savininku galėjo būti bet kuris iš tų gyvų Daukantų. Dokumentą pasirašė Lietuvos Vilniaus gubernijos bajorų maršalka Mykolas Remeris ir septyni šios gubernijos bajorų deputacijos nariai — apskričių bajorų atstovai, taip pat du kanceliarijos sekretoriai.

Šitokio dokumento, be jį išdavusios įstaigos žinios, nepadirbsi, o padirbęs — neturėsi kur pasirodyti. Čia jau neišskusi vieno parašo ir jo vietoj neįrašysi kito. Apsišaukėlis būtų galėjęs įkliūti, vos tik kam pasirodęs su tokiu pergamentu. Nereikėjo nė valdžios įstaigos, būtų užtekę paprasto bajoro, pažįstančio savo krašto kilmingųjų herbus.

Patikrinus Vilniaus gubernijos bajorų deputacijos bylas, dabar saugomas Lietuvos Centriniame valstybiniame istorijos archyve, pasirodė: versija, jog Daukantas pats ar bičiulio J. P. Bahdanovičiaus-Dvožeckio padedamas pasidarė bajoro dokumentus, neturi rimto pagrindo. Išlikusiame „Vilniaus bajorų deputacijos konotaciniame registre asmenims, pripažintiems bajorais 1820 m. rugpjūčio 17—31 d., įrašyti“ yra ir mus dominantis įrašas. Pasirodo, Daukantų bajorišką kilmę deputacija rugpjūčio 24 dienos (rugsėjo 5 d.) sesijoje tikrai svarstė. Iš viso tą dieną sesija patvirtino bajorystę 69 giminėms, kilusiems iš visų vienuolikos gubernijos apskričių. Daukantų giminės[97] tvirtinimo dokumentas įrašytas keturiasdešimt šeštas.

Registro įrašo autentiškumas nekelia jokių abejonių, nes visi knygos lapai perverti virvele, o ant jos galų užlietas raudonas lakas ir uždėti pačios deputacijos ir keturių bajorų herbiniai antspaudai. Knygos gale Mykolo Remerio ir septynių kitų atstovų parašai.

Simonui išduotame pergamente Olivos herbas taip pat tikras, jo savininkais, kaip rodo herbų aprašymai, buvo ir Daukantai. Pasirodo, kad Simonui išduotame pergamente nurodyta iš Vaitiekaus Daukanto kilusi šaka tikrai nebuvo valstietiška, jos atstovai per 1796 m. ir XIX a. pradžios revizinius surašymus pateko į bajorų sąrašus. Tuomet jie gyveno Telšių parapijos Rubežaičių bajorkaimyje[98].

Kaipgi Simonas ir kiti nebajoriškos kilmės Daukantai susigiminiavo su kilmingaisiais Daukantais? Tokių susigiminiavimų žinoma ir daugiau. Antai istoriką Igną Danilavičių ir jo brolį Mykolą, kilusius iš unitų kunigo šeimos, priėmė į savo giminę Telšių apskrities bajorų vadovas Kaliksas Danilavičius, turėjęs neabejotinas bajoro teises. I. Danilavičiui įrodinėjant bajorystę su Žemaitijos Danilavičiais buvo pasinaudota kažkokiu Antanu Danilavičium, 1716 metais krikštytu Kražiuose, kurio sūnui Mykolui ir

---

97 CVIA, f. 391, ap. 1, b. 783, l. 29.

98 1816—1817 m. Telšių apskrities bajorų sąrašai // CVIA, f. 515, ap. 15, b. 457, l. 542—543, b. 460, l. 581—582. Beje, D. Butėno minimi Duseikių Daukantai Simonui, kiek matyti iš jo bajoro dokumentų, nebuvo nė giminės.

gimė Ignas ir Mykolas Danilavičiai[99]. Matyt, panašiai bus padarę ir tie Daukantai, kurie neturėjo bajorų luomo teisių. Beje, kilmingumo argumentas Simonui ir kitiems nebajorams Daukantams bus buvę ir gimimo metrikai su kilmingumo nurodymu. Svarbiausia, žinoma, reikėjo dokumentais ar kitu kuo palenkti atitinkamą bajorų deputacijos kanceliarijos tarnautoją, kad jis patikėtų genealogijos tikslumu ir gerai sesijai ar jos pirmininkui referuotų. Patys sesijos dalyviai, apskričių bajorų deputatai, vieną dieną svarstydami kelių dešimčių giminių kilmingumą, į genealogijas ir jų įrodymus įsigilinti negalėjo.

Taip atsirado ir tas pergamentas, kuris Simoną padarė bajoru. Jo Daukantui užteko ne tik kandidato, bet ir magistro diplomams atsiimti.

BIUROKRATIZMAS IR POLITIKA

Tvirtinama, kad biurokratizmas Rusijos imperijoje klestėte klestėjo. Kiek tai atitinka tiesą, matyti iš Daukanto patyrimo.

Įgyti mokslo laipsnį per egzaminus ir disertacijos gynimą buvo dar ne viskas. Universitetas, jo ir apygardos švietimo kuratorius turėjo išsirūpinti, kad laipsnis būtų patvirtintas aukščiausioje instancijoje — Švietimo ministerijoj Peterburge. Prasidėjo susirašinėjimas.

1822 metų rugpjūčio 15 dieną, nepraėjus nė pusantro mėnesio po disertacijos gynimo, universiteto rektoriaus pavaduotojas profesorius Klongevičius pasirašė raštą kuratoriui Čartoriskiui. Rašte nurodoma, kada Daukantas įstojo į universitetą, kada gavo kandidato laipsnį, kad magistro laipsnio egzaminus laikė pagal įstatymų numatytas taisykles, sėkmingai apgynė magistro traktatą, ir teisės mokslų fakultetas pripažino jį esant vertą magistro laipsnio. Universiteto vadovybė siunčianti protokolų nuorašus, kad kuratorius pareikštų savo nuomonę ir tvirtintų

[99] Janulaitis A. Ignas Danilavičius, Lietuvos bei jos teisės istorikas.— K., 1932.— D. 1.— P. 13—14.

laipsnį[100]. Kuratoriaus kanceliarija, tuomet buvusi Pulavuose, Lenkijoje, raštą gavo po septynių dienų ir, nė savaitei nepraėjus, atsiųstuosius protokolų nuorašus grąžino atgal. Laipsnio tvirtinimas įklimpo, atrodytų, dėl menkos priežasties. Rugpjūčio 15 (27) dieną kuratoriaus kanceliarija universiteto kanceliarijai pranešė, jog raštai grąžinami todėl, kad jie surašyti tik lenkiškai. Reikią protokolų nuorašą atsiųsti ir rusų kalba, kaip buvę ligi šiol daroma, nes jį reikės pristatyti ministrui[101].

Raštas į Vilnių atėjo įprastu laiku, ir šiuos penkių puslapių protokolus rusiškai išversti tebuvo vieni juokai. Deja, universiteto kanceliarija vertė... pusantrų metų. 1824 metų kovo 28 dieną kuratoriaus kanceliarijai ji rašė: „Simono Daukanto egzaminų procesą, J(o) š(viesiausiojo) k(unigaikščio) kuratoriaus kanceliarijos 1822 m. rugpjūčio 15 d. Nr. 548 atsiųstą išversti į rusų kalbą, o dėl užmiršimo lig šiol neišsiųstą, dabar Universiteto kanceliarija turi garbės rusų ir lenkų kalbomis persiųsti. Norbertas Jurgelevičius, sekretorius“[102]. Dėl ko kanceliarija pamiršo Daukanto reikalus, nesunku nustatyti. Čia, matyt, lemiamos įtakos bus turėję ne tik biurokratizmas, bet ir jį pagimdžiusi politinė valdžia.

Iš tikrųjų vasarą, per atostogas, universiteto kanceliarija kuratoriaus raštą galėjo taip padėti, kad tas popierių šūsnyje dingtų. Bet buvo gaunamųjų raštų knygos, tikrinamos kas pusmetį ar bent jau kartą per metus. Pagaliau ar pats Daukantas galėjo likti abejingas laipsnio tvirtinimo eigai ir nesiteirauti kanceliarijoje, kai sėdėjo be nuolatinės tarnybos ir pragyvenimo šaltinio?

Be abejonės, Daukanto reikalai taip ilgai įšalo, susekus slaptas universiteto studentų organizacijas. Juk po 1823 metų gegužės 3 (15) dienos, kai Vilniaus gimnazijos V klasės mokinys Mykolas Plioteris prieš rusų kalbos pamoką ant lentos užrašė „Tegyvuoja konstitucija!“, vietos valdžia sujudo ieškoti slaptos organizacijos ne tik gimnazijoje, bet ir tarp studentų. Gegužės 29 dieną į ka-

---

100 A. Klongevičiaus raštas // CVIA, f. 721, ap. 1 b. 136, l. 25.
101 Rašto nuorašas // Ten pat, l. 26.
102 Ten pat, l. 27.

lėjimą pakliuvo net pats universiteto rektorius Juozapas Tvardovskis. Visiems studentams buvo uždrausta išvykti iš Vilniaus. Universitete nebuvo išduodami baigimo pažymėjimai, nebuvo tvirtinami mokslo laipsniai. Šie reikalai iš vietos vėl pajudėjo, tik baigus tardyti slaptųjų organizacijų dalyvius ir išaiškinus, kas iš universiteto auklėtinių joms priklausė. Beje, vėliau, 1825 metais, reikiamus pažymėjimus gavo net ir filomatai, tačiau su pastaba, kad jų savininkai bausti už priklausymą slaptoms organizacijoms.

Daukanto pavardė taip pat buvo paminėta kaltinamojoje medžiagoje. Iš filomato Teodoro Lozinskio buvo paimtas ilgas 1820/21 mokslo metų studentų sąrašas, į kurį įrašyti stropiausi jaunuoliai. Tarp jų buvo ir Daukantas[103]. Atrodo, norėta jį įtraukti į vieną iš masinių organizacijų, pavaldžių filomatams.

Apie studentų organizacijas, išskyrus tik visiškai slaptą filomatų draugiją, Daukantas turėjo žinoti. Aktyvūs jų veikėjai buvo artimi Daukanto mokslo draugai. Elijošius Ostaševskis, kuris Simono priežiūroje buvo 1819/20 mokslo metais, darbavosi filaretų draugijoje. Kartais minima, jog Simonas bendravo su filomatu Adomu Mickevičiumi, o „Darbuose" netgi pasinaudojo jo apysakaite apie tariamąją Naugarduko kunigaikštytę Živilę. Šią apysakaitę Mickevičius, prisidengęs kriptonimu P. S. F. Ž., 1819 metais paskelbė Vilniaus savaitraštyje „Tygodnik Wileński" kaip ištrauką iš senovinio rankraščio. Betgi Daukantas manė, kad pateikėjas yra ne Mickevičius, o istorikas Teodoras Narbutas, kurio pavardę vėliau nurodė savo „Istorijos žemaitiškos" išnašose[104].

Pagaliau 1824 metų balandžio 13 dieną kuratorius Čartoriskis švietimo ministrui pasiuntė raštą. Jame buvo tokie Simonui svarbūs žodžiai: „Peržiūrėjęs universiteto vadovybės pristatytą ir čia pridedamą išrašą iš teisės fa-

---

[103] Wasilewski Z. Promieniści, filareci i zorzanie: Dokumenty urzędowe dotyczące towarzystw tajnych na Litwie (1822—27) // Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce.— Kraków, 1897.— T. 9.— S. 153, 202.

[104] Daukantas S. Raštai.— T. 1.— P. 252—256; Daukantas S. Lietuvos istorija.— Plymouth, Pa, 1897.— T. 2.— P. 5.

kulteto posėdžių protokolo dėl minėtųjų egzaminų ir radęs atitinkamus nuostatus nepažeistus, turiu garbės Jūsų prakilnybę prašyti minėto kandidato Daukanto pakėlimą magistru patvirtinti“[105].

Rašydamas šį raštą, A. Čartoriskis turbūt dar nežinojo, kad po keturių dienų iš savo posto turės atsistatydinti. Jis buvo per švelnus, todėl ir nepakenčiamas. Jo vietą užėmė grafas K. Livenis, bet faktiškai Vilniaus švietimo apygardai vadovavo senatorius N. Novosilcevas, pasiryžęs mokyklose įvesti griežtesnį režimą. 1826 metais Novosilcevas tapo ir kuratorium. Todėl Čartoriskio paskutiniuosius raštus centrinės valdžios įstaigos sutiko su nepasitikėjimu. Magistro laipsnio tvirtinimas Daukantui vėl įstrigo, o netrukus švietimo ministras visus atitinkamus popierius pasiuntė peržiūrėti Liveniui. Prikibti prie Daukanto nebuvo dėl ko. Ir štai 1825 metų vasario 5 dieną naujasis kuratorius vėl pakartojo, kad magistro laipsnį Daukantui galima tvirtinti[106]. Pagaliau vasario 25 dieną švietimo ministras laipsnį patvirtino. Daugiau kaip po mėnesio, kovo 30 dieną, universitetas iš kuratoriaus gavo oficialų pranešimą[107] ir teisę išrašyti Daukantui atitinkamą dokumentą. 1825 metų balandžio 30 dieną universitetas išdavė Simonui Daukantui taip ilgai lauktą abiejų teisių magistro diplomą Nr. 1218, vadinamą patentą[108].

Dėl aukštų biurokratinių slenksčių ir politinių represijų universitete susirašinėjimas dėl mokslo laipsnio tvirtinimo truko ilgiau negu Simonas sugaišo, besiruošdamas egzaminams ir rašydamas traktatą.

Vis dėlto Daukantui dar sekėsi. Jis po architekto Lauryno Stuokos-Gucevičiaus bus bene pirmas lietuvių valstietis, pasiekęs tokį aukštą mokslą. Prasiskinti kelią į žmones jis įstengė tik dėl didelių gabumų ir nepaprasto atkaklumo.

---

[105] Rašto nuorašas // CVIA, f. 721, ap. 1, b. 136, l. 32.
[106] Rašto nuorašas // Ten pat, b. 264, l. 41.
[107] N. Novosilcevo 1825 m. kovo 17 (29 d.) pranešimas // Ten pat, b. 802, l. 1.
[108] Patento nuorašas // Ten pat, b. 832, l. 12.

II. DARBŲ DIENA

RYGOJE

Gavęs magistro diplomą, Daukantas pradėjo rūpintis tarnyba. Jo dėmesys nukrypo į šiaurės pusę. Gal Lietuvoje jis nesitikėjo pakenčiamos vietos, o gal troško greičiau pasiekti svarbiausius Lietuvos istorijos šaltinius, kurių tuomet teko ieškoti Rygoje, Peterburge, Karaliaučiuje.

Pradedant rūpintis tarnyba, Daukantui dar reikėjo turėti vardinį bajoro pažymėjimą ir gauti pasą. 1825 metų rugpjūčio 3 dieną Telšių apskrities bajorų vadovas Frejendas nesvyruodamas išdavė tokį pažymėjimą: „Lietuvos Vilniaus gubernijos Telšių apskrities maršalka duoda šį pažymėjimą Jo mylistai ponui Simonui Jurgio sūnui Daukantui, moralinių ir politinių mokslų fakulteto magistrui, pasiremdamas Vilniaus bajorų deputacijos Olivos herbo kilmės 1820 m. rugpjūčio 24 d.[1] dekretu, kad minėtas Jo mylista ponas Simonas Jurgio sūnus Daukantas tikrai yra gimęs iš bajorų. Kadangi baigęs universiteto mokslus nori stoti į jo imperatoriškosios didenybės civilinę tarnybą, tai kad jam, kaip tikram bajorui, būtų tikima, šį pažymėjimą, prispaudęs valdinį antspaudą, savo ranka pasirašau“[2].

Pažymėjimą savo bylose įsiuvo Lietuvos Vilniaus civilinio gubernatoriaus kanceliarija, o pačiam Simonui rugsėjo 13 dieną išdavė pasą Nr. 1075, galiojantį metus ir duodantį teisę vykti į Livlandijos ir Peterburgo gubernijas. O kad gautasis pasas nežūtų, rugsėjo 15 dieną Daukantas jį pateikė įrašyti į Vilniaus apskrities žemės teismo knygas, iš kurių be didelio vargo paskui galėjai gauti nuorašą.

Kartu su šio paso istorija kyla klausimas dėl Simono mokslinės kelionės, minimos jo biografų. Antai J. Šliū-

---

[1] Data pagal senąjį kalendorių.
[2] Pažymėjimo originalas // CVIA, f. 380, ap. 122, b. 11, l. 250.

pas sako, kad Daukantas, dar universitete rinkdamas medžiagą lietuvių tautos istorijai, aplankė Vokietiją, Prancūziją ir Angliją[3]. J. Šliūpu sekė ir visi kiti. Tiesa, viename laiške, rašytame 1845 metais, Daukantas sakosi žinąs, kas tai yra kelionė vandeniu. Betgi šio pasakymo sieti su važinėjimu į užsienį turbūt nėra pakankamo pagrindo. Peržiūrėjus Lietuvos Vilniaus gubernatoriaus kanceliarijos 1819—1825 metų bylas dėl pasų išdavimo, Daukanto pavardę pavyko užtikti tik vieną kartą, kol jis rūpinosi pasu, norėdamas išvykti į minėtas Livlandijos ir Peterburgo gubernijas. Nėra jo nė universiteto siųstų užsienin studentų sąrašuose.

Daukantas pasuko Lietuvos valstiečių pramintais keliais ir pasiekė Rygą. Anuomet Ryga paprastam lietuvių valstiečiui buvo žinoma kaip gera linų ir grūdų prekyvietė, druskos, silkių ir geležies parduotuvė. Pašalus ir pasnigus, Rygą pasiekdavo ištisos vežimų vilkstinės. Rygoje anuomet lietuvį galėjai sutikti ne rečiau, kaip buvusioje Lietuvos sostinėje Vilniuje. Ryga Daukanto laikais nebuvo didesnė už Vilnių, tačiau kaip prekybos centras, uostas buvo daug judresnis, turtingesnis ir sparčiau augantis. Tik ta nelemta karinė tvirtovė prie Dauguvos slopino miestą. Jo centrinė dalis buvo mūrinė, o priemiesčiuose po 1812 metų gaisro liko ištiesintos ir išplatintos gatvės — mūro namų neleista statyti. Administraciniu požiūriu Ryga kaip ir Vilnius buvo generalgubernatoriaus rezidencija. 1826 metų sausio 1 dieną Daukantas jau buvo Rygos ir Livlandijos, Estlandijos ir Kuršo generalgubernatoriaus kanceliarijos žurnalistas, t. y. protokoluotojas.

Žinių apie Daukanto tarnybą ir gyvenimą Rygoje kol kas nedaug. Archyvuose užtikta duomenų, kad jis per 1834 metų gyventojų reviziją buvo įtrauktas į raznočincų, t. y. nekilmingųjų inteligentų sąrašą[4]. Tuomet jis gyveno Rygos miesto antrosios nuovados pirmajame priemiestyje[5]. Daukanto pavardė yra ir tarp 1833 metų kovo ir gruo-

[3] Šliūpas J. Rinktiniai raštai.— V., 1977.— P. 63.
[4] Latvijos TSR CVIA, f. 21-A, ap. 1, b. 1488, l. 135. Iš šio archyvo duomenų apie Daukantą suteikė istorikas Domas Butėnas.
[5] Ten pat, b. 1454, l. 201.

džio mėnesiais pristatytų premijoms gauti tarnautojų,— pirmą kartą jis gavo 75 rb, o antrąjį — 110 rb[6]. Šiek tiek daugiau duomenų randame tik Daukanto „formuliariniame sąraše“ — tarnybos lape. Pasirodo, kad Rygoje Daukantas buvo priskirtas prie tarnautojų klasės ir gavo tą rangą, į kurį turėjo teisę pagal magistro diplomą. 1826 metų rugpjūčio 2 dieną Valdančiojo senato įsaku Daukantas pavadintas devintos klasės tarnautoju. Devintoji klasė atitiko titulinio patarėjo rangą. Pakilti aukščiau reikėjo trejų metų tarnybos stažo. Betgi tik 1834 metų balandžio 18 dieną, kai buvo išspręstas Daukanto bajorystės klausimas, caro įsaku Simonas tapo aštuntos klasės tarnautoju, t. y. kolegijos asesorium, skaičiuojant stažą nuo 1832 metų sausio 11 dienos[7]. Visi Rusijos valdžios aparato tarnautojai buvo suskirstyti į 14 klasių. Pirmajai klasei priklausė imperatoriaus rūmų ir užsienio reikalų ministrai, o paskutiniajai — valstybinių geležinkelių konduktoriai. Daukantas atsidūrė šios grandinės viduryje. Klasė ir rangas, kaip toliau matysime, Daukantui užtikrino pilietines teises.

Sakoma, kad Daukantas kanceliarijoje ėjęs vertėjo pareigas. Vaclovas Biržiška netgi mano, kad jis 1831 metais bus išvertęs Rygos generalgubernatoriaus barono Paleno atsišaukimą į lietuvių kalbą[8]. Tuomet Lietuvą kaip ir Lenkiją buvo apėmęs sukilimas. Lietuvoje liko tik vienas miestas, būtent Vilnius, kurio sukilėliai neįveikė paimti. Caro valdžia telkė karines jėgas sukilimui slopinti. Šioje akcijoje pasižymėjo ir Palenas, su kariuomene įžengęs į Lietuvą iš šiaurės. 1831 metų balandžio 22 dieną Jelgavoje jis išleido atsišaukimą lietuviškai, kad jį galėtų suprasti krašto gyventojai. Atsišaukime sakoma: „Ale pri tam asz paszauku Giwentoius Wilniaus gubernias, jogei Pažinie Miłaszirdistes Jomilestos Imperatoriaus Spasabus ir pametie kinglus ejtum kožnas su pakaiu ing sawa na-

---

6 Latvijos TSR CVIA, f. 1, ap. 4, b. 576, l. 8, 30.

7 Daukanto „formuliarinių sąrašų“ ir jiems atitinkančių „atestatų“ yra keli variantai, taip pat jų tęsiniai (Janulaitis A. Daukanto laiškai.— P. 793—795; CVIAL, f. 1341, ap. 267, b. 395, l. 3—4, f. 1347, ap. 94, b. 237, l. 9—13, 19—20; CVIA, f. 380, ap. 102, b. 668, l. 7—8).

8 Biržiška V. Aleksandrynas.— Čikaga, 1965.— T. 3. P. 13.

mus, pri sawa kożnos dienos darbu, jogiey pas(ł)uszni butum toms wiresnibiems, kokies pirmu buwa tuo Gubernio, kuries asz dabar pagrażisiu, ir tokiu spasabu sugrinsztu ing pawinasti wiernu padonuju"[9].

Beje, iš pradžių ir pats Biržiška buvo linkęs manyti, jog vertė ne Daukantas, o Žemaičių pavyskupis Simonas Giedraitis, atvykęs tuomet pas Paleną. Viena aišku, kad atsišaukimas rašytas iš esmės aukštaičių tarme ir pilnas skolinių. Daukantui šitokia kalba visiškai nebūdinga.

Per sukilimą Daukantas buvo valstybės tarnautojas, bet tai nereiškia, kad jis smerkė sukilimą. Sukilimas sprendė Lietuvos politinį likimą, ir Daukantas, žinoma, negalėjo būti abejingas stebėtojas. Matyt, ta dingstim buvo mėginama Daukantą izoliuoti. Antraip sunku suvokti, kodėl Daukantas pirmą kartą dvidešimt aštuonių dienų atostogas gavo 1828 metų liepos 12 dieną, antrą — sekančių metų gruodžio 12 dieną, o paskui tik 1834 metų liepos mėnesį. Vadinasi, per sukilimą ir dar gerokai po jo Daukantas buvo priverstas likti Rygoje.

Rygoje Daukantas ilgai tarnauti nemanė. Tiesa, jis pramoko latviškai, tačiau ne latviai čia buvo šeimininkai. Jie, kaip ir lietuviai, prarado savo bajoriją, nedaug latvių buvo ir tarp miestiečių. Lietuvoje ponais buvo sulenkėję dvarininkai, o čia vadinamieji Pabaltijo baronai — vokiečių dvarininkai. Rygos magistrate taip pat viešpatavo vokiečiai.

Daukantas dar Vilniaus universitete susidomėjo istorija, ypač savo tėvynės praeitimi. Bet, dirbdamas Rygoje, susidūrė su vietos valdžios daromomis kliūtimis. Viename vėlesniame laiške, šitai prisimindamas, jis rašė: „(...) reikia žinoti, kad nėra nieko sunkiau, kaip patekti į Rygos magistrato archyvą, į kurį, kiek žinau, joks mokslininkas, net vokietis, negalėjo įsiprašyti (...)"[10]

Daukantas, išsitarnavęs reikalingą rangą, ryžosi pakeisti tarnybą. 1834 metų rugsėjo 15 dieną jis antrą kartą tais metais pasiėmė 28 dienas atostogų. Rygos general-

---

[9] Biržiška V. Nežinomi senieji lietuviški tekstai // Tauta ir žodis.— K., 1931.— Kn. 7.— P. 318.

[10] 1842 m. gegužės 4 d. laiškas T. Narbutui // Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 722.

gubernatoriaus kanceliarijos surašytame „formuliariniame sąraše“ sakoma, kad po šių atostogų „likdamas dėl ligos Peterburge, jo prašymu iš tarnybos atleistas 1834 m. lapkričio 26 dieną“ (pagal naująjį kalendorių — gruodžio 8 dieną).

Atostogų pradžioje Daukantas atvyko į Žemaitiją. Tik paskui pasuko į Peterburgą. Šitai rodo kretingiškio Jurgio Pabrėžos 1834 metų gruodžio 31 dienos laiškas Peterburge gyvenusiam kunigui Jonui Krizostomui Gintilai. Laiškas žaismingas, rašytas lietuvišku, lotynišku, lenkišku ir rusišku žargonu (lietuviški žodžiai spausdinami kursyvu), kuriame sakoma: *„Bówa pri musó* šiais metais kilnus jaunuolis, *wadyynams Jomiilesta Pons Symóns Dawkąts:* šis *atsytoolindams* iš mūsų į Peterburgą pažadėjo, kad atvykęs į šį miestą tuoj pas mus *paraszik* (parašys — V. M.). Bet ar šis pažado nesilaiko, ar kelyje kas *Jo ne nookowa, arba* gal *kokio* į tamsiąją atsisėdo rekolekcijoms! O, koks didis nusidėjėlis! *Jau ketwyrts tam ira* mėnuo, o *Jis* nė necypterėjo apie savo nuvykimą“[11].

Aišku, kad šias atostogas Daukantas ėmė, norėdamas susirasti kitą tarnybą. Palikti Rygą jis ryžosi, matyt, dėl per menkos mokslų magistrui vietos, sunkių sąlygų istorijos tyrinėjimams, dėl Pabaltijo vokiečių ir rusų biurokratijos nepakantumo jam, kaip ateiviui iš maištingųjų šiaurės vakarų gubernijų.

IR VĖL ĮRODINĖJIMAI

Rygoje Daukantui vėl atsirado keblumų, nes visuotinai pradėta tikrinti luominės teisės. 1826 metų vasario 24 dieną caras Nikolajus I įsakė prie Valdančiojo senato sudaryti komitetą atitinkamam įstatymui paruošti. Komitetas dirbo ilgai ir savo pasiūlymą sukompiliavo iš ankstesnių bajorystę liečiančių įstatymų. Remiantis įvairiais aplinkraščiais gauti bajorystės popierius pasidarė gerokai

[11] Sendzikas K. A. Pabrėžos laiškai kun. J. K. Gintilai // Mūsų senovė.— K., 1938.— T. 2.— Nr. 3(8).— P. 492.

sunkiau. Pagal 1834 metų gegužės 2 dienos įstatymą kiekvienoje gubernijoje turėjo būti sudaryta komisija bajorų teisėms tikrinti. Aukščiausią kontrolę vykdė Valdančiojo senato heroldija. Ypač stropiai imta tikrinti bajorų luomines teises Lietuvoje ir kitose vakarų gubernijose, kurios buvo laikomos maištingos. Naujas įstatymas turėjo paliesti ir Daukantų giminę.

Janulaitis tvirtino, kad iš Daukanto pastangų įrodyti savo bajorystę nieko gero neišėjo, jo prašymas buvo galutinai atmestas Peterburge 1833 metais, o pateiktus dokumentus jis atsiėmęs 1837 metais[12]. Vėliau Janulaičiu patikėjo, atrodo, visi, kurie tik užsimindavo apie Daukanto luomą. Pažiūrėkim, kaip buvo iš tikrųjų.

Pasirodo, kad Simono brolis Aleksandras Daukantas, studijuodamas mediciną Vilniaus universitete, 1830 metų sausio 26 dieną (tą mini ir Janulaitis) padavė prašymą Vilniaus bajorų deputacijai, norėdamas gauti bajorystės dokumentus. Tačiau dėl naujų aplinkraščių, pagal kuriuos buvo reikalaujama griežčiau tikrinti bajorystės įrodymus, Aleksandras nebegalėjo pasinaudoti deputacijos senuoju nutarimu. Vėl prasidėjo viskas iš naujo. Šį kartą jau reikėjo visų dokumentų turėtai nuosavybei ir genealogijai patvirtinti.

Pirmučiausia teko atsisakyti legendinės dalies apie garbingą Daukanto tarnybą Jogailos laikais. Genealogijos medį imta piešti nuo Andriaus Stanislovavičiaus Daukanto, 1644 metais užrašiusio savo Dabikinės dvarą, buvusį Didžiųjų Dirvėnų paviete, brolio sūnui Adomui Mikolajevičiui Daukantui. Šis, būdamas bevaikis, turtą paliko Jokūbui, kuris turėjo du sūnus — Joną ir Simoną Kazimierą. Nuo čia prasidėjo giminės nesėkmės. 1660 metų pavasarį sudegė Jokūbo namai ir turtas. Po šešiolikos metų vaikai už skolas turėjo užstatyti dvarą kunigui Jonui Vambutui.

Jonas Daukantas susilaukęs sūnaus Stanislovo, o šis Juozapo ir Jokūbo. Jokūbas buvo mums žinomų brolių Aleksandro ir Simono senelis.

---

[12] Janulaitis A. Simonas Daukantas.— P. 16.

Pasigilinkime į Daukantų nuosavybę. Mirdamas Stanislovas 1720 metų lapkričio 20 dieną savo Dabikinės dvaro Mažūnaičių ir Rukiškių (?) valdas Mažųjų Dirvėnų paviete paliko sūnums Juozapui ir Jokūbui. Kaip Jokūbas neteko šio palikimo ir atsidūrė kitame Žemaitijos krašte, iš dokumentų neaišku. Beje, Simono Daukanto išsirūpintuose bajorystės dokumentuose legendos apie Sevenburgo salą Kurše ir jos netekimą taip pat nėra. Norėdamas įrodyti savo kilmingumą, sako, kad Jokūbas 1766 metų kovo 24 dieną karaliaus Stanislovo Augusto (Poniatovskio) buvęs paskirtas Žemaičių kunigaikštystės vazniu (lyg ir teismo antstoliu). Čia pravartu prisiminti, kad Simonas Daukantas, jau ligų kamuojamas, 1864 metais laiške istorikui Teodorui Narbutui stebėjosi, iš kur jis gavęs podagrą, jeigu jo tėvas ir senelis, miške gyvendami, apie tokią ligą nė girdėti negirdėję. Taigi Simono senelis, matyt, taip pat buvo dvaro eiguliu, o ne vazniu. Taigi tėvo Jurgio, sūnų Aleksandro ir Simono kilmingumas, atrodė, nekels abejonės, pateikus gimimo metrikų nuorašus, pagal kuriuos yra tikri senelio Jokūbo palikuonys.

Sudėtingiau buvo pagrįsti senesniąją genealogiją ir įrodyti nuosavybę. Atitinkamus dokumentus Aleksandras rinko nuo 1828 metų pavasario. Gavo išrašus iš Lietuvos Metrikos Peterburge, Raseinių žemės teismo ir ten saugomų Žemaičių žemės teismo knygų, Žemaičių vyskupystės archyvo Varniuose.

Visi senieji dokumentai nekelia jokių abejonių. Tikriausiai XVII a. tokie Daukantai gyveno. Kitas reikalas, ar jie turėjo kokį ryšį su vėlesniaisiais Daukantais. Čia įtartiniausias yra Stanislovo Daukanto 1720 metų lapkričio 20 dienos testamentas, pagal kurį dvaro dalis atitenka Aleksandro ir Simono seneliui Jokūbui. Pasirodo, kad šis dokumentas Raseinių žemės teismo knygose įrašytas tik 1828 metų birželio 21 dieną[13], t. y. tuomet, kai studentui Aleksandrui jau reikėjo bajorystės įrodymų. Matyt, ne atsitiktinai tolimesnis Jokūbo paveldėtos dvaro dalies li-

---

[13] Testamento išrašas iš Raseinių žemės teismo knygų, išduotas 1830 m. kovo 12 d. // CVIAL, f. 1343, ap. 20, b. 2485, l. 20.

kimas dokumentuose nebeminimas, nes tikriausiai tokio paveldėjimo iš viso nebuvo.

Vienas svarbiausių argumentų, kad atitinkamas asmuo yra bajoras, buvo prirašymas prie šio luomo per gyventojų revizijas. Aleksandras tvirtino, kad jis su broliu Simonu per 1795 ir 1816 metų revizijas (beje, 1795 metais Aleksandras dar nebuvo gimęs) buvo užrašyti bajorais Telšių apskrities Luokės parapijos Duseikių bajorkaimyje „pusbrolio Daukanto palivarke". Štai čia ir grįžtame prie Domo Butėno paskelbtų duomenų apie Duseikių Daukantus.

Dėl aiškumo dar kartą peržiūrėkime 1816 metų revizijos dokumentus. Juose įrašyti Jono Daukanto vaikai Stanislovas, Andrius, Antanas, Simonas ir Aleksandras. Visi jie vadinami tikrais broliais[14]. Simonas su Aleksandru čia 3—6 metais jaunesni, negu buvo iš tikrųjų.

Pasirodo, kad ir čia ne viskas teisybė, ką Aleksandras norėjo įrodyti. Jam Duseikių Daukantai nebuvo nė pusbroliai. Senato heroldijos departamento fonde yra išlikusi ir duseikiškių byla su visa šios giminės genealogija. Pasirodo, kad Jono Daukanto tėvas ir senelis buvo Kazimieras, o prosenelis — Adomas. Jonas turėjo brolį Steponą[15]. Šitokių Daukantų nei Aleksandro, nei anksčiau Simono pateiktoje genealogijoje nėra. Paskutiniųjų trijų kartų giminystė čia neabejotina. Atrodo, kad Duseikių ir Kalvių Daukantai gal nebuvo nė giminės. Vis dėlto Aleksandru reikia tikėti, kad jie su Simonu per reviziją buvo užrašyti Duseikiuose. Antraip išeitų, kad Aleksandras norėjo pasinaudoti paprastu vardų ir pavardės sutapimu. Iš tikrųjų duseikiškių genealogijoje, pateiktoje heroldijos departamentui, jokio Simono ir Aleksandro, matyt, kaip svetimų, nebėra. Jie čia tikriausiai atsidūrė tėvų rūpesčiu, kad vaikai turėtų geresnę ateitį.

Grįžkime atgal į Vilniaus gubernijos bajorų deputaciją. Pasirodo, kad ji Aleksandro ir Simono Daukantų bajorystės klausimą svarstė tik 1832 metų sausio 25 dieną.

---

[14] Bajorų Daukantų šeimos sąrašas, sudarytas 1817 m. gruodžio 31 d. // CVIA, f. 515, ap. 15, b. 460, l. 609.

[15] Duseikių Daukantų genealogijos „medis" // CVIAL, f. 1343, ap. 20, b. 2484, l. 3—4.

Pirmininkavo einąs Vilniaus gubernijos bajorų vadovo pareigas grafas Ignotas Zabiela, o posėdyje dar dalyvavo Vilniaus, Breslaujos, Trakų, Upytės ir Telšių apskričių bajorų deputatai. Jie pripažino Aleksandrą su Simonu tikrais bajorais ir įrašė į šio luomo Vilniaus gubernijos sąrašus[16].

1832 metų lapkričio 10 dieną Zabiela visus bajorystės įrodymo dokumentus ir šį nutarimą pasiuntė į heroldijos departamentą. Zabiela sakėsi, kad tai darąs Simono Daukanto prašomas[17]. Mat bajorystės patvirtinimo prireikė ir Simonui, norinčiam gauti naują rangą.

Heroldija, pasėdžiavusi 1833 metų gegužės 27 dieną savo žurnale įrašė: iš Simono Daukanto pristatytų dokumentų matyti, kad jo protėviai turėjo bajoriško nekilnojamo turto ir valstiečių, o senelis buvo vaznys; visa tai patvirtina krikšto metrikai ir reviziniai sąrašai. Heroldija nutarė pranešti ekspedicijai, teikiančiai rangus, kad devintos klasės valdininkas Simonas Daukantas kilęs iš bajorų[18].

Jau tarnaudamas Senate, 1837 metų vasario 20 dieną Daukantas vėl rašo heroldijos departamentui, primindamas, jog jam ir broliui patvirtintos bajoro teisės, apie ką pranešta Vilniaus gubernijos bajorų deputacijai. Daukantas prašė grąžinti dokumentų bajorystei įrodyti originalus[19]. Prašymas buvo patenkintas po mėnesio.

Šiame prašyme Simonas mini, kad bajorystė patvirtinta jam bei „jo giminei“, t. y. ir broliui Aleksandrui. Betgi atitinkamame heroldijos žurnalo įraše nurodytas vien Simonas. Po kurio laiko išaiškėjo, kaip čia iš tikrųjų atsitiko. 1841 metų rugsėjo 3 dieną prašymą heroldijai parašė pats Aleksandras Daukantas, tuomet gyvenęs Chersone ir tarnavęs karo ligoninėje kaip Jakutijos pėstininkų pulko bataliono gydytojas. Jis priminė, kad 1833 metų gegužės 27 dieną heroldija patvirtino ir jo bajorystę, to-

---

16 Daukantų giminės bajorystės nustatymo nuorašas — vertimas iš lenkų į rusų k. // CVIAL, f. 1343, ap. 20, b. 2485, l. 2—3.

17 Vilniaus gubernijos bajorų deputacijos 1832 m. spalio 29 d. (s. s.) raportas Senato heroldijos departamentui // Ten pat, l. 1.

18 Išrašas iš heroldijos žurnalo // Ten pat, l. 34.

19 Prašymas adresuotas carui Nikolajui I // Ten pat, l. 35.

dėl prašė išduoti atitinkamą pažymėjimą. Dokumentą paimti įgaliojo brolį Simoną[20]. Atsakymas iš heroldijos departamento trumpas: Aleksandro prašymas nepatenkinamas, nes bajorais buvusi patvirtinta ne visa Daukantų giminė, o tik vienas Simonas[21].

Šitai sužinojęs, matyt, susirūpino ir pats Simonas. 1842 metų gegužės 23 dieną jis paprašė heroldiją duoti pažymėjimą, kad jo giminės bajorystė patvirtinta[22]. Po trejetos savaičių heroldija pažymėjimą išdavė, tačiau tik dėl Simono Daukanto luomo[23]. Simonas toliau nerimavo. Jam rūpėjo brolio Aleksandro luominės teisės. Pagaliau sumojo paprašyti heroldijos 1833 metų gegužės 27 dienos nutarimo nuorašą, ir 1845 metų kovo mėnesį parašė šiai įstaigai naują prašymą[24]. Po keturių mėnesių nuorašą gavo[25], tačiau, matyt, juo nusivylė.

Kyla klausimas, kodėl Simonas tapo bajoru, o brolis Aleksandras savo bajorystės įrodyti nepajėgė? Pasirodo, pagal įstatymą IX klasės valdininkas turėjo teisę tapti asmeniniu bajoru. VIII klasės valdininkui būdavo suteikiamos ir kilminio bajoro teisės. Vadinasi, Senato heroldija, patvirtindama bajoro teises, matyt, rėmėsi ne patikimais įrodymais, o Daukanto, kaip tarnautojo, formalia padėtimi biurokratinio aparato hierarchijoje. Simono brolio Aleksandro mokslai ir tarnyba buvo per žemi gauti bajoro teisėms. Dėl to jam nepadėjo nei visos pastangos, nei surinkti tikri ir netikri dokumentai.

Aleksandro likimas, kaip žinome iš istorikės Vidos Girininkienės straipsnio[26], buvo tragiškas. Autorė net mano, kad Simonas Daukantas bajorystės pažymėjimo nebega-

---

[20] Prašymas Nikolajui I // Ten pat, l. 38.

[21] Sekretoriaus padėjėjo rugsėjo 15 d. įrašas Aleksandro Daukanto prašyme // Ten pat.

[22] Prašymas Nikolajui I // Ten pat, l. 39.

[23] Sekretoriaus padėjėjo įrašas S. Daukanto prašyme, kad, remiantis heroldijos birželio 11 d. nutarimu, pažymėjimas Kontautui (!) išduotas // Ten pat.

[24] Prašymas Nikolajui I // Ten pat, l. 40.

[25] S. Daukanto 1845 m. liepos 21 d. pakvitavimas heroldijai // Ten pat, l. 44.

[26] Girininkienė V. Nuo Simono Konarskio iki Simono Daukanto // Literatūra ir menas.— 1988.— Rugsėjo 24.— P. 14.

lėjo paimti, net jeigu brolis ir būtų buvęs pripažintas bajoru.

1835 metais Aleksandras baigė Vilniaus medicinos chirurgijos akademiją, gavo medicinos kandidato laipsnį. Studentas išlaikymą, matyt, gavo ne tik iš brolio Simono, bet ir iš grafienės Ledukovskos[27]. Buvo paskirtas į Minsko karo ligoninę (Minske gyveno ir gr. Ledukovska). Po trejų metų kaip karo gydytoją randame tai Chersone, tai Odesoje. Labai susidraugavo su tokiu pat gydytoju Motiejum Lovickiu, Vilniaus medicinos chirurgijos akademijos auklėtiniu.

Lovickis buvo šios akademijos studentų slaptos Demokratų draugijos vadovo Prano Savičiaus bičiulis. 1838 metais draugija įsijungė į sukilimą ruošusią Simono Konarskio gausią organizaciją. 1839 metais Konarskis buvo sušaudytas, daug jo organizacijos dalyvių suimta, tačiau caro policija buvo budri ir toliau. 1840 metų pabaigoje netikėtai Odesoje buvo suimtas Lovickis, per kvotas išaiškinta jo draugystė su Aleksandru Daukantu. 1841 metų vasario 9 dieną „Paryžiaus" viešbučio kambaryje, kur Daukantas gyveno, padaryta krata. Nors įkalčių nerasta, tačiau Aleksandras kvotos neišvengė. Po jos bandė nusižudyti, skustuvu susižalodamas vidurius. Sustiprėjo įtarimas, kad Aleksandras priklauso slaptai organizacijai arba daug apie ją žino. Spėta Aleksandrą sutvarstyti ir paguldyti į ligoninę. Po antro tardymo vėl bandė nusižudyti,— naktį į vasario 19 dieną nusiplėšė tvarsčius.

Šitai žinant, kitokią prasmę įgauna ir jau minėtas Aleksandro prašymas, pasiųstas 1841 metų rugsėjo 3 dieną heroldijos departamentui. Prašyme nurodyta: „Gyvenu Chersono karo ligoninėje". Tai jau reiškė ne gydytojo, bet ligonio adresą. Arba kitoje prašymo vietoje rašoma: „(...) dabar susiklosčius aplinkybėms man reikalingas heroldijos pažymėjimas apie bajorišką kilmę". Kai visi ano meto gyventojai buvo surūšiuoti luomais, bajoras už kitus jautėsi pranašesnis net kaltinamųjų suole. Be caro sutikimo bajorystės teisių negalėjo atimti nė teismas. Ši-

---

[27] Už tai S. Daukantas, rodos, jai dėkojo laišku, kurio išlikęs tik juodraštis // Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 785—786.

tai Aleksandras turėjo žinoti. O heroldijos departamentas bajoro pažymėjimo neišdavė, ne dėl Aleksandro bylos,— apie ją departamento popieriuose nerandame nė žinutės, nėra nė pranešimo, kad 1841 metų spalio 5 (rugsėjo 23) dieną Aleksandras ligoninėje mirė.

Šią skaudžią žinią Simonas Daukantas turėjo gauti, tačiau jis nesiliovė rūpintis patvirtinimu, kad visa Daukantų giminė yra kilminiai bajorai. O iš tos visos giminės težinome Aleksandrą ir Simoną. Rūpesčiai galėjo turėti prasmę, jeigu Aleksandras būtų palikęs teisėtų vaikų. Paties Simono bajorystė buvo užtikrinta.

SENATO TARNAUTOJAS

Valdžios aparatas sostinėje Peterburge veikė kaip visos Rusijos imperijos biurokratinės mašinos variklis. Atvykusiam iš Rygos Simonui Daukantui buvo lemta tapti šio variklio detale.

1834 metų gruodžio mėnesį Daukantas jau buvo Peterburge ir prašėsi priimamas Valdančiojo senato pirmojo departamento tarnautoju.

Senato, kaip valdžios įstaigos, reikšmė ir kompetencija gali būti sugretinama su Ministrų komiteto ar Valstybės tarybos vaidmeniu imperijoje. Senatas buvo valstybės įstaigų kontrolės, aukščiausiojo apeliacinio teismo ir bajorų luominių teisių apsaugos įstaiga. Senatas buvo viena didžiausių imperijos įstaigų, čia ligi 1842 metų tarnavo 1295, o vėliau 1650 asmenų. Senatą sudarė kelios pusiau savarankiškos įstaigos, vadinamos departamentais. Dauguma jų buvo apeliacinio teismo departamentai. Senato priešakyje stovėjo generalprokuroras, kurio pareigas ėjo teisingumo ministras.

Pirmasis departamentas buvo administracinis, kontroliavo, kaip vykdomos finansinės prievolės valstybei, taip pat rekrutų ėmimo įstaigas, per jį ėjo visos bylos dėl bajorystės. Jo priešakyje stovėjo oberprokuroras, po jo sekė 4 obersekretoriai, 9 sekretoriai, 1 egzekutorius, 2

protokolininkai, 22 skyrių („stalų“) viršininkai ir 87 kanceliarijos pareigūnai ir žemesni tarnautojai.

Prašymą su tarnybos atestatu jis padavė, laisva vieta taip pat buvo, tačiau to dar neužteko. 1834 metų gruodžio 26 dieną teisingumo ministras pasirašė raštą Vilniaus gubernatoriui, kuriame pranešė, kad prieš priimant į tarnybą Senate, reikia žinių, ar Daukantas nedalyvavo 1831 metų sukilime. Caro patvirtintu Ministrų kabineto nurodymu šitokio pažymėjimo reikią visiems, kilusiems iš prijungtų Lenkijos teritorijų ir stojantiems tarnauti sostinėje[28].

Vilniaus gubernatorius 1835 metų sausio 11 dieną iš Telšių zemskinio teismo ir iš Komisijos, įsteigtos Vilniuje, pareikalavo žinių maište dalyvavusių asmenų kaltės dydžiui nustatyti. Be to, Rygos generalgubernatoriaus dar paprašė Daukanto „formuliarinio sąrašo“, t. y. tarnybos lapo. Komisija atsakė lygiai po savaitės, jog žinių apie Daukantą neturinti[29]. Iš Telšių teismo atsakymo vis nebuvo. Teko jam priminti net dviem papildomais raštais. Pagaliau vasario 5 dieną teismas išsiuntė atsakymą, kad, remiantis duomenimis, gautais iš teismo, apskrities bajorų vadovo ir laikinosios policijos valdybos, Daukantas sukilime nedalyvavo. Iš Rygos buvo gautas ir „formuliarinis sąrašas“. Tik tuomet Vilniaus gubernatorius pasirašė tokio turinio pažymėjimą: „Remdamasis surinktais patikimiausiais duomenimis, liudiju, kad kolegijos asesorius Simonas Daukantas visiškai neprisidėjo prie 1831 metais buvusio vakarų gubernijose maišto ir šių įvykių metu tarnavo Rygos karinio gubernatoriaus kanceliarijoje“[30].

1835 metų kovo 19 dieną, ketvirtadienį, Daukantas pirmą kartą atėjo į naująją tarnybą — pirmojo departamento kanceliarijos admiraliteto ekspediciją. Jam, matyt, teko domėtis uostų ir laivyno reikalais. Čia Daukantas liko neilgam. Po poros metų atsirado laisva vieta trečiojo departamento pirmajame skyriuje, ir jis nedelsdamas pa-

---

[28] Rašto originalas // CVIA, f. 380, ap. 102, b. 668, l. 1.
[29] Komisijos 1835 m. sausio 6(18) d. raštas // Ten pat, l. 4.
[30] Pažymėjimo nuorašas // Ten pat, l. 11.

davė prašymą. Buvo 1837 metai, kovo mėnesio antroji pusė.

Ko čia Daukantas taip veržėsi, aiškėja iš trečiojo departamento ir jo pirmojo skyriaus funkcijų. Tai buvo civilinis apeliacinis departamentas, kuris nagrinėjo bylas ir skundus, gaunamus iš Vilniaus (nuo 1843 m. ir Kauno), Gardino, Vitebsko, Minsko, Mogiliovo, Volynijos, Podolės, Kijevo, Černigovo, Poltavos, Kuršo, Livlandijos, Estlandijos gubernijų. Po 1831 metų sukilimo šį departamentą tiesiog griūte užgriuvo vadinamos likvidacinės bylos. Jos lietė įsiskolinusių sukilime asmenų dvarus. Teko net tarnautojų skaičių didinti[31]. Betgi Daukantui svarbu buvo ne tai, kad departamentas užsiiminėjo šiais Lietuvos reikalais. Priežastis buvo kita. Departamento pirmasis skyrius saugojo ir naudojo Lietuvos Metriką, t. y. XIV—XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovo kanceliarijos archyvą. Lietuvos Metrika, suprantama, susikaupė Vilniuje, 1765 metais didžioji jos dalis buvo pergabenta į Varšuvą, o 1794 metais — į Gardiną. Tų metų pabaigoje, nuslopinus Kosciuškos sukilimą, Rusijos caro įsakymu Lietuvos Metriką imta gabenti į Peterburgą. Jos užsienio reikalų dokumentai perduoti Užsienio reikalų kolegijai, o vidaus reikalų dokumentai — Senatui. 1803 metais caro įsaku prie Senato įsteigta ekspedicija „prijungtųjų provincijų metrikai" saugoti ir naudoti. Daukanto tarnybos metu čia buvo 1051 knyga, iš jų 553 vien Lietuvos Metrikos[32].

Senatui Lietuvos Metrikos reikėjo prijungtų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių piliečių nuosavybės, žemės ribų ginčams spręsti, bajorų luominėms teisėms nustatyti, miestų, miestelių, bažnyčių, vienuolynų, amatininkų cechų privilegijoms patikrinti ir t. t. Kadangi šios teritorijos bylas nagrinėjo ir sprendė trečiasis departamentas, tai jis ir laikė pačią Metriką, beje, griežtai saugodamas, kad kas savanaudiškais tikslais neįdėtų papildomų lapų ar nesuklastotų jau esančių įrašų.

---

[31] История Правительствующего сената за двести лет. 1711—1911 гг. — СПб, 1911. — Т. 3. — С. 285—286.

[32] Daukanto ranka rusiškai surašytos „Istorinės žinios apie Metriką" // LIBR, SD 53, l. 1—2.

Lietuvos Metrikos metrikantu (vedėju) dirbo Daukanto studijų draugas buvęs filomatas Pranciškus Malevskis. Kai Daukantas padavė prašymą perkelti į naują darbą, tai pirmojo departamento oberprokuroras į tai pažiūrėjo palankiai. Daukantui, kaip geram tarnautojui, balandžio 13 dieną davė dar 150 rublių premiją, paskirtą iš praeitų metų etatinio fondo likučio.

Naujo paskyrimo klausimą galutinai sprendė Senato heroldija, t. y. įstaiga, kuriai buvo pavesta taip pat kontroliuoti bajorų tarnybos eigą. Heroldija pirmojo departamento oberprokurorui pranešė, kad Senatas balandžio 13 dieną nutarė (nutarimas buvo skelbiamas kaip caro įsakas) Simoną Daukantą nuo kovo 17 dienos skirti III departamento pirmojo skyriaus Lietuvos Metrikos metrikanto padėjėju[33]. Beje, Pranciškui Malevskiui nuo 1843 metų rugpjūčio 4 dienos iki gruodžio 13 dienos gavus atostogų, Daukantas visus keturis mėnesius ėjo metrikanto pareigas. Deja, daugiau jis tarnybos laiptais nepakilo.

Savaime kyla klausimas, kodėl šiame Senato poskyryje ir vadovo, ir jo pavaduotojo vietas užėmė ateiviai iš maištaujančių vakarų gubernijų. Atsakymas gan paprastas. Lietuvos Metrika rašyta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijos kalba, daugiausia senąja baltarusių kalba, taip pat lenkų ir lotynų kalbomis. Vilniaus universiteto auklėtiniai buvo paruošti taip, kad lengvai galėjo Metriką paskaityti, suprasti ir praktiškai panaudoti. Norom nenorom su tokiu Malevskio ir Daukanto pranašumu teko skaitytis ir aukštiesiems Senato pareigūnams.

Algos Peterburge Daukantas, būdamas metrikanto padėjėju, per metus gaudavo 285,92 sidabro rublio ir dar 57,18 rublio maistpinigių[34]. Beje, tiek šiame mieste uždirbdavo ir neblogas amatininkas meistras. Nenuostabu, kad dalis tarnautojų, ypač su gausiomis šeimomis, nevengdavo ir kyšių. Daukanto, tiesa, šeimos rūpesčiai neslėgė, visą gyvenimą liko viengungis, tačiau jis turėjo daug išlaidų reikalingoms knygoms įsigyti ir savosioms

---

[33] Byla dėl S. Daukanto perkėlimo iš Senato I į III departamentą // CVIAL, f. 1341, ap. 267, b. 395, l. 1—5.

[34] S. Daukanto formuliarinis sąrašas, išduotas 1851 m. kovo 22 d. // CVIAL, f. 1347, ap. 94, b. 237, l. 19.

leisti. Viename 1848 metų laiške Simonas rašė: „(...) turiu tarnauti dviem ponams: atlikinėti valdines pareigas ir užsidirbti sau duonai bei aprangai, iš to užmokesčio, kurį gaunu, 300 rb sidabru, būtų neįmanoma prasimaitinti, jei neturėčiau darbo iš šalies“[35]. Iš tikrųjų kai kurie Lietuvos bajorai, turėdami rūpesčių dėl genealogijos, prašydavo Daukantą pagalbos. 1846 metais dėl to per Daukanto bičiulį Kazimierą Maigį kreipėsi kažkoks Ulasevičius. Matyt, Simonas padėdavo paieškoti trūkstamų dokumentų, rašydavo prašymus asmenims, su civilinėmis apeliacinėmis bylomis siekiantiems Senatą. Šiuo reikalu 1840 metais jo susirašinėta ir su Petronėle Skšetuskiene iš Milošaičių prie Plungės. Čia jam padėjo gausi heraldikos ir genealogijos medžiaga, surinkta iš Metrikos ir kitų šaltinių.

Ką Daukantas dirbo Senate ir kaip dirbo, galima sužinoti iš įvairių jo premijų. 1839 metų liepos 29 dieną caro paliepimu jis gavo metinės algos dydžio premiją „už dalyvavimą sudarant Lietuvos Metrikos aktų apyrašą“[36]. Beje, šį apyrašą dar ir dabar Centrinis valstybinis senųjų aktų archyvas Maskvoje, kur šiuo metu yra Lietuvos Metrika, tebenaudoja praktiškiems reikalams. 1843 metų rugsėjo 21 dieną, vyresnybei pristačius ir carui patvirtinus, Daukantas vėl gavo 100 sidabro rublių. Tai ir visos premijos, jų daugiau nematyti antroje tarnybos pusėje.

Valdžios požiūrį į Daukantą, kaip savo tarnautoją, geriausiai rodė apdovanojimai medaliais ir ordinais. Daukantas medalius gavo du kartus. Anuomet tarnautojams už penkiolikos metų stažą buvo duodamas „Pasižymėjimo ženklas už sąžiningą tarnybą“. Vėliau kas penkeri metai medalis buvo keičiamas didesnio stažo „ženklu“. Pirmąjį medalį Daukantas gavo tik 1843 metų rugsėjo 3 dieną, o antrąjį — už dvidešimties metų tarnybą — lygiai po penkerių metų. Tai ir viskas. Daukantas priklausė tai tarnautojų kategorijai, kuriai lemta džiaugtis darbu ir alga, kartais padidinama premijomis. Daukantas nepakilo į aukš-

---

35 1848 m. balandžio 27 d. laiškas T. Narbutui // Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 773.

36 Janulaitis A. Daukanto laiškai.— P. 794; Daukanto formuliarinis sąrašas // CVIAL, f. 1347, ap. 94, b. 237, l. 20.

tesnę kaip aštunta klasę, liko tik kolegijos asesorium. Pasirodo, kad aštuntos ir aukštesnių klasių tarnautojai jau po 12 pastovios tarnybos metų gaudavo šv. Onos II laipsnio ordiną, o po 15 metų — ir šv. Stanislovo II laipsnio ordiną. Daukantas ordinų negavo. Į tai buvo atkreipęs dėmesį ir jis pats. Viename 1845 metų laiške jis rašė: (...) buvau pristatytas apdovanoti kryžium arba metine alga, tegavau 90 rublių sidabru“[37]. Daukantas sakosi karjerą pagadinęs istorijos šaltinių rinkimu[38], taigi ir istorijos tyrinėjimu.

Aplamai Senato tarnautojas Daukantas, kaip matysime toliau, nors ir gerai atlikdamas darbą, vis dėlto carui ir jo imperijai tarnavo blogai.

PETERBURGO BIČIULIAI

Peterburgas amžininkų vadinamas Šiaurės Palmyra. Imperijos sostinė buvo blizgesio ir pramogų miestas. Didikas ar paprastas bajoras didžiuodavosi vien tuo, kad gyvena čia. Žinoma, ponas be tarnų gyventi negali. Dėl to Peterburgas dar buvo tarnų ir darbininkų miestas. Kai Daukantas į jį atvyko, rado čia 441 tūkstantį gyventojų. Beje, vyrų buvo dvigubai daugiau kaip moterų. Tai rodė, kad čia buvo daug nevietinių, ypač atvykusių su ponais arba uždarbio ieškoti.

Daukantas taip pat buvo tarp tų vienišų ateivių. Gyveno jis „ketvirtos nuovados antrojo kvartalo šv. Stanislovo bažnyčios namuose Nr. 10“. Šie namai buvo kažkur miesto viduryje. Senato rūmai, kur jis tarnavo, stovėjo prie to paties vardo aikštės (dabar Dekabristų aikštė), šalia Nevos. Iš namų jis paprastai eidavo pėsčias, prie pat Senato rūmų žvilgsnis užkliudydavo paminklą, pastatytą Petrui Pirmajam, padėjusiam tiek pastangų europizuoti imperiją. Eidamas per šią aikštę, Daukantas, be

---

[37] S. Daukanto laiškas vyskupui nominatui J. K. Gintilai // Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 717 (Čia Daukantas, atrodo, mini 1844 metais gautą 100 rb premiją).

[38] 1846 m. birželio 6 d. laiškas Narbutui // Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 766.

abejonės, ne kartą mąstė apie dekabristus, kurie prieš devynerius metus čia išrikiavo savo pulkus sukilimui pradėti.

Sostinės paradiškumas nepajėgė užslopinti socialinės santvarkos ir autokratinės sistemos kasdieniškumo.

Medinė Rusija nuolat jautė gaisrų baimę. Pats Daukantas savo krašto žmoneliams leido „Ugnies knygelę". Vidaus reikalų ministerija net degtukų gamybą provincijoje buvo uždraudusi. Ir štai didžiulis gaisras neaplenkė nė mūrinės sostinės. 1837 metų gruodžio 30 dieną supleškėjo Žiemos rūmai.

1831 metais Europą aplankė cholera. Siautė ji Lietuvoje, nukeliavo ir į Rusijos sostinę. Daukantui atvykus į Peterburgą, cholera buvo nurimusi. Nauja banga užėjo 1848 metais. Vienas Peterburgo universiteto dėstytojas 1849 metų balandžio 13 dieną rašė: „Cholera vėl stiprėja. Per dieną suserga po penkiasdešimt žmonių ir miršta ligi trisdešimties"[39]. Peterburge, kuris ir tuomet dar neturėjo vandentiekio ir moderniškos kanalizacijos, kovoti su šia baisia liga buvo sunku. Daukantas vis dėlto ja nesirgo.

Baisi Peterburgo rykštė buvo caro valdžios vykdytojų bukaprotiškumas. Kasdieniame gyvenime jis reiškėsi nuolat, bet skaudžiausiai — sunkiais momentais. Bene įdomiausios liaudies pramogos, kurias čia Daukantui tekdavo stebėti, vykdavo per Užgavėnes. 1836 metų vasario 14 dienos vakare fokusininkas Lemanas savo balagane Admiraliteto aikštėje Užgavėnių proga surengė pirmąjį spektaklį. Staiga prasidėjo gaisras, kilo panika. Žmonės, būriavęsi aikštėje, puolė ardyti lentinį balaganą. Bet policija ėmė vaikyti minią, šaukdama, kad gaisrą gesinti leidžiama tik ugniagesiams. Kol šie atvyko, sudegė 126 žmonės[40].

Nepraėjo nė metai, ir Peterburgą sukrėtė žinia, kad gvardijos karininkas Georgijus Dantesas (D'Anthes) dvikovoje mirtinai sužeidė Puškiną, kuris gynė savo žmonos

---

[39] Никитенко А. В. Моя повесть о самом себе и о том, «Чему свидетель в жизни был»: Записки и дневник (1804—1877 гг.) — СПб, 1905. — Т. 1. — С. 393.
[40] Ten pat.— P. 272.

Natalijos garbę. Visas miestas sujudo, kai karstas buvo atgabentas į cerkvę, visi laikė pareiga nusilenkti didžiajam poetui. Ir staiga vietoj iškilmingų laidotuvių, karstas su velioniu slaptai naktį išvežamas į Michailovskoję. Caras pabūgo liaudies demonstracijos. Gal paties valdovo sąžinė dėl Puškino mirties nebuvo gryna. Tiesa, Dantesas buvo ištremtas iš Rusijos,— jis apsigyveno Prancūzijoje ir tarnavo Napoleono III rūmuose.

Ši tragedija turėjo paliesti ir Daukantą, turėjo įtraukti jį į kalbų ir svarstymų sūkurį. Daukantas draugavo su bibliografu, leidėju ir vertėju Vasilijum Anastasevičium, gerai susipažinusiu su Puškino kūryba ir literatūriniu Peterburgo gyvenimu. Anastasevičius buvo kilęs iš Kijevo, mokėsi vietos akademijoje, šešetą metų tarnavo kariuomenėje, išmoko lotynų, graikų, lenkų, prancūzų, vokiečių, anglų ir italų kalbų, pramoko net lietuviškai. 1803 metais išsilavinęs jaunuolis tapo Vilniaus universiteto kuratoriaus Adomo Čartoriskio sekretorium, susipažino su Vilniaus universiteto profesoriais ir vietos kultūros veikėjais. Tuo pačiu metu jis bendradarbiavo pažangiuosiuose rusų literatūriniuose žurnaluose. Ėmėsi ir vertimų. Iš jų bene garsiausias Vilniaus universiteto rektoriaus Jeronimo Stroinovskio brolio Valerijono Stroinovskio knygos „Apie dvarininkų sutartis“ vertimas. Autorius siūlė valstiečius paleisti iš baudžiavos be žemės ir sudaryti laisvas žemės nuomos sutartis tarp dvarininkų ir valstiečių. Vertėjas dar pridėjo įvadą, pateikęs didelę ištrauką iš rusų rašytojo Nikolajaus Novikovo leistos „Senosios Rusijos bibliotekos“, kur teigiama, kad valstiečiai prie žemės buvo pririšti prievarta XVI a. ir kad šitai dvarininkams neduoda teisės laikyti jų nuosavybe. Beje, ši idėja, kaip matysime, atsirado ir Daukanto raštuose. Anastasevičiaus vertimas su įvadu sukėlė tikrą Rusijos feodalinės santvarkos šulų įtūžį. Anot Maskvos švietimo apygardos globėjo P. Goleniščevo-Kutuzovo, „gerieji žmonės kalba, kad ir autorių, ir vertėją reikėtų pakarti, nes tai kurstytojai ir tėvynės priešai“[41].

---

[41] Брискман М. А. В. Г. Анастасевич (1775—1845). — Москва, 1958. — С. 41.

Anastasevičius Peterburge priklausė „Švietimo ir gerovės rėmimo draugijai“, kurioje dalyvavo ir dekabristai. Vėliau bendravo su čia atsidūrusiu Adomu Mickevičium, tapęs cenzoriumi, davė leidimą jo raštams. Anastasevičius garsėjo ir kaip bibliografas. 1828 metų pabaigoje jis neteko tarnybos, ir net pensija jam nebuvo paskirta. Kadaise Anastasevičius talkininkavo ministrui ir kancleriui Nikolajui Rumiancevui, tvarkant ir kaupiant knygų, rankraščių, monetų ir etnografinių daiktų kolekciją. 1826 metais, po Rumiancevo mirties, kolekcija atiteko valstybei ir virto muziejumi. Anastasevičius, kaip buvęs bendradarbis, muziejaus namuose gavo butą. Čia Daukantas buvo nuolatinis svečias, čia jam buvo miela ir jauki aplinka. Kambariai užgriozdinti knygų spintomis, stalai apversti knygomis ir rankraščiais, dėžutėmis su bibliografijos kortelėmis. Daukantas, matyt, čia ne kartą nusirašinėjo Anastasevičiaus sukauptus istorijos šaltinius (pats Anastasevičius rinko juos Ukrainos istorijai), pasižymėdavo bibliografinę informaciją.

Su Anastasevičium Daukantas, atrodo, susipažino per savo profesorių Onacevičių, kuris taip pat atsidūrė Peterburge. Vos užsibaigus filomatų bylai, jis nekaltai buvo įpainiotas į organizacijos „Sarmatų padermė“ bylą. Per kratas praradęs daugybę surinktos istorinės medžiagos, buvo pašalintas iš universiteto, šešerius metus tardytas bei policijos tampytas. Po to išvažiavo į Peterburgą, ir, berods, nuo 1835 metų, t. y. nuo Daukanto atvykimo į šį miestą, stojo tarnauti Rumiancevo muziejaus konservatoriaus padėjėju. Apsigyveno tame pačiame name, kaip ir Anastasevičius. Daukantas pas Onacevičių, savo mokytoją ir bičiulį, praleisdavo daug valandų. Matyt, susirinkdavo ir visi trys — Daukantas, Onacevičius ir Anastasevičius. Visi jie buvo istorijos mėgėjai, bibliografai, kolekcionieriai. Visi trys vieniši, gyvenę kukliai, net skurdžiai.

Daukanto bičiuliai buvo vyresni ir negalėjo pasigirti gera sveikata. Beveik nieko jie neberašė. 1845 metais Daukantas viename laiške sako, kad Onacevičius „pernai, man labai prikibus, davė garbės žodį, kad aprašys Gedi-

mino viešpatavimą, bet ir to neįvykdė"[42]. Onacevičius keliems mėnesiams smarkiai įsisirgo. 1844 metų gruodžio 3 dieną savo bute jis surašė testamentą, kurį kaip liudininkas pasirašė ir Daukantas[43]. Kai paskutines savaites nebegalėjo nė skaityti, padėdavo Daukantas. 1845 metų vasario 24 dieną Onacevičius mirė. Po keturių dienų mirė ir Anastasevičius. Daukantas po to rašė: „(...) nustojau ištikimiausių ir širdingiausių bičiulių, kitų tokių nerasiu, tai man labai liūdna ir skaudu"[44]. Iš tikrųjų šios mirtys Daukantą slėgė visą tolimesnį gyvenimą Peterburge.

Mirus Anastasevičiui su Onacevičium, iširo ir bičiulių žemaičių kuopelė.

Peterburge buvo vienas kitas tarnautojas lietuvis. Iš Vilniaus 1842 metais atkėlus dvasinę akademiją, padaugėjo čia ir lietuvių kunigų. Į Peterburgą atvyko ir jos dėstytojas Motiejus Valančius. Čia jis rado Daukantą ir jo bičiulių būrelį, susirūpinusį lietuvių tautos, jos kalbos likimu.

Ne visi šios grupelės dalyviai paliko literatūrinius pėdsakus, dauguma kunigų pasitenkino religinių raštų vertimu į lietuvių kalbą. Politinės ir socialinės pažiūros taip pat skyrėsi. Vis dėlto bendra kalba ir būrimasis buvo įmanomas. Čia ne kokia išimtis, tokie reiškiniai būdingi turbūt visų pavergtų Europos tautų nacionalinio judėjimo užuomazgai.

Artimiausi Daukanto bičiuliai buvo Peterburgo Maltos bažnyčios kapelionas Jonas Krizostomas Gintila, Antanas Gabonskis (1848 m. jis jau gyveno Klovainiuose), Antanas Lendzevičius, prelatas Juozas Križanauskis (1791—1848). Jis, kaip ir Gintila, Gabonskis ir Lendzevičius, tarnavo Romos katalikų dvasinėje kolegijoje, t. y. įstaigoje, atstovaujančioje bažnyčiai santykiuose su vyriausybe. Križanauskis buvo žemaitis, tuo pat metu kaip ir Daukantas mokėsi Vilniuje, už pritarimą 1831 metų su-

---

[42] 1845 m. vasario 24 d. laiškas T. Narbutui // Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 755.

[43] Testamento nuorašas — vertimas iš lenkų į rusų k. // MAB, f. 18, b. 185, l. 828.

[44] 1845 m. kovo 3 d. laiškas T. Narbutui // Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 758.

kilimui ištremtas į Mogiliovą. Daukanto rinkiniuose yra išlikęs Križanauskio ranka rašytas Antano Strazdo „Gegužėlės“ variantas ir trys pasakėčios. Pats Križanauskis taip pat eiliavo[45].

Būta ir daugiau Peterburge lietuvių, bet ne visų jų pavardės žinomos. Nors Valančius turėjo aukštų pažinčių akademijoje, bet jis bendravo ir su šia grupele, ypač su Simonu Daukantu, lankėsi jo bute[46]. Pasakytina, jog vyresnieji Daukanto bičiuliai daugiau rūpinosi akademiniu mokslu, Lietuvos istorijos studijomis, o šie žemaičiai brandino lietuvių kultūros, kalbos plėtotės sumanymus, ieškojo vienminčių ir talkininkų pačioje Lietuvoje.

1844 metų rugsėjo mėnesį iš Peterburgo į Žemaitiją grįžo Gintila, o 1845 metų gegužės mėnesį — ir Valančius. A. Gabonskis 1845 metų sausio 6 dieną Gintilai rašė: „Pono išvykimas iš čia ne vieną asmeniškai nuliūdino, o ypač superiorus (vyresniuosius — V. M.): Simonus ir Antanus, iš kurių vienas net sukvailiojo, nes į senatvę vedė ir dar miestietę. Nebeturime kur susitikti, nebeturime orakulo, išsprendžiančio mūsų abejones, nebeturime nė malonaus svetingumo“[47].

Kaip bičiulių kuopelės irimą išgyveno Daukantas, matyti iš jo paties laiško Gintilai. 1845 metų gegužės 27 dieną jis rašė (laiškas lenkiškas su lietuviškais intarpais), kad, Gintilai išvykus, „(...) viskas apmirė, niekas taip giliai dėl šito nesisieloja, kaip aš ir ponas Antanas (Gabonskis — V. M.), nebeturime pas ką susirinkti ir paviešėti, *pasitabokawusiu ir Tamistas swekata paminawoiusiu eitau numyi tile.* Palikome vieni du, Lendzevičius vedė ir tuo pačiu išstojo iš mūsų draugijos, o blogiausia, kad pasenome, nežinia, *ar parneszma sawa kujbynas i Žemajtius.* Mirus šv(entos) atminties Onacevičiui ir Anas-

---

[45] Jurgutis V. Iš Simono Daukanto bičiulių rato Peterburge: Juozas Križanauskis // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Literatūra.— T. 24(1).— P. 51—64.

[46] Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 781. 1846 m. balandžio 17 d. Valančiui Daukantas primena, kad 1701 m. Karaliaučiuje kalvinų išleistą šventojo rašto Naująjį įstatymą „kadaise pas mane lyginome su mūsų Šv. Raštu“.

[47] Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos rankraštynas. PR 277, l. 169.

tasevičiui, iš mokslininkų nieko neturiu. Susipažinau su kai kuriais, bet jie šitokie anokie, nėra harmonijos, pats labai liūdžiu ir jaučiu, kad nebe ilgai teks gyventi, įgriso ir tarnyba (...)"[48] Lietuvių jaunuolių Dvasinėje akademijoje netrūko, tačiau Daukantas su jais nesuartėjo,— per didelis buvo amžiaus skirtumas, be to, trukdė griežtas akademijos režimas.

Daukanto rūškanos nuotaikos tarnybos pabaigoje stiprėjo ir dėl juodžiausios politinės reakcijos po 1848—1849 metų revoliucijos Europoje nuslopinimo. Caras ir jo vyriausybė ėmėsi griežtų priemonių menkiausiems išsivadavimo sąjūdžio daigams naikinti. Šios priemonės apėmė ir visą kultūrinį gyvenimą, pagriežtėjo cenzūra ir t. t. Vėliau, prisimindamas Peterburgą, Daukantas rašė, kad gyvenęs terorizmo laikus[49].

Nors tarnyba Senate buvo sunki našta, tačiau jame Daukantas pasiekė svarbius Lietuvos istorijos šaltinius. Čia parašyti darbai rodė jo gyvenimą nenuėjus perniek. Įtarūs carizmo apologetai drumstė Daukantui gyvenimą, tačiau jis turėjo ir mažą gaivinantį bičiulių pasaulį.

ISTORIKO NARBUTO LAIŠKAI

Dar studijų metais Daukantas susidomėjo Lietuvos praeities tyrinėtoju Teodoru Narbutu. Vėliau susipažino ir su jo devynių tomų „Lietuvių tautos istorija", kuri turėjo įtakos ne vienam XIX a. istorikui. Veikalas patraukė ir Daukanto simpatijas,— tai buvo pirmoji po Kojelavičiaus savarankiška Lietuvos istorija.

Narbutas buvo inžinierius, tarnavo kariuomenėje, turėjo kapitono laipsnį. Du kartus sužeistas ir apkurtęs, 1812 metais išėjo į atsargą, apsigyveno savo Šaurų dvarelyje už Eišiškių, netoli Nočios, ir rašė... istorijos veikalus. Viename laiške jis sakėsi nebemesiąs rašyti šių

48 Ten pat, 138 laiškas; Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 716—717.

49 1858 m. gruodžio 21 d. laiškas E. Tiškevičiui (?) // Ten pat.— P. 779.

darbų, „nes kol gyvas, gyvenu tik jiems. Mano luošumas — klausos netekimas — puikiai tam tarnauja. Necikvodamas laiko plepėjimams bei kompanijoms, pastoviai prisirišau prie savo dalyko, ir kai mano protas pavargsta nuo istorijos darbo, imu „Don Kichotą“, juokiuosi kartu su Servantesu ir vėl pasisemiu jėgų savo sunkiam darbui“[50].

Daukantas apie Narbutą daugiau sužinojo iš savo bičiulio Onacevičiaus. Beje, Narbutas Onacevičių labai gerbė, vadino savo tėvu, svarbiausiu mokytoju, geradariu ir geriausiu bičiuliu. Gaudavo iš jo istorijos šaltinių nuorašų, ypač iš Karaliaučiaus archyvo. Apie Daukantą Narbutas taip pat truputį žinojo, o domėjimasis istorija juos ir suartino. Narbutui reikėjo talkininkų Lietuvos istorijos šaltiniams kaupti. Onacevičius savo 1842 metų vasario 9 dienos laiške Narbutui pabrėžė, kad be Lietuvos Metrikos tolimesnės istorijos rašyti nebegalima. Per Narbuto bičiulį gydytoją Čarnovskį, apsilankiusį Peterburge, jis pasiuntė pluoštą dokumentų nuorašų ir pažymėjo, kad juos nurašė abiems pažįstamo metrikanto Malevskio padėjėjas Daukantas[51].

Narbutas tuoj, 1842 metų kovo 27 dieną, būdamas Vilniuje, parašė pirmąjį laišką Daukantui. Štai jis.

„Dauggali Geradari!

Sugrįžus ponui daktarui Čarnovskiui, turėjau garbę ir laimę gauti puikų Lietuvos istorijos rankraštinės medžiagos nuorašų rinkinį. P. Onacevičius jam pranešė, kad, Pone Geradari, daug prisidedi, remdamas mano istorijos darbus, o iš to žinau, kad esi kilnaus būdo ir labai myli tėvynę. Už visa tai jaučiu pareigą kuo smarkiausiai padėkoti ir pagirti. Vieta, kurią P. Geradari, užimi, Lietuvos istoriką verčia susipažinti su Tamsta. Šito vildamasis, turiu garbę rekomenduotis gerbiamam dėmesiui bei prašyti leisti ir toliau naudotis patarimais bei pagalba skurdiems tyrinėtojams dar vargingesnės tautos, kurios pali-

---

[50] 1843 m. rugpjūčio 15 d. laiškas S. Daukantui // MAB, f. 33, b. 1412, l. 17.

[51] Laiškas Onacevičiui // MAB, f. 18, b. 185, l. 821—822.

kuonys esame abu. Gal taip tikslingiau sujungsime savo pastangas, tyrinėjant ir išaiškinant tai, kuo kadaise buvome.

Jeigu rasite reikalo man parašyti, pridedu savo adresą, ir prašau pranešti, kaip Ponui Geradariui turėsiu atsakyti, nes dabar adresuoju tik spėdamas.

Kuo nuoširdžiausiai ir su didžiausia pagarba Pono Geradario nuolankiausias tarnas

Teodoras Narbutas"

Laiškus prašė siųsti jo vardu į Lydos paštą[52].

Į šį epochai būdingą Narbuto laišką Daukantas atsakė trim laiškais, rašytais 1842 metų gegužės 4, 25 ir liepos 27 dienomis. Atrodo, kad Daukantas jau seniai norėjo užmegzti ryšius su Narbutu. Daukantas rašė: „Labai malonų gavau iš Tamstos, Pone Geradari, laišką, rašytą praėjusio kovo 15 d.[53], kur radau tiek pagyrimų, kurių dar nesu užsitarnavęs, nes neturiu nei talento, nei raštų, teturiu gerus norus ir tėvynės meilę (...) Tamstos, Pone Geradari, tebeleidžiamą lietuvių tautos istoriją gerbiu be galo ir esu pasiryžęs, kiek leis mano jėgos ir žinios, viskuo Tamstai padėti, tik reikia palinkėti, kad Tamsta, Pone Geradari, išleistum ir vienuoliktąjį tomą[54], išspausdinęs jame pačią medžiagą. Tikiuosi, kad ir ponas profesorius Onacevičius neatsisakys padėti, o taip pat ir ponas Danilavičius, kuris, kaip sakosi, turįs, jei neklystu, ligi dviejų tūkstančių dokumentų: nes pirmučiausia reikia surinkti dokumentus, kurie ligi šiol tebėra išmėtyti ir nežinomi"[55].

Pirmojo laiško gale Daukantas nurodė, kaip jam rašyti paštu. Betgi abu istorikai dažnai vengė pašto paslaugų. Jie mėgo susirašinėti per žmones, atvykstančius iš Lietuvos į Peterburgą. Šitaip laiškai kartais keliaudavo ilgai, nes kilmingųjų asmenų kelias tarp Peterburgo iš Šaurų buvo netiesus, su vingiais į draugų ir pažįsta-

---

52 Laiškas // MAB, f. 31, b. 1412, l. 1.

53 Pagal naująjį kalendorių — kovo 27 d.

54 Tuomet Narbutas jau turėjo dešimto tomo rankraštį, kuris, deja, nebuvo išspausdintas.

55 Daukantas S. Raštai. T. 2.— P. 721.

mų dvarus, rezidencijas miestuose. Betgi šie žmonės patikimi, svetimų laiškų jie nebuvo pratę skaityti ir ieškoti juose maištingų minčių. Atsargumas gėdos nedarė, ypač valstybės tarnautojui. Jau pirmajame laiške Daukantas Narbutą perspėjo. „Be to,— rašė jis,— nuolankiausiai prašau Tamstos, Pone Geradari, kad savo įgimtu malonumu nepaminėtum manęs savo gerbtiname veikale, nes tai man gali daugiau pakenkti kaip padėti (...)“[56] Šitai Narbutui jau ir be to buvo žinoma. Anot jo, „(...) ir mes patys čia atsargiai elgiamės rašydami apie kokį nors kitą žmogų, kad netyčia, norėdami pasigirti, neužtrauktumėm jam pavojaus ir nepakenktume jam“[57].

Lietuvos istoriko darbas tuomet turėjo politinės veiklos pobūdį. Tauta, netekusi savo valstybingumo, elementarių politinių teisių, istoriją galėjo suprasti kaip šauksmą nesitaikyti su nūdienos padėtim. Tokie buvo ir Narbuto, ir Daukanto veikalai, nors vienas rašė tik lenkiškai, o antras — tik lietuviškai. Patriotizmo balsas skambėjo ir jų laiškuose: Daukanto santūriai, bet giliai, o Narbuto — patetiškai. Patoso netrūko jau pirmajame Narbuto laiške. Tas ryškus patriotizmo akcentas stiprėjo, kai Narbutas norėjo pabrėžti gaunamos ar norimos iš Daukanto gauti istorinės medžiagos reikšmę. „Prašom atleisti,— rašė Narbutas,— kad Poną apsunkinu prašymais ir ilgais laiškais, bet šitai darau dėl lietuvių tautos, kuriai skiriame savo darbus. Gal palikuonys bus dėkingi, ir ant mūsų kapų padės neužmirštuolę“[58]. Arba vėl: „(...) kol gyvensiu ir plunksną nulaikysiu bei lūpas judinsiu, nesiliausiu uoliai aukotis ir skirti jėgas atminimui šios taurios, didžios ir nelaimingos lietuvių tautos, kuriai priklausome abu,— aš — nevertas istorikas, o Ponas Geradaris — kilnus diplomatikas“[59].

Patriotizmas ir tėvynės istorijos tyrinėjimai buvo vienintelis Daukanto ir Narbuto santykių pagrindas. Nors, beje, Narbuto patriotizmą galima pavadinti senuoju, pro-

---

[56] Ten pat. P. 722.
[57] 1842 m. rugpjūčio 22 d. // MAB, f. 31, b. 1412, l. 3.
[58] Ten pat.
[59] 1842 m. rugsėjo 27 d. laiškas Daukantui // Ten pat, l. 6.

vinciniu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečio patriotizmu, o Daukanto — atgimstančios lietuvių tautos sūnaus patriotizmu. Daukantas ne tik rėmė Narbutą medžiaga, bet siuntė jam daug prašomų knygų, už kurias, žinoma, gavėjas atsilygindavo. Siuntė Daukantas ir savo darbus, gaudavo veikalų taip pat iš Narbuto. 1848 metų sausio mėnesį Daukantą pasiekė Narbuto knyga „Trumpa lietuvių tautos istorija", kurioje buvo ši ranka įrašyta dedikacija: „Gerbiamam Simonui Daukantui, išreikšdamas pagarbą, padėką už mokslinę pagalbą istorijos srityje ir niekad neblėstantį draugiškumą 1848 m. sausio 7 dieną[60] dovanoja autorius"[61]. Balandžio 27 dieną laiške Daukantas rašė: „Labai džiaugiausi, kad Aukščiausiasis Tamstą, taip brangų mums, tautiečiams, laiko sveiką, lygia dalia džiaugiausi ir man dovanota Lietuvos istorija. Šis veikalėlis yra puikus visais atžvilgiais, painiausius tautos gyvenimo laikotarpius, kiek tik knygos apimtis leidžia, išdėsto kuo aiškiausiai ir tiksliausiai". Toliau Daukantas pateikia tikrą šios knygos recenziją, kurioje svarbiausias priekaištas yra šis. „Labai apgailestautina, kad, Pone Kapitone, gerai nemoki lietuvių kalbos, nesakau — visų tarmių, bet nors vienos grynos, nepagadintos; mokėdamas kalbą, būtum galėjęs ne tik mitologiją išaiškinti, bet daugelyje vietų atitaisyti ir nušviesti tautos istoriją, būtum pastebėjęs šios tautos įtaką kaimynams". Toliau Daukantas dar pridūrė: „Čia 1845 m. išėjo veikalėlis žemaičių kalba, pavadintas „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių". Šioje knygoje yra nepaprastai daug spaudos klaidų, todėl mažai mokančiam kalbą sunku suprasti. Joje yra skyrius apie mitologiją, kuris Tamstai gali būti naudingas, būtent matysi, kaip tikras lietuvis supranta senovės padavimus, kuriam vadovu buvo kalba. Tad ją Tamstai siunčiu, jei kurio žodžio, Pone Kapitone, negalėsi suprasti, prašom klausti, aš Tamstai paaiškinsiu. Dar sunku apie mitologiją ką nors tikslaus pasakyti, nes liaudies dainos nesurinktos, o jas rinkti labai sunku, aš pats

---

[60] Pagal naująjį kalendorių — sausio 19 d.
[61] Lebedys J. Simono Daukanto biblioteka // Lietuvių literatūros instituto darbai.— K., 1947.— T. 1.— P. 72.

tuo įsitikinau"[62]. Beje, savo „Daines žemaičių" Narbutui buvo padovanojęs jau 1846 metais. Kad Daukantas pats buvo parašęs „Būdą", Narbutas, rodos, taip ir nesuprato.

Vis dėlto Daukanto ryšiai su Narbutu patvarūs buvo tik keletą metų. Vėliau jie silpnėjo ir pagaliau visiškai nutrūko. Šitai matyti iš parašytų laiškų skaičiaus. Iš viso Narbutas Daukantui pasiuntė 19 laiškų (17 išlikę), iš kurių 1842 metais — penkis, 1843 metais — šešis, 1845 metais — keturis, 1846 metais — du, 1848 ir 1851 metais — po vieną. Simonas Daukantas Narbutui parašė 20 laiškų (19 tekstai žinomi), iš jų 1842 metais — penkis, 1843 metais — šešis, 1844 metais — vieną, 1845 metais — tris, 1846, 1848, 1851, 1854 ir 1858 metais — po vieną. Į paskutinį laišką Daukantas jau gavo atsakymą ne iš paties Narbuto. Taigi nuo 1844 metų draugystė su Narbutu ėmė blėsti. 1851 metais ji visiškai nutrūko.

ISTORIJOS ŠALTINIAI

XIX a. pradžioje Vilniaus universiteto profesoriai, norėdami pastūmėti Lietuvos istorijos mokslą į priekį, svarbiausiu uždaviniu laikė ieškoti naujų istorijos šaltinių ir juos publikuoti. Šią mintį kėlė ir savo praktine veikla ją siekė įgyvendinti taip pat Onacevičius, didelis autoritetas Daukantui ir Narbutui.

Daukantas ir Narbutas žinojo, atrodo, visus anuometinius Lietuvos istorijos šaltinių leidinius, išėjusius Rygoje, Tartu, Karaliaučiuje, Poznanėje, Peterburge, Maskvoje. Jau 1842 metų liepos 27 dienos Daukanto laiškas rodo, kad jis gerai susipažinęs su 1529 metų Lietuvos statuto publikacija, pasirodžiusia Poznanėje vos prieš metus. Vėliau patarė Narbutui įsigyti prie Užsienio reikalų ministerijos Maskvos archyvo veikiančios komisijos leidžiamus monumentalius „Valstybinių raštų ir sutarčių rinkinius", Karaliaučiaus universiteto profesoriaus Johano Foigto (Voigt) „Codex diplomaticus Prussicus", Pe-

[62] Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 768, 772.

terburgo Archeografijos komisijos aktus, nes juose paskelbta daug duomenų apie Lietuvą.

XIX amžius buvo tikras istorijos atgimimo amžius. Istorijos veikalų ir istorijos šaltinių paskelbta daugybė. Tuomet susiformavo ir istorijos šaltinių mokslas, kuris klasifikavo šaltinius pagal jų patikimumą, nustatė vertinimo kriterijus. Laiškai Narbutui rodo, kad Daukantas taip pat suprato esminius šaltinių publikavimo ir jų kritikos principus. Anot žinomo istoriko Zenono Ivinskio, laiškai Narbutui parodo didesnę Daukanto erudiciją kaip patys istorijos veikalai[63].

Svarbiausia buvo, kad publikacija pateiktų autentišką tekstą. Kaip aiškaus falsifikato pavyzdį 1843 metų spalio pirmą laiške Narbutui Daukantas nurodė XVI a. politinio avantiūristo Eilerio Kruzės iškraipytas žinias Livonijos kronikoje, kurioje net žodis „Litauer" pakeistas žodžiu „Libauer". Kituose laiškuose Daukantas pateikė ir naujesnių panašių pavyzdžių. Daukantas taip pat nuolat pabrėžė, kad istorijos faktai dėl politinių ir kitokių tendencijų galėjo būti iškreipti ir pačiuose šaltiniuose. Kaip pavyzdį jis minėjo Lietuvos įvykių vaizdavimą J. Dlugošo (XV a.) ir M. Kromerio (XVI a.) raštuose.

Tendencingi šaltiniai, taip pat iškraipyti publikuojant, leidžią, anot Daukanto, nepalankiems Lietuvos istorikams falsifikuoti ir juodinti jos praeitį. Ypač su dideliu įtarumu anuomet žiūrėta į Lenkijos istorikus, kurie, remdami lenkų kovą dėl savo valstybės atkūrimo, siekė konsoliduoti tautą, jos dalimi suprasdami ir lietuvius. Koncepciją „viena tauta" turėjo remti bendra ir nedaloma istorija, vadinama Lenkijos istorija. Dėl to, anot Daukanto, patiems rašant Lietuvos istoriją, reikią ieškoti objektyvesnių ir gausesnių šaltinių. Beje, šią Daukanto mintį vėliau Lietuvos istorikai kartojo visą šimtmetį.

Daukantas puoselėjo idėją patiems organizuoti šaltinių publikavimą. Jau pirmajame savo laiške Narbutui jis siūlė imtis šito darbo. Narbutas sakėsi tam ruošiąsis. Daukantas negailėjo Narbutui patarimų, kur ieškoti naujos

---

[63] Ivinskis Z. Simanas Daukantas ir Lietuvos istorija // Naujoji Romuva.— 1936.— Kovo 15.— Nr. 11.— P. 248.

medžiagos. Nurodė jis Vilniaus, Žemaičių ir Lucko kapitulų, Lietuvos ir Baltarusijos vienuolynų archyvus. Sakė žinąs, kad istorinių dokumentų galį turėti ir privatūs asmenys. Ukmergės ribų teisėjas Vincentas Vaisenhofas turįs gerą Kazimiero Jogailaičio laikų Vilniaus miesto planą, o buvęs Ukmergės apskrities maršalka Žagelis (Žiogelis) — didelį senovės raštų rinkinį. Pastarąjį asmenį susirasti reikią skubiai, nes jis esąs nesveikas ir bevaikis, todėl jo dokumentai galį nueiti vėjais. Nepamiršo priminti, kad 1850 metais Vilniuje miręs senas Daukanto pažįstamas J. P. Bahdanovičius-Dvožeckis. Jis turėjęs surinkęs daug rankraščių. Ypač sėkmingos dokumentų paieškos galį būti Trakų ir Kauno apskrityse, ten reikią pasirausti senų ir turtingų giminių popieriuose. Didelį dėmesį Daukantas kreipė ir į Radvilų archyvus.

Pasipylę publikacijos iš Karaliaučiaus slaptojo kryžiuočių archyvo ir Rygos magistrato archyvo aprašai rodė, kad ten Lietuvos istorijos šaltinių esama gausiai. Jau pirmajame laiške Narbutui Daukantas rašė, kad garsusis Livonijos šaltinių žinovas ir archeografas Karolis Edvardas Napierskis tikisi prasigauti į Rygos archyvą. Vėliau Narbutas džiaugėsi, kad pastarasis neatsisakė padėti ir Lietuvos istorikams.

Daukanto patariamas, Narbutas šį bei tą gavo taip pat iš Karaliaučiaus archyvo; čia jam talkino jau minėtas J. Foigtas. Svajojo Daukantas ir apie Romos archyvų panaudojimą.

Narbutas gerai žinojo Peterburgo Viešosios bibliotekos ir Valdančiojo senato Lietuvos Metrikos turtų vertę, net sakėsi norįs jūra plaukti į Peterburgą. Dėl to Daukantas 1845 metų birželio 22 dieną laiške atsakė trumpai: „Čia važiuotum veltui, nes nieko prie rankraščių neprileidžia“[64]. Narbuto uolus talkininkas Peterburge buvo pats Daukantas. Jis žinojo, kur kas yra ir kaip prie šių šaltinių prieiti. Beje, jų turėjo ir Daukanto bičiulis Onacevičius, nuorašų pasidaręs Karaliaučiaus archyve ir tarnaudamas Rumiancevo muziejuje. Šis nors beveik nieko neberašė, tačiau su istorine medžiaga skyrėsi labai nenoromis. Bet-

---

[64] Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 760.

gi, Daukanto patariamas, kartais Narbutui kai ką atiduodavo. Antai 1843 metų spalio pirmą Daukantas pasiuntė iš Onacevičiaus gautą Lietuvos privilegijų rinkinį. Šiuo būdu Narbutas nesėkmingai bandė įsigyti ir kryžiuočių kelių į Lietuvą aprašymus.

Daugiausia dokumentų nuorašų Narbutui padarė Daukantas. 1842 metų rugpjūčio 22 dienos laiške Narbutas patvirtino gavęs iš jo per gydytoją Čarnovskį rankraščius, o per spaustuvininką ir literatą Antaną Marcinovskį, gyvenusį Vilniuje, diplomų nuorašus. Betgi didžiausius šaltinių nuorašus Daukantas pasiuntė 1843 metais. Vienas pluoštas buvo iš Lietuvos Metrikos užrašymų, teismo ir viešųjų reikalų knygų. Čia, anot Daukanto, „surašytos įvairios privilegijos, rodančios šios tautos politinę padėtį, ir visokie kiti viešieji ir privatūs dokumentai apie šios tautos papročius, teises ir laisves, būtent visų pirmųjų krikščioniškųjų kunigaikščių privilegijos, duotos privatiems asmenims“[65]. Šiuos nuorašus Daukantas pasiuntė per Teodoro Narbuto brolį Fridrichą, apsilankiusį Peterburge, ir paėmė iš jo pakvitavimą, pažymėtą 1843 metų rugsėjo pirmos data[66].

Daukantas prasitarė, kad yra pasidaręs XVII a. istoriko Kojelavičiaus herbyno rankraščio, esančio Peterburgo Viešojoje bibliotekoje, nuorašą. Narbutas, būdamas bajoras ir dar istorikas, labai domėjosi heraldika. Kojelavičiaus veikalui gauti Narbutas panaudojo visą savo išmonę. Jis rašė, kad heraldikai rūpinęsis medžiagos iš Vilniaus ir Gardino gubernijų bajorų deputacijų, tačiau pagalbininkai įkliuvę dėl 1831 metų sukilimo. Dabar bandysiąs vėl to darbo imtis, pasitelkęs Simoną Stanevičių iš Žemaitijos. „Herbyno rankraštį,— 1842 metų rugpjūčio 27 dieną rašė Narbutas,— net sapnuoju ir noriu pasakyti, kad, Pone, mano akyse ir ausyse sukėlei tokį susidomėjimą, kaip niekas kitas. Mano brangusis Pone, pagalvokime, kad šis veikalas nežūtų lietuvių tautai, tėvo Kojelavičiaus nuliūdęs šešėlis žvelgia į mus ir šito reikalauja iš mūsų“. Narbutas ketino, jeigu šį veikalą dėl cenzūros

---

[65] Ten pat. P. 738.
[66] Pakvitavimas // MAB, f. 31, b. 1412, l. 37.

ar kitų trukdymų nepavyksią išleisti Vilniuje, kreiptis pagalbos į įžymius lenkų istorinių šaltinių publikuotojus Edvardą Račynskį ir Adomą Titą Dzialynskį, tuomet gyvenusius ir dirbusius Prūsijos užgrobtoje Lenkijos dalyje. Esąs įsitikinęs, kad po keliolikos mėnesių herbynas būsiąs išspausdintas. „Betgi nuo ko pradėti? — tęsė Narbutas.— Tamstai sunku su šiuo turtu skirtis! Mes viens nuo kito gyvename labai toli. Pagalvokite Tamsta pats, kaip padaryti, aš gi užtikrinu garbe ir viskuo, ką turiu švenčiausio, kad sąžiningai išpildysiu savo pažadą. Savo amžių ir turtą paskyriau šiam dalykui,— arba nesu vertas savo geradario ir lietuvių tautos istorijos labdario didžiausio pasitikėjimo? Jeigu atsirastų patikimas žmogus, vykstąs į šiuos kraštus, gali Tamsta įteikti kokiomis tik panorėsi sąlygomis. Priešingu atveju turbūt trokšti, kad aš, senatvėje vilkdamasis į Peterburgą, nuo blogo klimato mirčiau“[67].

1843 metų liepos 12 dieną Daukantas per Narbuto bičiulį Juozapą Gruževskį Kojelavičiaus herbyną išsiuntė. Tai buvo daugiau kaip 120 lapų foliantas. Laiške Daukantas pridūrė, kad „rankraštis svarbus ne tik dėl lietuvių herbų ir giminių, bet taip pat Lietuvos po paskutinės unijos istorijai, nes jame yra tokių istorijos faktų, kurių pas kitus autorius veltui ieškotum (...)“[68] Jis sakėsi, kad nors ir trumpam, bet su šia medžiaga esą sunku skirtis. Daukantas pabrėžė, kad ją paskolinęs tik laikinai ir dar pridūrė: „(...) leidžiu spausdinti su sąlyga, kad visas mano rankraštis būtų man grąžintas, ir juo greičiau, tuo geriau“. Rankraščių jis neleido niekam duoti, sakėsi, kad Lenkijos istorikai visokiais būdais juos norėję iš jo išvilioti, „kad galėtų savaip perdirbti“, siūlę didelę pinigų sumą. Jeigu Narbutas Lietuvoje nerastų galimybės juos išspausdinti, tai leido ieškoti leidėjo Karaliaučiuje, bet tik ne Poznanėje, nes ten rankraštį iškraipysią. Daukantas labai bijojo, kad jo surasti istorijos šaltiniai nevirstų falsifikavimų objektu.

---

[67] Narbuto laiškas // Ten pat, l. 7.
[68] Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 735.

Kol pas Narbutą telkėsi šaltiniai, brendo ir jų publikavimo planai. 1842 metų vasarą Narbutas jau pradėjo rūpintis paskelbti palyginti neseniai surastą Lietuvos metraštį — Bychovco kroniką. Tai turėjo būti pirmasis Lietuvos istorijos šaltinių sąsiuvinis. Sąsiuviniais leisti pasiūlė Daukantas, pasitaręs su Onacevičium. Lėšų galima būsią gauti, paskelbus prenumeratą. Daukantas sugalvojo ir serijos pavadinimą — Acta Lithuanorum ar Acta Lituanica. Narbutas jį priėmė. Visą seriją abu susitarė žymėti ženklu, išlikusiu ant Aušros Vartų Vilniuje, būtent Vyčiu su antikiniais grifais iš abiejų pusių.

Kartu Narbutas ruošė ir pilną išaiškintų Lietuvos istorijos šaltinių kodeksą, kurį mes pavadintume anotuota publikuotų ir rankraščiuose tebesančių dokumentų rodykle.

Daukantas, nors ir būdamas didžiausias Narbuto talkininkas, turėjo likti nežinomas. Kaip vienas Narbuto pažįstamas rašė, Daukantas prašė, „kad neskelbtum, iš kur gauti šaltiniai, tik pratarmėje parašyk, kad jie paimti iš privačių kai kurių turėjusių didelę įtaką valstybėje mūsų didikų rinkinių, būtent, Radvilų, Chreptavičių ir panašiai“[69].

Narbutui entuziazmo netrūko. Jis sakėsi taip sutvarkysiąs šaltinių publikavimą, kad spausdinimui tereikėsią 200 sidabro rublių, sąsiuvinį išpardavęs, gausiąs lėšų kitam, ir taip be galo. Anot Narbuto, „nors iškeliausiu ad patres, leidimas nenutrūks“.

Daukantas greit Narbuto sumanymus ėmė vertinti santūriai. O kai Narbutas sumanė paruošti dar ir XIV a. Lietuvos istorijos žemėlapį, Daukantas jo polėkį rimtai sulaikė. 1843 metų liepos 11 dieną laiške jis rašė: „Dauggali Kapitone, teikis elgtis nuosekliai kaip Tamstos protėviai elgėsi,— vieną darbą baigę, imdavosi kito. Mes visi išsižioję laukiame jau seniai Tamstos pažadėtos Bychovco kronikos, bet ligi šiol nematome jos. Išleidęs „Kroniką“, visiškai atsidėk Lietuvos aktų bei dokumentų rinkimui ir juos leisk, kiek turėsi lėšų,— šie aktai bus mūsų tautos

---

[69] V. Narbuto 1844 m. rugpjūčio 27 d. laiškas T. Narbutui // MAB, f. 18, b. 185, l. 97.

istorijos kertinis akmuo, ir tuomet mūsų priešininkai nebegalės teisingiausių faktų per savo polemiką iškreipti (...)"[70] Narbutui pasisakius, kad vasarą važiuosiąs į Baltstogės girią pilkapių kasinėti, laivu manąs pasiekti Karaliaučių ir Peterburgą, Daukantas neteko kantrybės ir 1845 metų birželio 22 dieną tiesiog išklojo: „Dauggali Kapitone, nori vienas padaryti tai, ką kituose kraštuose 200 ar 300 žmonių negalėjo įveikti, ir, matyt, ketini gyventi šimtą metų; apie save aš visai kitos nuomonės: aš manau, šiandien būsiu, rytoj pūsiu, todėl ką tuojau pats negaliu padaryti, užleidžiu kitam, kad jis paskubėtų. Mano nuomone, kurti projektus ir ruošti planus šimtui metų — tuščias pagyrūniškumas, ir sumanymų kūrėjas neturi savęs apgaudinėti, kad po jo mirties kas kitas eis jo pėdomis ir įvykdys jo planus; žmonių būdas yra toks nepastovus, kad nė vienas tėvas negali niekam tvirtinti, jog jo sūnus taip manys ir darys, kaip jis, šitai mes aiškiausiai matome iš praėjusių ir dabartinių amžių istorijos. Išganingiausia būtų, kad, viską metęs, iš tikrųjų imtum leisti savo rinkinius, ne žodžiais, o darbais, šiuo būdu padėtum tautos istorijos kertinį akmenį, iškeltum į aikštę jos istoriją ir paragintum tyrinėti kitus"[71].

Atrodė, kad entuziazmu ir darbu galima kalnus nuversti. Betgi buvo dar ir trečioji pusė — tai lėšos. Po Vilniaus universiteto uždarymo, Medicinos-chirurgijos ir Dvasinės akademijų likvidavimo Vilniaus, kaip kultūros centro, vaidmuo ėmė menkėti. Knygų leidėjai ir spaustuvininkai vos laikėsi. Narbuto „Lietuvių tautos istorijos" dešimto tomo spausdinimas įstrigo, nes šio veikalo leidėjas ir spaustuvininkas Antanas Marcinovskis buvo prie bankroto ribos. Bychovco kroniką leisti buvo apsiėmęs Vilniaus knygininkas Rubenas Rafalovičius. Spausdinimas nepaprastai užtruko. Daukantas kelis kartus priminė: kronikos laukiąs ir nesulaukiąs. Tik 1846 metų vasario šešioliktos laiške Narbutas galėjo pasidžiaugti, kad tą dieną Bychovco kronika pagaliau išėjo.

---

[70] Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 742.
[71] Ten pat. P. 760—761.

Dar gerokai anksčiau, vos tik gavęs iš Daukanto Kojelavičiaus herbyną ir susipažinęs su jo turiniu, Narbutas pamatė, kad cenzūra šį tą išbraukys. Jis skundėsi: „Gaila, kad šiais laikais nelengva išleisti, o kad anksčiau nebuvo išspausdintas, tai nedovanotina mokslininkų klaida“[72]. Viltį turįs, kad, J. Foigto padedamas, herbyną išspausdins Karaliaučiuje. Paskui paaiškėjo, kad ten išleidęs, negalės spaudos išlaidų susigrąžinti, nes įvežamiems iš užsienio leidiniams taip pat reikia cenzūros leidimo.

Narbutas jautė, kad kitų šaltinių publikavimo sunkumų taip pat neįveiks. Jis manė gausiąs paramos iš vietinių kultūros veikėjų — Mykolo Grabovskio, Aleksandro Pšezdzeckio ir Mikalojaus Malinovskio. Jie esą su Vilniaus spaustuvininkais ir knygų leidėjais Zavadskiais susitarę įsteigti periodinį leidinį istorinei medžiagai publikuoti. Ten Narbutas ir paskelbsiąs savo turimus šaltinius.

Daukantas pirmiausia ragino skelbti herbyną, kad kiti neaplenktų. Peterburge jau ruošiamasi jį nusikopijuoti. O kai gavo laišką apie naujuosius Narbuto sumanymus, tai palaikė, jog savarankiško ir objektyvaus Lietuvos istorijos šaltinių leidimo planas griūva. Nieko nelaukdamas, 1843 metų rugsėjo ketvirtą parašė apdraustą laišką, kuriame buvo šie nerimo kupini žodžiai: „(...) didžiai nustebau, sužinojęs, kad, Dauggali Kapitone, pakeitei savo pirmąjį sumanymą ir kad rankraščio spausdinimą prižiūrės svetimas asmuo! Atleisk, Dauggali Kapitone, kad su tuo aš jokiu būdu negaliu sutikti, todėl nuolankiausiai prašau Tamstos, Pone Geradari, malonėti pirmuoju paštu man grąžinti nuorašų knygą, ir iš šios knygos neleisiu menkiausios kopijėlės spausdinti kažkokiuose ten turinčiuose išeiti žurnaluose! Dauggali Kapitone, Poną apgavo ir dar nori sukompromituoti prieš valdžią (...), kol neturėsiu savo knygos rankoje, tol negalėsiu ramiai naktį miegoti! Nesirūpink, aš niekuomet Dauggalio Kapitono

---

[72] 1843 m. rugpjūčio 15 d. laiškas Daukantui // MAB, f. 31, b. 1412, l. 16.

neapleisiu, tik prašau ir meldžiu tuoj grąžinti man kopijų knygą (...)"[73]

1845 metais Daukantas manė pats pradėti „Acta Lituanica" leidimą. Čia norėjo paskelbti Lietuvos („Žemaičių") privilegijų rinkinį, paveldėtą iš lituanisto Jurgio Plioterio ir pagerbti jo atminimą[74]. Šio sumanymo Daukantas neatsisakė keliolika metų.

Nesėkmė lydėjo nesėkmę, tačiau vilčių dėl savo plano realumo Narbutas neprarado ilgai. Iš tikrųjų šaltinių publikavimas žlugo, skaudžiai atsiliepęs ir Lietuvos istorijos tyrinėjimui, ir abiejų vyrų bendradarbiavimui.

SVETIMAS ATSAKYMAS

Daukanto pasitikėjimas Narbutu blėso. Kai Narbutas prašė paskolinti Kojelavičiaus herbyną, tai pabrėžė, kad grąžins jį po keletos, daugiausia po ketvertos mėnesių. Herbyno išspausdinti nepavykus, Narbutas pamiršo ir savo pažadus. Negrąžino jis nei pasiskolintojo herbyno, nei nuorašų iš Lietuvos Metrikos. Narbutas nebuvo pratęs paleisti iš savo rankų reikalingų istorijos šaltinių. Jis dar manė paruošti antrąją „Lietuvos tautos istorijos" laidą, ją papildinėjo nauja medžiaga. O Daukantas nerimo ir krimtosi, praradęs vertingiausius savo nuorašus; juos ruošdamas sugaišo daug laiko ir svarbiausia — rizikavo tarnybine padėtimi.

Daukantas norėjo pats išsiaiškinti, kaip ten iš tikrųjų yra su šaltinių publikavimu ir Narbuto darbais. Narbutui taip pat rūpėjo, kad medžiagos iš Peterburgo ir toliau gautų. Pasitaikė proga abiems susitikti. Ėjo 1844 metai. Daukantas pasiprašė atostogų. Gavo 28 dienas. Vėliau jas prasitęsė dar mėnesiu ir trimis dienomis, pristatęs pažymėjimą, kad sirgo. Į Lietuvą išvyko liepos pradžioje. Dėl nesibaigiančių lietų upės ir upeliai buvo patvinę, tad Daukantas vargais negalais nusikapstė į Vilnių.

[73] Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 746—747.

[74] Ten pat.— P. 762, 764. Šį rinkinį turėjo sudaryti 1387—1561 metų privilegijos (LIBR, SD 101).

Čia susitiko jaunuolį, vietos teismo archyvarą Vincentą Narbutą, kuris, Teodoro Narbuto įprašytas, prižiūrėjo Bychovco kronikos spausdinimą. Apie šį susitikimą išsamiausiai papasakojo pats Vincentas 1844 metų rugpjūčio 21 dienos laiške Teodorui Narbutui. „Truputį daugiau kaip prieš mėnesį,— rašė jis,— pas mane pasirodė p. Daukantas. Iš pradžių jis ėmė klausinėti apie Tamstą, Tamstos sveikatą ir pareiškė norįs pasimatyti, net kalbino mane kartu vykti. Tačiau nei aš jį galėjau lydėti, nei jam pačiam aplinkybės leido nuvažiuoti į Pono Geradario namus. Išdėstė man daugybę reikalų. Kiek prisimindamas, stengsiuosi kuo pilniausiai juos Tamstai pranešti. Pirmiausia prisispyręs reikalavo, kad kuo greičiausiai būtų išleistas X tomas... Kartoju, p. Daukantas labai skatino skubiai leisti žadėtuosius Lietuvos istorijos šaltinius ir, būtent, Bychovco kroniką. Sakiau, kad ji spausdinama ir rodžiau pradžią. Jis labai džiaugėsi. Trečia, jei sėkmingai ruošime (šaltinius) spaudai, žada dar daug ir svarbios medžiagos pristatyti, bet su sąlyga, kad būtų grąžinta seniau atsiųstoji. Be to, pripasakojo dar daug dalykų, kuriuos išdėstyti galėčiau tik susitikęs“[75]. Sekančiame laiške Vincentas dar pridūrė: „Žinotina, kad šis žmogus yra karštas lietuvis. Labai gaila, kad Tamsta negalėjai su juo susipažinti“[76].

Narbutas, praleidęs šitokią progą, labai susijaudino. Visą kaltę jis vertė Vincentui, kad tas jam nieko gero nelinkįs, užsiėmęs širdies reikalais, vilkinąs Bychovco kronikos spausdinimą, visko prišnekėjęs Daukantui. 1844 metų rugpjūčio 24 dieną Narbutas laiške vilniečiui gydytojui Anicetui Renieriui (Reniger), padėjusiam komplektuoti jam biblioteką, rašė: „Vilniuje yra ar buvo Daukantas iš Peterburgo, jis nesėkmingai ruošėsi pas mane, nes palydovu norėjo turėti Narbutą (Vincentą — V. M.), o šis išsisuko. Dėl to sielvartauju, netgi pats būčiau važiavęs į Vilnių, jeigu būčiau žinojęs, kad ten yra Daukantas, bet

---

[75] V. Narbuto laiškas // MAB, f. 18, b. 185, l. 95—96.
[76] 1844 m. rugpjūčio 27 d. laiškas // Ten pat, l. 97.

Narbutas ir šito nepranešė"[77]. Vilniuje Daukantas užtruko tik tris dienas ir išvyko į Žemaitiją.

Vėliau Daukanto santykiai su Narbutu ėmė šlyti. Vilniuje sužinojęs, kad Narbuto sveikata prasta, Daukantas skolos ėmė reikalauti jau kiekviename laiške. Narbuto nerūpestingumas skaudžiai atsiliepė jam pačiam. Rankraščių iš Daukanto daugiau nebegavo. Nieko nebedavė nė Onacevičius, prieš mirtį jis savo rinkinius pardavinėjo, nors buvo žadėjęs perleisti Narbutui. Daukantas atsisakė pasiųsti net prašomus duomenis Onacevičiaus nekrologui. Nieko Narbutui nepaliko nė Anastasevičius.

Ir patį Narbutą užgulė naujos bėdos. Jo sūnus Liudvikas, Vilniaus gimnazijos mokinys, pakliuvo į policijos rankas. Už „kenksmingų politinių minčių" skleidimą tarp draugų 1851 metų kovo 29 dieną gimnazijos kieme buvo nuplaktas rykštėmis, atiduotas eiliniu į kariuomenę ir išsiųstas į Kalugą, o paskui į Kaukazą. Nelaimė išmušė Teodorui Narbutui istoriko plunksną iš rankų.

Daukanto laiškai vis retėjo, trumpėjo ir griežtėjo. 1851 metų gegužės ketvirtą jau iš Varnių Daukantas pasiuntė šiuos žodžius: „Tamstai rašau vien todėl, kad žinotum, kur dabar esu, lengviau galėtum susisiekti, o kartu ir atsiųsti Kojelavičiaus herbyną ir kitus užrašus, kurie man labai reikalingi. Nuolankiausiai prašau pranešti, kada juos Tamsta, Pone Geradari, galėsi atsiųsti, antraip būsiu priverstas Dauggalio Kapitono sąskaita atvykti į Tamstos dvarą, šitaip tikrai pasielgsiu šių metų birželio pabaigoje ar liepos pradžioje. Gerai būtų, jei, D(auggali) Kapitone, panorėtum aplankyti Raseinius ir ten apžiūrėti senus archyvus arba Varnių kapitulos archyvą, vis rastum ką nors naudingo (...)"[78] Narbutas skubiai, gegužės 30 dieną, parašė laišką, kad pats vyks į Žemaitiją. Daukantas laukė ir nesulaukė. Pagaliau 1858 metų rugpjūčio 9 dieną šis vėl parašė Narbutui. Laiško tekstas nežinomas, bet turinys, aišku, tas pats. Atsakymą gavo, rašytą nepažįstama ranka. Pirmąjį Daukantui iš Šaurų siųstą laišką žinome, paskaitykime ir paskutinįjį.

---

[77] Listy Teodora Narbutta do d-ra Anicetego Reniera w Wilnie // Kronika Rodzinna.— Warszawa, 1888.— T. 14, ser. 4.— S. 393.
[78] Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 775.

„1858 m. rugsėjo 2 d.[79], Šaurai

Gerbiamo Pono š. m. liepos 28 d. laiškas mus pasiekė tik prieš keletą dienų. Turiu liūdną pareigą į jį atsakyti. Mano tėvas, slegiamas amžiaus, nes jau aštuntą dešimtį baigia skaičiuoti, perskaitė Tamstos kreipimąsi, labai susijaudino ir atsitokėjo vos po kurio laiko. Pirmiausia sakė, kad neturėjo jokios prievolės grąžinti rankraščius, kuriuos kartais gaudavo per trečias rankas. Grąžindavo, kai nieko negalėdavo panaudoti savo istorijos veikalams, kurių paskutinis tomas buvo pradėtas spausdinti ir nebaigtas. O kai dėl Tamstos rankraščių, esančių jo archyve, tai kartoju, kad, perdavę juos asmenys — daktaras Čarnovskis, Antanas Marcinovskis, žemvaldys Gruževskis ir kiti — dažnai reikalaudavo grąžinti ir atsiimdavo juos, bet kvitų neišduodavo. Praėjo daug laiko, jis nušlavė pėdsakus ir palaidojo pačius tarpininkus. O kas per mano brolio Liudviko tardymą pateko į komiteto (tardymo komisijos — V. M.) rankas, ligšiol negrąžinta. Iš Kojelavičiaus herbyno yra mano tėvo spaudai paruoštų ištraukų, bet jos, neatsiradus leidėjo, dar neišspausdintos. O patį originalą, gautą seniau, gal prieš dešimtį metų, iš svetimų rankų (jis buvo kone dingęs), gal pavyks surasti ir, kaip žadėta, gal bus įmanoma padaryti nuorašą. Jeigu tik koks nors muziejus jo nesugriebė.

Šitai, savo labai ligoto tėvo liepiamas, turiu garbę pranešti, pareikšdamas didžią pagarbą

nusižeminęs tarnas
Pranciškus Narbutas

P. S. „Dovanok, Pone Geradari, kad patikėjau klaidinga, dėkui Dievui, žinia, gauta iš vieno asmens, atvykusio į Vilnių iš Raseinių, kad, tauriausiasis žmogau, nebepriklausai šiam vargingam žemiškajam pasauliui, ir tat paminėjau viename vietos laikraštyje. Dabar gi su džiaugsmu iš šio laiško sužinojau, kad esi gyvas ir sveikas. Te-

---

[79] Čia ir toliau datos laiške pagal senąjį kalendorių.

leidžia Apvaizda ir Tamstai tą patį pareikšti apie mane". Tai mano tėvo žodžiai, pasakyti su ašaromis akyse

Pranciškus Narbutas"[80]

Istorikas Teodoras Narbutas daug kartų buvo rašęs, kad dėkingumą Daukantui reikš jo vaikai ir ainiai. Negalima Narbuto vaikams prikišti, kad jiems buvo svetimi tėvo idealai. Vaikai iš tėvo išmoko patriotizmo ir nebijojo dėl tėvynės net gyvybę paaukoti. Betgi tie tėvo rinkti istoriniai popieriai jiems buvo nesuprantami ir svetimi. Svetimas buvo ir paskutinysis atsakymas Daukantui. Laiško gavėjo nusivylimas Narbutu buvo begalinis. T. Narbuto sūnus Stanislovas 1883 metais kai kuriuos tėvo šaltinių rinkinius padovanojo Lvovo Osolinskių bibliotekai, čia buvo ir tas 158 dokumentų foliantas, iš Lietuvos Metrikos nurašytos Daukanto ranka[81].

ISTORIJOS VEIKALAI

Daukantas daug rašė, ypač gyvendamas Peterburge. Dabar Kalvių kaimo Prušinskų sodybos kieme stovi paminklinis akmuo, kuriame iškalti žodžiai: „Šioje sodyboje 1793.X.28 gimė lietuvių rašytojas Simonas Daukantas". Pokario metais buvo parankiau Daukantą laikyti tik rašytoju, nors savo didžiuosius kūrinius jis laikė istorijos veikalais.

Prisiminkime juos iš eilės. Dar būdamas Vilniuje, kaip jau minėta, parašė pirmąjį istorijos veikalą — „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių". Antrą — patį stambiausią — istorijos veikalą Daukantas parašė iki 1838 metų, gyvendamas Rygoje ir Peterburge, pavadino jį „Istorija žemai-

[80] MAB, f. 31, b. 1412, l. 34—35.

[81] Dabar jis saugomas Lvove, Ukrainos TSR Mokslų Akademijos V. Stefaniko bibliotekoje. Jo mikrofilmą Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos rankraštynui parūpino prof. Vladas Žukas (Žukas V. S. Daukanto dokumentų nuorašai // Literatūra ir menas.— 1988.— Bal. 23).

tiška“ (vėliau jos leidėjai pakeitė antraštę „Lietuvos istorija“). Iš viso rankraštis turi 1106 didelius puslapius[82]. Daukantas jį manė išleisti, apie 1848 metus atidavė švariai perrašyti[83].

Trečioji istorijos knyga buvo „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“. Ją Daukantas parašė Peterburge. Cenzūruoti taip pat atidavė Peterburgo cenzūros komitetui. Jau 1844 metų gegužės 28 dieną komitetas savo posėdyje svarstė, ką daryti su gautuoju „Būdo“ rankraščiu. Neturėdamas lietuviškai mokančių cenzorių, nusprendė „Būdą“ pasiųsti universiteto slavų kalbų dėstytojui Piotrui Preisui. Šisai, rankraštį išlaikęs keturis mėnesius, grąžino atgal su laišku, kuriame rašė: „Aš tegaliu apgailestauti, kad, neturėdamas pakankamai pagalbinių priemonių, negalėjau rankraščio gerai ir ligi galo perskaityti. Jis rašytas žemaičių kalba, o ši labai smarkiai skiriasi nuo Prūsijos lietuvių kalbos, kurią tam tikrą laiką aš studijavau. Netgi tikri Lenkijos Karalystės lietuviai, kurių pagalbos aš prašiau, negalėjo man visko, ko aš gerai nesupratau, paaiškinti“. Preisas sakėsi dėl to negalįs duoti prašomo atsiliepimo ir rekomendavo rankraštį pasiųsti kokiam Romos katalikų akademijos žemaičių tarmės žinovui[84]. Cenzūros komitetas dėl to atsiklausė švietimo ministro ir šisai rankraštį pasiuntė Baltarusijos švietimo apygardos globėjui, o pastarasis — Vilniaus cenzūros komitetui. Cenzūros komitetas rankraštį gavo gruodžio 16 dieną. Cenzorius Jonas Vaškevičius rado jį atitinkant cenzūros nuostatų reikalavimus ir 1845 metų vasario 22

---

[82] LIBR, SD 2.

[83] Perrašytasis rankraštis (1004 p.) per M. Valančių ir A. Baranauską pateko į Seinų kunigų seminarijos biblioteką. Per I pasaulinį karą jis atsidūrė Peterburgo katalikų dvasinėje akademijoje, paskui — TSRS Mokslų Akademijos Leningrado skyriaus bibliotekos rankraštyne, kuriame 1983 m. veikalą aptiko menotyrininkas Leonidas Žilevičius (Žilevičius L. „Istorijos žemaitiškos“ rankraščio keliai // Literatūra ir menas.— 1983.— Lapkričio 19). Rankraštį perėmė Lietuvos Mokslų Akademijos Centrinė biblioteka.

[84] P. Preiso 1844 m. spalio 10 d. laiškas Peterburgo cenzūros komitetui // CVIAL, f. 777, ap. 1, b. 1797, l. 3.

dieną pasiraše, o komitetas kovo 15 dieną grąžino atgal[85]. Aprobuotą rankraštį Daukantas atsiėmė balandžio mėnesį.

Peterburgo K. Hintzės spaustuvė šį veikalą išspausdino greičiau, negu buvo sugaišta laiko cenzūros įstaigose. 1846 metų vasario 11 dieną Peterburgo cenzūros komiteto pirmininkas P. Preisui jau siuntė knygą ir jos rankraštį, prašydamas nustatyti, ar jie tikrai tapatūs. Vasario 21 dieną Preisas šitai patvirtino, ir po trijų dienų cenzūros komitetas savo posėdyje paliepė cenzoriui ekstraordinariniam profesoriui Nikitenkai išduoti bilietą knygai platinti[86].

Ketvirtąjį istorijos veikalą Daukantas pavadino „Pasakojimu apie veikalus lietuvių tautos senovėje". Jį pasirašė Jono Einoro slapyvardžiu ir pažymėjo 1850 metų data[87].

Šis veikalas iš esmės yra „Istorijos žemaitiškos" perdirbinys, bet ne santrauka. Tiesa, Daukantas smarkiai sutrumpino ankstesniojo veikalo dalį, liečiančią laikus ligi kovų su vokiečių ordinais pradžios. Tolimesnįjį tekstą tai trumpino, tai pildė, tai tikslino. „Pasakojimas" bene moksliškiausias Daukanto veikalas. Jis baigiasi Vytauto mirtimi, o tolimesnio teksto turbūt iš viso nėra buvę. Daukantas tikėjosi, kad šį darbą padės išspausdinti Valančius. Deja, prideramai paskelbtas ligi šiol buvo tik 1976 metais. Jo ankstesnio publikavimo istorija tokia.

1893 metais tautinio judėjimo dalyvis Jonas Kriaučiūnas, gavęs Daukanto „Pasakojimo" rankraštį ir savaip pataisęs jo kalbą, pradėjo spausdinti Martyno Jankaus spaustuvėje Bitėnuose (anuomet Prūsijoje). Išspausdino vos 96 puslapius, ne daugiau kaip penktą dalį viso rankraščio. Spausdinimas nutrūko. Kriaučiūnas tuomet suži-

---

[85] Gaunamų rankraščių registracijos knyga // CVIA, f. 1240, ap. 1, b. 45, l. 140—141; Švietimo ministro 1844 m. lapkričio 16 d. raštas Baltarusijos švietimo apygardos globėjui ir šio 1845 m. kovo 15 d. atsakymas // Ten pat, b. 59, l. 10, 11.

[86] Cenzūros komiteto 1846 m. vasario 24 d. protokolo išrašas ir susirašinėjimas su P. Preisu // CVIAL, f. 777, ap. 1, b. 1910, l. 1—3.

[87] Rankraščio pirmoji dalis yra Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne (F 171), o jos tęsinys — Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bibliotekos rankraštyne (SD 4). Pastarajame, beje, yra dar ir kitas pilnas šio veikalo rankraštis (SD 3).

nojo apie Daukanto „Istorijos žemaitiškos" („Lietuvos istorijos") spausdinimą Amerikoje, o gal jau buvo gavęs ir išleistą jos pirmąją dalį. To paties autoriaus dar vieną panašią istoriją paskelbus, leidėjas galėjo turėti rimtų nuostolių.

Išspausdintajai „Pasakojimo" daliai uždėtas viršelis ir imta ją platinti. Bet ši Lietuvos istorija baigėsi 1201 metais, nepasiekusi nė valstybės susikūrimo. Veikalą tęsti ėmėsi garsusis knygnešys Jurgis Bielinis. Jis iš Kriaučiūno nupirko neišplatintą tiražo dalį, pasiskaitęs, atrodo, Amerikoje išleistąją „Istoriją žemaitišką", pats laisvai ją atpasakojo ir šį tą pridėjo iš kitų šaltinių. Istoriją pratęsė ligi Liublino unijos. Toliau sekė visiškai originali Bielinio kūryba. Jis čia aprašė Upytės apskrities Karpio valstiečių padėtį, baudžiavos panaikinimą ir ginčus dėl servitutinių žemių. Tokiu būdu atsirado skyriai net apie tuos laikus, kai paties Daukanto jau nebebuvo gyvųjų tarpe. Šis kūrinys — „Pasakojimai apie veikalus lietuvių tautos senovėje" — išėjo 1899 metais.

Visų Daukanto istorijos veikalų tarpusavio ryšys yra glaudus. „Darbai" buvo „Istorijos žemaitiškos" dalies prototipu. Šios gi trumpesnis variantas yra „Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje". „Būdo" užuomazgų matyti jau „Darbuose", o „Istorijoje žemaitiškoje" yra beveik visi, žinoma, tik siauriau išdėstyti, būsimojo „Būdo" skyriai.

Chronologiniai šių visų veikalų rėmai skirtingi. „Darbuose" Lietuvos istorija prasideda nuo seniausių laikų, nuo septintojo šimtmečio prieš mūsų erą, o baigiasi Vytauto ir Jogailos mirtimi. Gale Daukantas sakosi, kad čia esąs tik pirmasis šios istorijos pluoštas. Antrajame būsianti aprašyta istorija, lietuviams tapus krikščionimis, ligi Liublino (antrosios) unijos su Lenkija[88]. „Istorija žemaitiška" jau baigiasi Žygimanto Augusto mirtimi.

Kartais literatūroje rašoma, kad Daukantas Liublino uniją laikė Lietuvos valstybingumo pabaiga, todėl ir savo istoriją užbaigė prie Žygimanto Augusto karsto. Pasirodo, kad Daukantas taip nemanė. Viename laiške T. Nar-

---

[88] Daukantas S. Raštai.— T. 1.— P. 398.

butui jis dėkojo už atsiųstą J. Narbuto knygą apie Lietuvos vidaus santvarką Jono Sobieskio ir Augusto II laikais. Daukantas rašė: „Knyga labai gera, už ją labai dėkoju, bent vienas išdrįso peržengti Lietuvos istorijos ribą, nubrėžtą koroniažų 1569 metais, juk ir po šių metų turėjome savo atskirą teisę, savo kariuomenę, savo antspaudą ir savo pareigūnus, lygius koroniažams, tačiau lig šiol niekas nebuvo skynęs šio erškėčių kelio, pirmas šito ėmėsi pulkininkas Julijonas Narbutas, turbūt kiti baigs, jei ne tautiečiai, tai užsieniečiai“[89]. Tas pačias Lietuvos valstybingumo žymes po Liublino unijos jis pabrėžė ir „Istorijoje žemaitiškoje“[90].

Nemanė Daukantas ir savo istorijos Žygimanto Augusto, paskutiniojo Gediminaičio ar Jogailaičio, valdymu baigti. „Istorijos žemaitiškos“ gale Daukantas nurodo, kad tolimesnį lietuvių tautos istorijos tęsinį aprašysiąs sekančioje šios knygos dalyje. Deja, pažado netesėjo.

Beje, „Būde“ Daukantas 1569 metų ribą peržengė. Knygoje mirga XVII ir net XVIII amžių datos. Dar daugiau, gilios senovės reiškinius šioje lietuvių kultūros istorijoje jis tvirtai susieja su atitinkamais XIX a. pirmosios pusės materialinės ir dvasinės kaimo kultūros reiškiniais.

Daukantas šiuose visuose savo veikaluose apjungė vadinamuosius priešistorinius laikus, apie kuriuos labai mažai tėra rašytinių šaltinių, ir istorinius laikus. Tradicija ieškoti tautos praeities senųjų amžių glūdumoje buvo sena, siekusi metraščių laikus. Metraštininkai rašė žmonijos istoriją ir ją pradėdavo nuo „Adomo ir Ievos“. Archeologija kaip mokslas dar tik kūrėsi, ji tuomet daugiausia domėjosi senovės Egipto ir antikiniu pasauliu. Archeologija Lietuvos istorijai dar netarnavo. Tiesa, paslaptingais senųjų kultūrų radiniais jau gana plačiai domėtasi, tačiau šios padrikos senienos mažai ką tikro galėjo pasakyti.

Archeologinių radinių telkimu mokslo reikalams Daukantas taip pat rūpinosi, bet seniausiems laikams teko

---

[89] Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 743.
[90] Daukantas S. Lietuvos istorija.— D. 2.— P. 519.

ieškoti kitų šaltinių. Jis atkreipė dėmesį, kad antikinių ir vėlesniųjų laikų autoriai mini daug genčių ar tautų, kurių etninę priklausomybę atsekti labai sunku. Daukantas, manydamas, kad lietuvių protėviai iš pradžių gyveno Indijoje, paskui vadinosi kimerais, skitais, getais, heruliais, seniausiąją Lietuvos istoriją rašė, remdamasis duomenimis apie juos. Suprantama, ši istorija išėjo gana netikra.

Šios, o ne kitokios lietuvių tautos praeities Daukantas ieškojo ne atsitiktinai, fantazijos skatinamas, bet amžininkų, epochos dvasios, idėjinių srovių veikiamas.

Tuo metu Vakarų Europoje formavosi lyginamoji kalbotyra, iškėlusi lietuvių kalbos reikšmę mokslui. Lietuvių kilmei iš Indijos pagrįsti Daukantą bus paskatinę vokiečių kalbininkai Francas Bopas ir Peteris Bolenas. Jie tyrinėjo sanskrito kalbą, pabrėžė jos giminingumą su lietuvių kalba. Prie lietuvių kalbos tyrinėjimo prisidėjo ir danų kalbininkas Rasmus Raskas. Jis jau 1818—1822 metais nustatė indoeuropiečių kalbų giminystę, rado, kad germanų kalbos kilę iš tos pačios prokalbės, kaip ir antikinės kalbos. Lietuvių kalbą jis laikė giminingą germanų kalboms, trakų kalbos šaka. Beje, kai kurie kalbininkai ir dabar mano, kad trakai buvo artimi baltų giminaičiai ir kaimynai. Tuomet, greičiausiai nuo III tūkstantmečio prieš mūsų erą, gyveno greta Dnepro baseine apie Pripetę[91]. Daukantas „Būde“ aprašydamas getų, atseit, lietuvių protėvius Juodųjų jūrų šiaurės pakraštyje, tarp Dnepro ir Dunojaus, nelaimingą jų karą su romėnais, sako: „Tas dar aiškiau rodo senovėj lietuvius gyvenusius minavotuose kraštuose, jog veizint į jų kalbą ir lyginant su kalba grekonų, rymionų ir trakionų, regima yra, jog tos visos tautos gilioj senovėj vienus tėvus yra turėjusios, nesgi ne vien didi daugybė žodžių grekonų ir trakionų atsiranda lietuvių kalboje, bet dar būdas tų kalbų būtinai sutinka (...)“[92] Šį teiginį remia Rasko, Boleno veikalais.

---

[91] Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija.— V., 1984.— T. 1.— P. 108—110.

[92] Daukantas S. Raštai.— T. 1.— P. 415.

Lietuvių tautos ir jos kalbos susidarymą laikydamas kuo giliausios senovės vaisiumi, Daukantas, suprantama, sutapatino baltų gyventą teritoriją su vėlesne lietuvių tautos teritorija. Jam prūsai, jotvingiai, kuršiai, žiemgaliai — tie patys lietuviai. „Išskaidė tą kalbą daugiaus prašaliečiai,— sako Daukantas,— kurie, įvesdami krikščionių tikėjimą, savo kalbos būdu lietuviškai rašė (...)"[93] Taip atsiradę skirtingos latvių, lietuvių, prūsų ir žemaičių kalbos. Daukantui Lietuvos istorija yra lietuvių, latvių ir prūsų tautų istorija.

Susidomėjimas lietuvių tautos praeitimi, ypač jos kalba, tuomet buvo ne atsitiktinis. Šviečiamasis laikotarpis iš pradžių, kaip ir renesanso epocha, ypač aukštino antikos pasaulio tautas, jų istoriją, kalbas, meną ir aplamai kultūrą. Didysis prancūzų filosofas Žanas Žakas Ruso, iškėlęs mintį apie kultūros ir gamtos, intelekto ir natūralaus jausmo prieštaringumą, apie tai, kad progresas, atvedęs žmoniją nuo laukiniškumo ligi civilizacijos, ligi prabangos, gadina žmonių papročius, varžo ir atima jų laisvę, paskatino ir kitus mąstytojus atkreipti didesnį dėmesį į primityviąsias tautas, žinoma, ano meto supratimu.

Didžiulis nuopelnas, įteisinant tuo metu užmirštų tautų kūrybinę vertę pasaulio istorijoje, ypač kultūros istorijoje, priklauso vokiečių filosofui Johanui Gotfridui Herderiui, vienam svarbiausių vokiečių literatūrinio visuomeninio „Audros ir veržimosi" („Sturm und Drang") sąjūdžio ideologų. Jam žmonijos istorija — gamtos istorijos tęsinys, gamta ir žmonių visuomenė rutuliojasi tų pačių dėsnių veikiama. Jis pripažįsta visuomenės progresą ir, svarbiausia, akcentuoja tautų suvereniteto ir lygiateisiškumo būtinumą. Herderiui nėra klasikinių tautų, kaip vienintelių kultūros kūrėjų. Jam civilizacijos lopšys — Rytai, Azija. Slavų, lietuvių, latvių liaudies poeziją jis gretino su antikinių tautų kultūra. Sunku išvardinti visus tuos veikalus, per kuriuos šios Ruso, Herderio ir kitų filosofinės visuomeninės pažiūros pasiekė Daukantą, tačiau aišku, kad pasiekė. Čia vienu tarpininku bus buvę taip pat

---

[93] Daukantas S. Lietuvos istorija.— Plymouth, Pa, 1893.— D. 1.— P. 91.

Ksavero Bogušo ir Liudviko Rėzos raštai. Daukantą, skaudžiai suvokusį savo tautos socialinę ir nacionalinę priespaudą ir paniekinimą, „Audros bei veržimosi“ sąjūdžio, romantizmo epochos idėjos, lyginamosios kalbotyros kūrėjų mintys bus paskatinę veikti kaip lietuvių tautos atstovą.

Nurodant Daukanto kaip beletristo nuopelnus, paprastai pabrėžiami talentingai jo sukurti Lietuvos miško vaizdai, kurie anuomet buvo lietuvių prozos viršūnė. Kyla klausimas, kam gi Daukantui reikėjo tų miško vaizdų istorijos veikaluose. Čia vėl prisiminkime Ruso, Herderio keliamą gamtos ir žmogaus harmonijos būtinumą. Gamta žymiai užpildo ir žmogaus dvasinį pasaulį. „Kiekvienas žino,— rašo Daukantas „Istorijoje žemaitiškoje“,— jog tautos, gyvendamos vienoje vietoje nuo neatmenamų amžių, taip tenai išsikeria, jog kalnai, upės, lieknai ir visas kraštas, kuriame žmonės ir jų dievai gyvena, yra mažne, sakau, nevien su tikyba sukibę, bet su žmogaus būdu taip stipriai suaugę, jog tenai kas žemingas, o kas dievingas yra, nebegali išskirti. Kas buvo kitose tautose, tas pats nutiko su lietuviais, kalnėnais ir žemaičiais (...)“[94] „Būde“ vėl pabrėžia, kad „tos girios buvo jiems (lietuviams — V. M.) ne vien pirmąja pastoge ir uždanga nuo žiauraus oro, bet dar klėtimis visų jų turtų, kuriuose pavalga, apdaras ir lobis buvo paklėstas“[95]. Girios vandeniu maitino upes ir upelius, saugojo pasėlius nuo šalnų ir sausrų, buvo slėptuvė nuo priešų. Girių ir tautos likimas, anot Daukanto, vienas; kartu ponai teriojo girias ir vergė lietuvį. Gamtos (girių) ir žmogaus harmonija išardyta — krašte skurdas ir vargas[96].

Daukantas pabrėžia šią harmoniją, tačiau niekur neragina atsisakyti kultūros ir civilizacijos. Priešingai, jis nori matyti savo tautą kultūringą, prilygstančią kitoms didžiosioms kaimyninėms tautoms. Tautos kultūrai plėtoti skirti visi jo veikalai. Mokslas galįs labiau iškelti tautą negu ginklas. Daukantas „Darbų“ pratarmėje ragina

---

[94] Daukantas S. Rinktiniai raštai.— V., 1955.— P. 93.
[95] Daukantas S. Raštai.— T. 1.— P. 426.
[96] Ten pat.— P. 689—693.

šviestis, nes, anot jo, kiekviena giminė „gali pelnyti garbę ne tiktai vienu kardu, bet ir pačiu mokslu: kaipogi Atėnai ne dėl to vien yra garbinami, jog Kserkso galybę sutrėmė, bet jog iškala (mokykla — V. M.) buvo gudrybės viso svieto"[97].

Daukanto istorinė koncepcija atitiko epochą ir, kaip toliau matysime, lietuvių tautos interesus. Čia, žinoma, nėra galimybės šiuos Daukanto veikalus išnagrinėti išsamiai. Tam reikia didelės specialios studijos.

Visų pirma norėtųsi atkreipti dėmesį į Daukanto panaudotus šaltinius. Jau iš jo korespondencijos su Teodoru Narbutu matyti, kokią didelę reikšmę Daukantas skyrė istorijos šaltiniams. Deja, rašydamas jis nepanaudojo tiek šaltinių, kiek jų turėjo, baigdamas tarnybą Peterburge. Pradėdamas dirbti prie Lietuvos Metrikos, jis jau buvo parašęs „Darbus" ir „Istoriją žemaitišką". Nuorodų į Lietuvos Metriką tėra „Būde" ir „Pasakojime". Šį šaltinį Daukantas minėjo atsargiai, kad neatkreiptų pareigūnų dėmesio, jog jis savo tarnybą naudoja kitiems, galbūt net įtartiniems tikslams.

Paskutiniojo savo „Pasakojimo apie veikalus lietuvių tautos senovėje" pratarmėje jis kukliai sakosi, kad vadovavęsis Nikolajaus Karamzino „Rusijos valstybės istorija", Johano Foigto (Voigt) „Prūsijos istorija", Alberto Vijūko-Kojelavičiaus „Lietuvos istorija". Matyt, šiuos veikalus Daukantas tuomet labiausiai vertino. „Pasakojime" yra sužymėtos 362 išnašos, tarp jų Foigto veikalai minimi 135, Narbuto — 31, Karamzino — 31 ir Kojelavičiaus — 40 kartų. Kitų istorikų raštais remiamasi rečiau. Reikia pabrėžti, kad Kojelavičius, Narbutas ir Karamzinas yra plačiausiai naudojami taip pat „Darbuose". Ten iš 254 nuorodų, Kojelavičius minimas 62 kartus, Karamzinas — 29, o Narbutas — 10 kartų. Juos pralenkė tik du autoriai. Vienas jų buvo vokiečių rašytojas ir istorikas Augustas Fridrichas Ferdinandas Kocebu (Kotzebue), 1808—1809 metais Rygoje išspausdinęs „Senosios Prūsijos istorijos" 4 tomus, o 1820 metais, jau po mirties, dar pasirodė jo monografijėlė apie Švitrigailą. Dėl rašy-

---

[97] Ten pat.— P. 36.

tojo talento, palankumo seniesiems prūsams ir lietuviams, ordino nemėgimo, jo žiaurumo ir grobikiškų tikslų atskleidimo Kocebu Daukantui buvo labai priimtinas autorius. Į lietuvius ir prūsus Kocebu žiūrėjo kone Ruso akimis, kaip į civilizacijos nesugadintas tautas. Kocebu, matyt, didžiausią įtaką turėjo jaunajam Daukantui. „Senosios Prūsijos istoriją“ Daukantas „Darbuose“ mini net 89 kartus.

Rašydamas „Darbus“, Daukantas savo vienmintį rado ir pačiame Vilniaus universitete. Tai buvo filosofijos kandidatas Antanas Hlebovičius, 1821 metais paskelbęs monografijėlę „Trumpas Lietuvos d. k. Vytauto gyvenimo aprašymas“. Nors šis Hlebovičiaus veikalas chronologiškai atitiko nedidelę „Darbų“ dalį, tačiau Daukantas jį paminėjo net 15 kartų. Tik nežinia, kodėl vėlesniuose Daukanto darbuose Hlebovičiaus pavardė nebeaptinkama. Gal todėl, kad Daukantas tiesiog rėmėsi jo panaudota literatūra. Kiti visi minėtieji autoriai toliau cituojami daug kartų. Reikia pabrėžti, kad Daukantas stengėsi naudotis patikimesniais autoriais, ypač tais, kurie rėmėsi dar nežinomais šaltiniais. Dėl to Kocebu išstūmė Foigtas. Iš 320 išnašų „Istorijoje žemaitiškoje“ Kocebu minimas 18 kartų, o Foigtas — net 75.

Rašydamas „Darbus“ Daukantas panaudojo taip pat nemaža kitokios literatūros ir šaltinių. Iš viso suminėta 31 autorius. Čia yra jo profesoriai — Lelevelis, Grodekas, taip pat L. Rėza, K. Bogušas, T. Čackis, lenkų istorikas S. Bantkė. Jis cituoja kronikininkus V. Kadlubeką, S. Grunau, M. Strijkovskį, mini Naugardo metraštį, senuosius autorius — Tacitą, Ptolomėjų, Herodotą, Prokopijų Cezarietį, Justiną.

„Istorijai žemaitiškai“ Daukantas panaudojo dar apie 40 naujų autorių. Iš jų čia gausiausiai remiamasi vėlyvosios vokiečių šviečiamojo laikotarpio istoriografijos atstovo Augusto Liudviko Šlecerio veikalais, kuriuose keliamos tautų lygybės ir buržuazinių laisvių idėjos. Čia sutinkami ir vokiečių istorikai — Gotlibas Zigfridas Bajeris, normandiškos Rusios valstybės susikūrimo teorijos kūrėjas, Liudvikas Albrechtas Gebhardis, parašęs Livonijos, Estijos ir Kuršo istoriją. Visus istorikus, kuriuos mini Daukantas,

išvardinti sunku, ypač gausu vokiečių autorių. Gyvendamas Rygoje, matyt, geriausias sąlygas turėjo prieiti prie literatūros šia kalba.

Smarkiai čia pagausėjo ir panaudotų šaltinių, tarp jų buvo Danilavičiaus paskelbtas Lietuvos metraštis, Motiejaus Dogelio sudarytas Lietuvos ir Lenkijos istorijos šaltinių rinkinys „Codex diplomaticus“, Adomo Bremeniečio (mirė apie 1076 m.) veikalai, anuomet Ditlebui fon Alnpekei priskiriama „Eiliuotoji kronika“, Petro Dusburgiečio, Vygando Marburgiečio, Luko Davido kronikos, T. Hiaerno „Estijos, Livonijos ir Latvijos istorija“, Johano Gotfrido Arndto „Livonijos kronika“.

„Būde“ Daukantas ėmė naudotis dar ir Henriko Latvio kronika, Lietuvos ir Lenkijos įstatymų rinkiniu „Volumina legum“, Mykolo Lietuvio „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“, Jono Lasickio „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus“, Aleksandro Gvanjinio (Gvagninio) kronika ir daugelio kitų autorių raštais.

Aplamai Daukantas literatūros ir šaltinių pažinimu bei panaudojimu neatsiliko nuo daugumos kitų Rytų Europos istorikų. Rašydamas „Būdą“, jis rėmėsi taip pat kaimo kultūros faktais. Naudodamasis retrospektyviniu metodu, Daukantas per šią medžiagą pasiekė tolimos senovės laikus. Vietomis jis savo kuriamus vaizdus, analogijas kiek galėdamas parėmė rašytiniais šaltiniais. Plačiai suprasdamas lietuvio sąvoką, laikydamas, kad lietuvių kultūrinis lygis buvo ne žemesnis kaip kaimyninių tautų, jis plačiai, o kartu ir visiškai sėkmingai, naudojosi šaltiniais, kurie lietuvių tautos istoriją liečia tik netiesiogiai. Tiesa, kurdamas savo koncepciją, kaip ir daugelis jo amžininkų istorikų, šaltinius ir literatūrą vertino gana nekritiškai: tinkamais rėmėsi, o nepageidautinus atmesdavo. Matyt, dėl šios priežasties Daukantas tik kada ne kada minėjo svarbų istorijos šaltinį — jo nemėgstamo Jano Dlugošo „Lenkijos istoriją“. Aplamai Daukanto išnašose lenkų istorikų, kurie palaikė unijines tradicijas, beveik nėra.

Žinoma, Daukanto istorijos veikaluose daug kas paseno, būtent: metodologija, pats tyrinėjimo metodas, dau-

gelio įvykių, reiškinių apibūdinimai. Tačiau Daukantu remtasi ilgai, o kai kuriais atvejais remiamasi ligi šiol. Daukantas iš Kocebu ir Hlebovičiaus perėmė Vytauto kaip kario ir politiko aukštinimą, kuris istoriografijoje laikėsi daugiau kaip šimtą metų. Ne visiškai paseno ir Kęstučio kaip lietuvių kovų su vokiečių ordinais vadovo apibūdinimas. Mūsų istoriografijoje tebėra teiginys, einąs per visus Daukanto istorijos veikalus, kad svarbiausias kryžiuočių ir kalavijuočių ordinų tikslas buvo ne krikštyti, o užkariauti, pavergti prūsus, latvius, lietuvius, kad vyriausias šios ekspansijos organizatorius buvo pats popiežius.

Gana kritiškai Daukantas pasinaudojo literatūra ir šaltiniais apie Strėvos mūšį; jis atmetė Vygando Marburgiečio teiginį, kad kryžiuočiai čia 1348 metais sutriuškino lietuvių kariuomenę, ir, pasiremdamas kitais duomenimis, mano, jog lietuviai galėjo pralaimėti tik nesmarkiai. Šitokių kritiškų šaltinių vertinimų yra ir daugiau (pvz., dėl lietuvių manevravimo Žalgirio mūšyje ir panašiai).

Deja, Daukanto istorijos veikaluose dar daug anachronizmų, atėjusių iš kitos literatūros ir atsiradusių dėl neteisingai iššifruotų šaltinių datų.

Čia palietus Daukanto istorijos veikalus vos vienu kitu aspektu, norisi dar kartą grįžti prie jų idėjinės krypties. Paprastai sakoma, kad Daukantas idealizavo praeitį. Filosofas Bronius Genzelis rašė, kad „idealizuojama buvo ikiunijinė Lietuva, t. y. laikai, kai Lietuvos valstybė buvo apogėjuje“, kad idealizuojama praeitis buvo priešinama XIX a. pirmosios pusės tikrovei, siekiant išsivaduoti iš nacionalinės ir socialinės priespaudos. Praeities ir dabarties priešinimas atėjęs iš romantinės istoriografijos[98]. Matyt, kontrastų akcentavimą Daukantas pasiėmė ne vien iš romantizmo. Idealizuojamos praeities ir tamsios paskutiniųjų amžių tikrovės gretinimas gerokai primena šviečiamuoju laikotarpiu klestėjusios didaktinės prozos pabrėžtinai teigiamų ir neigiamų personažų sugretinimus. Daukanto istorijos veikalų didaktiniai tikslai matomi aiškiai. Pagaliau, kaip pastebėjo literatūrologas

---

[98] Genzelis B. Dėl praeities idealizavimo XIX a. pradžios Lietuvoje // Problemos.— 1968.— Nr. 2.— P. 83, 85.

Saulius Žukas, nuomonė apie pačią Lietuvos praeities idealizaciją ne visai tiksli. „Imkim kad ir Lietuvos didžiuosius kunigaikščius. Jų poelgiai gana griežtai vertinami doroviniu požiūriu. O apie dorovingumą sprendžiama pagal tai, ar kunigaikštis tarnauja savo tautai, ar vaikosi asmeninių tikslų, ar lieka pagonimi, ar krikštijasi. Diplomatiniai laviravimai menkai tepripažįstami, į juos per daug nesigilinama“[99].

Daukanto istorijos veikaluose yra meninių vaizdų (miško, mūšių aprašymai) ir įpintų emocinių, vaizdinių elementų. Šias jo kūrybos puses yra pakankamai apibūdinusi Meilė Lukšienė akademinėje „Lietuvos literatūros istorijoje“[100] ir įvadiniame straipsnyje, pridėtame prie rinktinių Daukanto raštų[101]. Daukantas, žinodamas liaudies kultūrinį lygį, suvokė, kad aktualius socialinius ir politinius klausimus jai tegalima buvo išdėstyti vaizdžiai, nevengiant beletristinių priemonių. Be to, kaip buvo priimta romantizmo istoriografijos, ryškiais meniniais vaizdais kompensuojamas faktinės medžiagos stygius.

Daukantas visų pirma buvo istorikas. Jo „Istorija žemaitiška“, nagrinėjanti politinę Lietuvos praeitį tik ligi Liublino unijos, savo apimtimi lietuvių istoriografijoje yra nepralenkta ligi šiol. Šiuo požiūriu jis yra tikras savo epochos kūdikis, nes šviečiamojo ir romantizmo laikotarpio istorikai rašė labai didelės apimties, daugelio tomų veikalus.

Daukanto „Būdas“ taip pat buvo pirmoji lietuvių kultūros istorija. Beje, tuo pačiu metu, 1844—1845 metais, lenkiškai Lietuvos kultūros istoriją („Lietuvos aprašymas civilizacijos požiūriu nuo seniausių laikų ligi XVIII amžiaus pabaigos“) išleido buvęs Vilniaus universiteto profesorius Juozapas Jaroševičius. Šis jo veikalas laikomas bene geriausiu Lietuvos feodalizmo epochos istoriografijos kūriniu. Daukanto „Būdas“ daugiau kaip šimtmetį buvo vienintelė lietuviškai rašyta feodalizmo laikotarpio Lietuvos kultūros istorija.

---

[99] Žukas S. Simonas Daukantas.— K., 1988.— P. 54.
[100] Lietuvių literatūros istorija.— V., 1957.— T. 1.— P. 470—475.
[101] Daukantas S. Rinktiniai raštai.— P. 18—22.

Daukantas rašė tais laikais, kai baudžiava buvo sunkiausia, bet jau gyvavo paskutiniuosius savo dešimtmečius. Valstiečio beteisiškumą, vargą Simonas juto ne tik gimtuosiuose namuose, bet ir gyvendamas Peterburge, tapęs bajoru.

Pasakojama, jog per atostogas, viešėdamas pas savo seserį Kivyliuose (atrodo, 1844 metais), įkalbinėjęs vieną sūnų leisti į mokslus, o patiems su kitais vaikais pasistengti ištrūkti iš valstiečių luomo. Daukantas sakęs: „(...) ar negalėtumėte prisirašyti prie miesto arba ten persikelti, juk galėtumėte kupčyste užsiimti, kromą uždėti, bet ūkininku negera būti, nes miesčionis turi geresnes tiesas (provas). Ant anų nieks taip nepuola, kaip ant sodiečių“[102]. Daukantas stengęsis padėti ne tik giminėms. Kaip žinoma, XIX a. pirmojoje pusėje Skuodo dvaro valstiečiai ne kartą bruzdėjo. Dėl skriaudų skuodiškiai padavę prašymą pačiam carui Nikolajui I. Betgi už skundimąsi turėję būti nubausti. Iš tos bėdos juos išgelbėjęs Senato tarnautojas Daukantas. Valstiečiai likę jam labai dėkingi. Daukanto motinai mirus, jie atvykę į laidotuves ir ant savo pečių nešę jos karstą į kapus[103].

1806 metais Joniškio gyventojai Šiaulių žemės teisme pradėjo bylą su miestelio savininku grafu Zubovu dėl atimtų miesto teisių grąžinimo. Byla pateko į Senatą, ir pagaliau šis 1840 metais išsprendė ją joniškiečių naudai. Prieš carui patvirtinant Senato įsaką, byla pasiekė dar ir Valstybės tarybą. Joniškiečiai tuo metu taip pat nesėdėjo rankų sudėję, jie toliau raštais atitinkamiems pareigūnams įrodinėjo savo teises. Vienas šių raštų yra išlikęs tarp Daukanto popierių ir rašytas jo paties ranka[104].

---

[102] (Davainis-Silvestraitis M. ir Burba A.) Medega S. Daukanto biografijai.— Shenandoah, Pa, 1898.— P. 10, 11.

[103] Ten pat.— P. 10.

[104] „Memorandumas apie Joniškio miesto gyventojų bylą su grafu Zubovu ir baroniene Rozen dėl laisvės ir miesto nuosavybės“ // LIBR, SD 75, l. 1—4.

Greičiausia čia joniškiečių rašto juodraštis. Jei tekstą būtų kūręs ir ne pats Daukantas, tai nuorašas šiaip ar taip rodo, kad jis šia antifeodaline kova domėjosi.

Kad Daukantas stovėjo dvarininkų engiamų žmonių pusėje, ryškiausiai matyti iš jo veikalų. Švietėjai, kovodami su visuomenės nelygybe, tose šalyse, kur tebebuvo baudžiava, svarbiausiu dalyku laikė valstiečių išvadavimą. Anot jų, luominė feodalinė santvarka prieštarauja žmogaus prigimčiai, ir socialinei harmonijai pasiekti būtina šią egoizmu paremtą santvarką panaikinti. Reikia iš anksto pasakyti, kad Daukantas feodalinei santvarkai taip pat nieko gero nelinkėjo.

Rašydamas apie lietuvių protėvių apsigyvenimą Pabaltijyje, Daukantas „Darbuose" tvirtino: „Tokiame tatai krašte lietuviai, žemaičiai ilgus amžius laimingai gyveno, patys sau dirbdami, vyresnybę dėl savęs skirdami, nežinojo nei lažo, nei pavynasčių, nei donių, liuosi nuo viso buvo, dieną arė ar medžiojo, naktį tarp grakščių žmonų ilsėjosi, niekas jų saldžių valandų negaišino, skaudūs balsai vagorių, dešimtininkų, šaltyšių, launinkų širdies jų negildė, kits kitą mylėjo ir šelpė, vienybė ir meilė tarp visų buvo, viso pertekę, midų ir alų puotose nusimyluodami gėrė, turtai, gėrybės klėtis laužė, visi liuosi, nežinojo gelžinių nei šiekštų ant kojų, ir pirmiau kiekvienas būtų miręs ant tos vietos, nei vergu kieno tapęs"[105]. Šis idealizuotas gerovės vaizdas kartojasi ir vėlesniuose Daukanto raštuose.

Gerovės pagrindu jis laiko darbu įgytą privačią nuosavybę. „Pirma žemė, arba gruntas,— rašo Daukantas,— visuomenis buvo, ir, kurs kame buvo pragyvenęs, girės vidury namą sau pastrūnijęs, dirvas apsukui praplėšęs ir pievas praskynęs, tas tokį savo gyvenimą ir gruntą, tam gyvenimui priderantį, turėjo už savo veldėmę ir galėjo kaip tinkamas dovanoti kaip kokį daiktą, kurį būt savo nuopelnu įgijęs"[106]. Likusi lyg kokia rezervinė žemė vis dar tebebuvo visų nuosavybė. Šitokia privačios nuosavybės genezė feodalizmo sąlygomis, kur žemės nuosavybė

[105] Daukantas S. Raštai.— T. 1.— P. 97—98.
[106] Ten pat.— P. 572 („Būdas").

buvo valstybės, bažnyčios, bajorų luomo monopolio teisė, turėjo tarnauti valstiečių, siekusių gauti savo dirbamą žemę, interesams.

Nuo XII—XIII amžių atsiranda jėgų, kurios kėsinasi esamą socialinę ekonominę santvarką panaikinti ir primesti vergiją. Dabar mes iš istorijos žinome, kad tuo metu Lietuvoje kūrėsi feodalinė visuomenė. Daukantas taip pat pripažįsta, kad tuomet atsirado duoklės. Tačiau jos buvo ne feodalinės prievolės. „Kaipogi senovėje,— rašo Daukantas „Istorijoje žemaitiškoje“,— lietuviai ir žemaičiai davė savo diduomenei truputį javų, kailių ar odų, retai pinigų, ir tai ne kaipo jų vergai tai jiems darė, bet jog jie, vyresniaisiais būdami ir ūkį rėdydami, laiko neturėjo duonos sau uždirbti“[107].

Baudžiavą, kurią Daukantas vadina vergija arba lažu, lietuviams atnešė išorės priešai — kalavijuočiai ir kryžiuočiai. Kalavijuočiai, anot jo, tuoj pasirodė, „jog ne pakajaus, ne Dievo žodžio buvo atėję platinti į tuos kraštus, bet turto ir grobio griebti ir nekaltiems žmonėms, išplėšę jiems tėviškes, jų pačių vergti: kaipogi uždėjo tuojau naujas rinkliavas, didžius mokesnius ant perkrikštų, liepdami jiems sau žemę veltui arti, o patys (ėmė) teisybę pardavoti; kas daugesniai davė, tas teisesniu buvo ir svetimu daiktu apsisavino. To nelykuojant, reikėjo dešimtines kunigams duoti (...)“[108] Tokia pat baudžiava slėgė ir Prūsijos gyventojus — lietuvius: „Kas do notis,— rašo jis,— radosi Lietuvos tautoje nuo to parvadinimo vokiečių brostvių, arba kryžėjų, tai regės kiekvienas, skaitydamas toliau, notis, kuri lietuvių tautą amžinai prapuldė: kaipogi nuo to laiko rymoja šiandien lietuvis ir žemaitis, geležiniais suvaržytas, ant irų (griuvėsių — V. M.) savo tėvynės, nei nuo kur atsipūsti negaudamas, girdėdamas ant kapų savo prabočių svetimus apsiėjimus savo namuose, svetimą būdą savo tautoje (...)“[109]

Krikščionybė, baudžiava ir tautos pavergimas, anot Daukanto, ėjo kartu. Kartais laikoma, kad Daukantas so-

---

[107] Daukantas S. Rinktiniai raštai.— P. 83.
[108] Daukantas S. Lietuvos istorija.— D. 1.— P. 173.
[109] Daukantas S. Rinktiniai raštai.— P. 109—110.

cialinę nelygybę ir išnaudojimą kildina kaip ir prancūzų romantinės krypties istorikas Ogiustenas Tjeri — iš nukariavimų bei tautinės priespaudos. Kažin ar Daukantas taip rašė Tjeri paveiktas. Mūsų istoriko mintys dėl kryžiuočių ir kalavijuočių atneštos baudžiavos jau yra jo „Darbuose". Vargu ar tuomet Daukantas jau galėjo žinoti vos pradėjusio reikštis Tjeri straipsnius.

Daukantas, matyt, prie šių išvadų priėjo, analizuodamas istorijos šaltinius. Jis žymia dalimi yra teisus. Dabar istorikai laiko, kad tuo metu, kai kalavijuočiai su kryžiuočiais atsidūrė Pabaltijyje, krikščionybė atstovavo brandesnės socialinės politinės santvarkos ideologijai. Pabaltijyje feodalizmas tebebuvo ankstyvosios raidos stadijoje. Krikščionybės įvedimą čia, suprantama, lydėjo ir prievolės bažnyčiai, ir baudžiavos įsigalėjimas[110]. Vidinių sąlygų, skatinusių feodalizmo stiprėjimą, Daukantas, žinoma, kalbėdamas apie kalavijuočių ir kryžiuočių užkariautąsias žemes, neatskleidė, jis visą dėmesį nukreipė į ateivių ekspansinį vaidmenį.

Pagrindinės lietuvių teritorijos niekas nepajėgė užkariauti, bet baudžiava ir čia buvo. Jos atsiradimo ir įsigalėjimo priežasčių Daukantas ieškojo kitur. Jo akys nukrypo į karinės demokratijos epochos iškeltuosius vadus, pavadintus diduomene. Aprašydamas herulius, kurie talkino romėnams karo žygiuose, jis sako, jog vieni jų grįžo turtingi, o kiti suvargę ir buvo užmiršę savo santvarkos įstatymus. Per karus įgudę tinginiauti ir plėšti, pradėję ir saviškius vargdienius versti jiems dirbti. Šie griebęsi ginklo prieš diduomenę, daug jos išnaikinę ir apgynę save. Vis dėlto, atrodo, dar ligi kovų su vokiečiais laikų Daukantas pripažįsta buvus patriarchalinių vergų, kilusių iš karo belaisvių, nusikaltėlių ir skolininkų. Šie nelaisvieji žmonės buvę vadinami šeimyna; jų vaikai vėl tapdavę laisvais. „Paskui,— anot Daukanto,— radusis sau ponams, likusiąją žemę nuo žemlionių valdymierai pasisavino ir dalijo ją kaipo savo daiktą kitiems, liepdami sau tarnauti su mokesniu arba duokle arba be mokesnio. Ilgainiui di-

---

[110] Юргинис Ю. М. Причины позднего распространения христианства в Прибалтике. — Москва, 1970. — С. 11—12.

dieji kunigaikščiai likusiąją žemę nuo tų sau ponų patys pasisavino, iš kurių gruntų paskui kėlės valstiečiai, karališkais vadinami, kuriuos didieji kunigaikščiai vėl dalijo sau ponams jau amžinai, jau lig gyvos galvos“[111].

Iš tikrųjų pirmaisiais baudžiauninkais Lietuvoje tapo šeimynykščiai. Jų savininkai buvo pirmieji bajorai. Pripažindamas kunigaikščių, kaip turtingų žemvaldžių iškilimą, Daukantas neatkreipė dėmesio, kad jie iš pradžių buvo lauko bendruomenių, išsidalijusių dirbamą žemę, valdovai ar viešpačiai. Kuriantis valstybei didysis kunigaikštis pasisavino mažesniųjų kunigaikščių laukus ir paskui dalį jų su valstiečiais-veldamais dovanojo bajorams. Valstiečius veldamais vertė valstybinė valdžia, pradedant Vytautu ir Jogaila. Šis procesas jau gan plačiai atsispindi ir istorijos šaltiniuose.

Tai buvo Lietuvos krikšto, Krėvos ir kitų unijų su Lenkija laikai. Dėl to Daukanto, rašančio apie bajorų žemėvaldos atsiradimą, dėmesys nukrypo į Lenkiją, kur feodaliniai santykiai, taigi ir baudžiava, jau buvo gerokai įsigalėję. Lenkijos įtakoje Lietuvos diduomenė sulenkėjusi, išlepusi ir ištižusi, neturėdama gobšumui ribų, ėmusi be darbo skaniai valgyti ir didžia būti. O čia dar po didžiųjų geografinių atradimų kilusi didelė javų paklausa. Daukantas rašo: „(...) Lietuvos didžturčiai nebesikabino lig šiol mokamomis donimis, bet norėdami javų gausą didinti, pradėjo svietą vergti lažais, arba baudžiavomis, liepdami jiems laukus platinti ir medes skinti, per tą išbaidė iš savų girių brangius brangesnius žvėris, bitės kas metą po medes ėmė možėti (...)“[112]

Baudžiavos išplitimą Daukantas vienur datuoja Valakų reforma, kitur Liublino unija. Beje, dabar istorikai taip pat laiko, kad baudžiavos įsigalėjimo Lietuvoje procesas baigėsi XVI a. antrojoje pusėje — 1588 metų Lietuvos Statutas galutinai atribojo bajorų — žemės savininkų luomą nuo valstiečių — baudžiauninkų.

Lietuvių tauta tuomet, kai išėjo vienas svarbiausių Daukanto istorijos veikalų „Būdas“, mažai turėjo inteli-

---

[111] Daukantas S. Raštai.— T. 1.— P. 573.
[112] Ten pat.— P. 638—639.

gentų, o dar mažiau caro valdžiai atsidavusių raštingų žmonių. Dėl to ne taip jau giliai paslėptos antibaudžiavinės Daukanto mintys carizmo apologetams gan ilgai liko nežinomos. Prisiminkime Vasilijaus Anastasevičiaus išverstą Valerijono Stroinovskio knygą „Apie dvarininkų sutartis" ir greitą carizmo sargų reagavimą. Ten įvade iš esmės tebuvo ta pati mintis — seniau valstiečiai buvo laisvi, baudžiauninkais jie paversti prievarta ir neteisėtai. Beje, Daukantas šią knygą turėjo ir savo bibliotekoje[113]. Daukanto „Būdas" valdžios žmonių dėmesį atkreipė tik po dešimties metų (smulkiau apie tai — toliau). Viena svarbiausių Daukantą kaltinančių vietų rasta ši: „Žmonės nuvargę, kaip pilelėse, arba miestuose, taip ir kiemuose arba sodose gyvenantys, didžiai sunkia vergyba nunovyti, nesgi kožnas gyventojas yra prie žemės prikaltas. Į namus gyventojo įėjęs, gali kaip tinkamas lėbauti, valgomą daiktą ar drabužį neklausdamas paimti ir patį iki smerčio primušti; vargšas niekame paguodos neras ir niekas jo neužstos ir piktadėjas paliks nesudraustu"[114]. Toliau Daukantas rašė, kad teisybės iš pono negausi nė su dovanomis, o lažas jau pasiekė penkias ir net šešias dienas per savaitę.

Caro pareigūnai griebėsi persekioti „Būdą" ir susidomėjo jo autoriumi ne todėl, kad pastarasis rašė apie baudžiavą. Blogiau buvo, kad baudžiavos atsiradimą, jos padarinius autorius piešė taip, jog skaitytojas turėjo pradėti galvoti, kaip ta baudžiava nusikratyti.

VALSTYBĖ, VALDOVAS IR TAUTA

Baudžiavą pripažinus neteisėta, iškilo klausimas ir dėl valstybinės valdžios. Vien abejojimas valdžios teisėtumu prieštaravo oficialiajai Daukanto laikų ideologijai ir tvirtinimui, kad kiekviena valdžia yra Dievo duota. Valstybės ir valdžios kilmės koncepcija Daukantas liko ištikimas

[113] Lebedys J. Simano Daukanto biblioteka // Lietuvių literatūros instituto darbai.— K., 1947.— T. 1.— P. 63.
[114] Daukantas S. Raštai.— T. 1.— P. 483.

šviečiamajame laikotarpyje klestėjusioms pažangiosioms idėjoms: viską sukūrė žmogus, vadovaudamasis savo blaiviu protu.

Daukantas šią prigimtinės teisės teoriją pažino iš savo profesorių paskaitų. Be to labai domėjosi atitinkama literatūra. 1822 metų pradžioje iš Vilniaus universiteto bibliotekos skolinosi šios teorijos pradininko olando Hugo Grocijaus (*Grotius*) knygą „Dėl karo ir taikos teisės", kurioje įrodinėjama, kad nuosavybė, visuomeniniai santykiai ir valstybės valdžia yra laisvo žmonių susitarimo dalykas savo gerovei užtikrinti. Vėliau Daukantas pats įsigijo ne vieną panašų veikalą. Čia būtų galima keletą paminėti. Antai anglų politiko Oldžerneno Sidnio (*Algernon Sidney*) „Samprotavime apie vyriausybę" tvirtinama, kad žmonės, kurdami valstybės valdžią, savo laisvę apribojo tik tiek, kiek reikalinga bendram labui. Vokiečių teisininkas Samuelis Pufendorfas (*Pufendorf*) veikale „Apie prigimtinę ir bendruomeninę teisę" dėstė, kad prigimtinės teisės principai užtikrina žmogaus laisvę, savisaugą ir nepriklausomybę. Prancūzų filosofas Gabrielis Mabli (*Bonnot de Mably*) „Pocijono pasikalbėjimuose" rašė, kad iš prigimties žmonės yra lygūs, todėl turtingųjų viešpatavimas ant vargšų yra neteisėtas[115].

Daukantas taip pat manė, kad iš prigimties kiekvienas žmogus yra laisvas ir nepriklausomas nuo kitų žmonių, ir šių teisių niekas negali nei atimti, nei varžyti. „Kiekvienos tautos pradžioje, lygia dalimi ir lietuvių bei žemaičių, žmonės,— rašė Daukantas,— negyvendami dar sandraugėje, bet paskydę po laukus ir girias it paukščiai klajojo, maitindamiesi žuvimis, paukščiais ir žvėrimis. Tas penas tankiai buvo lyčiumi mūšų ir netaikų tarp jų, kaipogi galįs už galį nuo kitas kito grobstė ir imliojo sugautą žvėrį ar žuvį. Toksai žmonių elgimasis didžias jiems nelaimes darė"[116]. Nebuvo kas saugo žmogaus prigimtinės teisės. Betgi greit išeitis buvo rasta. „Protingesnieji tarp jų,— tęsia Daukantas,— tai matydami ir norėdami tas ne-

---

[115] Repšys J. Daukanto visuomeninės ir politinės pažiūros.— V., 1961.— P. 62—63 (rankraštis).

[116] Daukantas S. Rinktiniai raštai.— P. 79 („Istorija žemaitiška").

taikas atitolinti nuo jų ir didžiai juos vieną su kitu subendrauti, pradėjo juos mokyti, reikšdami, jog kame tenai aukštybėse esą jų geradėjai, kurie juos čia ant žemės šelpią ir globią savo gėrybe ir malone; jie sakėsi žmonėms su jais kalbą ir nuo jų žinias ir įsakymus gauną; ir ko norį, tai galį gauti nuo jų dėl žmonių (...)"[117] Jie tapę tarpininkais tarp dievų ir žmonių. Šitaip atsiradusi pasaulyje vyresnybė, religija ir susiformavusi visuomenė. Visuomenė vadovavosi principu „nedaryk kitam, ko pats nenori". Anot Daukanto, „senoje tikyboje patys tėvai, motinos savo patyrimu rodė vaikams naudą ir žalą, o savo elgimuose — teisybę kaipo įgimtą privalumą kiekvieno žmogaus, be kurio ne viens negalėtų bursoje (draugėje — V. M.) gyventi (...)"[118] Nedemokratiniu būdu atsiradusios teokratinės valdžios priešakyje stovėjęs visų protingiausias senis krivių krivaitis. Jis kitų krivių renkamas valdovu ir teisėju ligi gyvos galvos.

Kilus karui, į kurį visa tauta turėjusi traukti, kareiviai narsiausiąjį pakeldavę didžiuoju kunigaikščiu, arba rikiu, kuris iš krivių krivaičio pasiimdavęs ir pasaulietinę valdžią. Karui pasibaigus, rikis vėl tapdavęs tuo, kuo prieš tai buvęs. VII amžiuje kilęs reikalas įkurti stipresnę valdžią, todėl krivių krivaitis surinkęs lietuvių tautą, ir toji savo nuolatiniu valstybės (ūkės) kunigaikščiu, arba viešpačiu, pakėlusi Vaidevutį ir davusi jam įstatymus. Ši Daukanto mintis apie valstybės valdžios ir įstatymų kilmę eina per visus keturis jo istorijos veikalus.

Aplamai valdovo ir įstatymų funkcija buvo užtikrinti tautos laisvę, doro žmogaus asmens teises. Valdovas turėjo tarnauti tautai, kurios valios atsiklausti svarbiausiuose dalykuose buvo būtina. Daukantas rašė: „(...) yra žinomu, jog svietas buvo liuosas iki paskuojų gadynių, ir be svieto pritarimo ir žinios ne vien didysis kunigaikštis, bet ir pats kūrėjų kūrėjas (krivių krivaitis — V. M.) nieko nedrįso veikti lietos reikaluose. Kas yra teisingu, nesgi kas neša naštą, tas turi žinoti, dėl ko ją neša?"[119]

---

[117] Ten pat.— P. 79—80.
[118] Daukantas S. Lietuvos istorija.— D. 2.— P. 176.
[119] Daukantas S. Raštai.— T. 1.— P. 578.

Daukantas pabrėžė ir liaudies teisę didįjį kunigaikštį nušalinti. Kai Vytautas perleidęs Žemaitiją kryžiuočiams, žemaičiai sakęsi neprivalą jo klausyti, nes tai padaręs be jų sutikimo. Pats Vytautas esąs jų valia didžiuoju kunigaikščiu, ir jie šiandien vieną, o ryt kitą gali valdovu pakelti[120].

Valstybė ir pasaulietinis valdovas, Daukanto manymu, atsirado visuomenės sutarties pagrindu, ir ši valstybė turėjo ginti visos liaudies, tautos interesus, apsaugoti žmonių nuosavybę ir pilietines teises. Kaip tik tokiu principu sukurta politinė ir socialinė santvarka yra prielaida patriotizmui atsirasti. Lietuvių tauta, anot Daukanto, tikra užgrūdintų, sveikos dvasios ir kūno gamtos vaikų tauta rodė nepaprasto narsumo, drąsos ir pasiaukojimo pavyzdžius. Šioms savybėms pavaizduoti Daukantas turėjo pakankamai duomenų, užfiksuotų vokiečių kronikose. Beje, plačiai jis rašė ir apie Pilėnų gynimą.

Tautos suvereniteto teises, būtent visuomenės sutarties normas ir prigimtinę teisę pažeidus, iškilo valdžios uzurpatoriai, savavaliai didikai, kurie suardė senąją santvarką, užtraukė tautinę ir socialinę priespaudą. Ar po to begalėję lietuviai taip kariauti, rodyti patriotizmą, kaip kadaise? Aprašydamas XVII a. politines negandas, Daukantas sako: „Tokioje rūstoje dienoje visur reikėjo tamprybės ir aitros, bet svietas nuvergtas nebturėjo nei meilės dėl savo rėdos, nuo kurios nė nuo kur nė kokios pagalbos nebgavo, neigi saviep stiprybės: nesgi, dieną ir naktį dvaruose dirbdami, ir taip nenudirbo ir nieko sau tuo nenupelnė, tiktai nuogį, alkį ir vargą nepabengtą atentėj sau regėjo, todėl išguręs be vilties, laimingesnės sau atentės ilgėdamos, sau smerčio laukė“[121].

Daukantas darė visiškai aiškią aliuziją į XIX a. pirmosios pusės socialinę ekonominę ir politinę santvarką kaip prieštaraujančią protui ir žmogaus prigimčiai. Šiai santvarkai kontrastu keliama jo idealizuota senosios Lietuvos santvarka, kažkoks abstraktus siekimų pavyzdys. Būtų klaidinga manyti, kad Daukantas siūlė grįžti į tuos

---

[120] Daukantas S. Lietuvos istorija.— D. 2.— P. 231.
[121] Daukantas S. Raštai.— T. 1.— P. 641.

„gerus senus laikus“, jis tik svajojo apie žmogaus prigimtinių teisių, tautos laisvės ir socialinės lygybės grąžinimą. Jo mintys, iš esmės skelbiančios neteisėtu caro autokratijos ir dvarininkų-bajorų viešpatavimą, buvo kovos priemonė prieš feodalizmą su dvarininkų žemėvalda, prieš tautinę priespaudą, dėl teisingos santvarkos, paremtos smulkiąja nuosavybe.

GIMTOJI KALBA

Susidomėjimas lietuvių kalba, kaip jau matėme, staiga iškilo su naujomis visuomeninėmis srovėmis ir, žinoma, kartu su kalbotyros išaugimu. Mokslininkams rūpėjo užfiksuoti vertingus lietuvių kalbos struktūros bruožus. Nedaug kas betikėjo šios kalbos gyvybingumu, atrodė, kad išmiršta visa tauta, nes kone visa bajorija ir inteligentija jau šliejosi prie lenkų tautos. Šitaip manė ir Daukanto profesoriai, ir mokslo draugai. Anot Lelevelio, Bogušas nusipelnęs padėkos, kad parodęs aiškiai žūstančios lietuvių kalbos grožį. Adomas Mickevičius „Konrado Valenrodo“ pratarmėje sakė, jog Lietuva bėra dėkingos poezijai medžiagos šaltinis ir pacitavo Šilerio posakį: „Kas privalo atgyti dainoje, turi žūti tikrovėje“.

Kitaip į lietuvių kalbą žiūrėjo Daukantas, kiti ano meto lietuvių šviesuoliai. Kalbos reikšmę tautos gyvenime apibūdindamas, Daukantas pasinaudojo Herderio ir vokiečių kalbininko Vilhelmo Humbolto mintimis.

Visų didžiausias tautos turtas esąs kalba, kurioje atsispindi pačios tautos praeitis. Praeitis ir nūdiena jungiasi per kalbą. Lietuvių kalbą Daukantas laiko seniausia tarp visų šiaurės kalbų. Graikų ir lotynų kalbos jai esančios sesės,— visos kilusios iš sanskrito kalbos. Daukantas griežtai atremia kai kurių mokslininkų tvirtinimus, kad lietuvių kalbą sudarąs kaimyninių kalbų mišinys. Toks mišinys esanti bažnytinė lietuvių kalba, o ne gyvoji. Religines knygas vertę įvairūs svetimšaliai, jie ten ir priveisę savo kalbos žodžių. Tautos ir kalbos didybė bei garsingumas esąs neatskiriamas. Pavergta tauta, pa-

niekinta ir jos kalba. „Tą teisybę regime,— rašė Daukantas,— Lietuvos ir Žemaičių tauloje, iš kurios kalbos šiandien ne vien diduomenė, bet ir patys kunigai per savo nežinojimą tyčiojasi (...)“[122] Jis pabrėžia, kad lietuvių kalbos saugotoja buvo liaudis, „išmintingosios motinos“ iš aplūžusių trobelių. Jau „Darbuose“ sako, jog lietuvių kalba tebegyvuoja, ja galįs rašyti net tas, kas turįs Homero ar Vergilijaus protą ir plunksną. Kaip pavyzdį nurodo Donelaičio „Metus“. Jis ir pats „Darbus“ lietuviškai rašyti ėmęsis, norėdamas savo gimtosios kalbos priešams atkirtį duoti. Daukantas, žinoma, pripažįsta, kad, lietuvių kalbą smarkiai išstūmus iš viešojo gyvenimo, politinei valdžiai atitekus kitataučiams, ši kalba nebuvo taip išdailinta, kaip lenkų kalba.

Visų Daukanto istorinių, folkloristinių, mokyklinių, švietėjiškų raštų ir leidinių tikslas buvo gryninti lietuvių kalbą, praskinti jai kelią į viešąjį gyvenimą ir mokslinę literatūrą. Antai „Pasakojimo apie veikalus lietuvių tautos senovėje“ pratarmėje Daukantas sako, kad „(...) meilė ir gailesys taip garbingos lietuvių tautos gundino ir skatino mane, vargo pelę, negurti savo ryžimesi jei ne būtinai tobulai lietuvių veikalus išguldyti, tačiau bent vieną jų dalį dėl užlaikymo pačios jų kalbos parašyti“[123]. Didžiausiais tiražais tuomet ėjo maldaknygės, kurių kalbą Daukantas, kaip minėta, laikė baisingu lietuviškų ir svetimų žodžių mišiniu. Jis, būdamas pasaulietis, ryžosi negirdėtam darbui — ėmėsi rengti maldaknygę. Kaip matysime, čia jam rūpėjo ne vien bažnyčios reikalai.

1843 metų balandžio 2 dieną jis parašė laišką Žemaičių vyskupui-nominatui Simonui Mykolui Giedraičiui, kuriame sakėsi praėjusiais metais pasiuntęs jo kanceliarijai rankraštį „Małdas pri Dijwa pagał Bażniczes Szwętos Katalikiszkos Rimo iszraszitas“. Tai esanti maldaknygė, sudaryta iš maldų ir giesmių, imtų iš „Aukso altoriaus“, „Balso širdies“, lenkiškos pijoro Ruševskio maldų knygos ir lietuviškai išverstų egzekvijų. Rankraštis esąs parašytas telšiške šnekta, rūpestingai prisilaikant atitinka-

---

[122] Daukantas S. Rinktiniai raštai.— P. 91 („Istorija žemaitiška“).
[123] Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 7.

mos ortografijos. Daukantas prašė aprobacijos, rankraštį prižiūrėti pavedus Juozapui Giniotui ir Jurgiui Pabrėžai, „kaip geriausiai mokantiems šią kalbą“. Skaitant rankraščio tekstą, Daukantas prašė „(...) tuos žodžius, kurie jiems pasirodys per seni ir neverti toliau vartoti gryninant kalbą, užbraukti ir viršuje įrašyti laikomus tinkamiausiais“. Jeigu gi mažiau mokantis šią kalbą skaitys, tai tuomet gali būti nesusipratimų ir skirtingų nuomonių[124]. Vadinasi, Daukantui čia svarbiausia buvo kalbos grynumas.

Kaip buvo prašyta, rankraštį peržiūrėti Giedraitis liepė Giniotui, pasitelkus pagalbon ir Pabrėžą. Betgi vyskupijos valdytojas jiems ypač pabrėžė būtinumą sutikrinti maldaknygės tekstą su šventraščiu ir religijos dogmomis[125]. Bažnytinę aprobatą Daukantui pavyko gauti tik 1847 metų liepos 3 dieną. Maldaknygę leisti apsiėmęs Kanapackis. Jis liepos 31 dieną išsirūpino ir pasaulietinės cenzūros leidimą, tačiau kažkodėl leidinys neišėjo.

Ėmėsi Daukantas ir kalbotyros darbų. Viename 1842 metų laiške Narbutui sakėsi, kad liovėsi užsiiminėjęs ankstesniaisiais tyrinėjimais (istorijos), nes jiems reikią daug lėšų, laiko ir ramybės, todėl ėmęsis tyrinėti pačią kalbą, bet ir čia sutinkąs nemaža kliūčių[126]. Iš tikrųjų kalbinius, leksikografinius darbus Daukantas buvo pradėjęs maždaug kartu su savo istorijos veikalais. Antai 1838 metais prie Daukanto paruoštos „Epitome Historiae Sacrae“ buvo išspausdintas nedidelis lotynų-lietuvių kalbų žodynas, kuriame lietuviški atitikmenys duoti apie 2350 lotyniškų žodžių ir 250 jų junginių. Yra išlikusi ir nedidelė lenkų-lietuvių kalbų žodyno dalis, rašyta 1839—1846 metais. Iš viso žodyne būta apie 24 tūkstančiai žodžių. Matyt, prie pastarojo žodyno tolimesnio ruošimo (imtas naujas žodyno registro pavyzdys) Daukantas bus grįžęs tuomet, kai Narbutui rašė minėtuosius laiškus. Lietuvių kalbos ir

---

[124] Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 715.

[125] Telšių konsistorijos kanceliarijos 1843 m. gegužės 12 d. raštas. J. Giniotui // Lietuvos CVA, f. 1671, ap. 4, b. 33, l. 146.

[126] 1842 m. gegužės 4 d. laiškas // Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 721. Kliūtis minėjo ir kitame, 1848 m. birželio 27 d., laiške T. Narbutui (P. 773).

literatūros instituto bibliotekos rankraštyne saugomi trys didžiuliai kaligrafiškai parašyti žodyno foliantai. Žodynas nebaigtas, jame 56 567 lenkiški žodžiai, o lietuviškų atitikmenų tėra 37 677, ypač jų mažai paskutinėje dalyje. Iš anksčiau surinktos medžiagos šio rankraščio tekstas rašytas jau Daukantui iš Peterburgo grįžus į Lietuvą — žodyno popierius gamintas 1850 metais. Daukantas šį žodyną pildė, taisė kone ligi pat mirties. Jį, matyt, rodė Valančiui, klausė patarimų. Keliose žodyno vietose matome Valančiaus ranka prirašytų žodžių. Medžiagos žodynui Daukantas sėmėsi iš gyvosios kalbos, ypač gimtosios žemaičių tarmės, Konstantino Sirvydo, Kristijono Milkaus, Georgo Ferdinando Neselmano žodynų, Mikalojaus Daukšos raštų[127].

Kodėl Daukantas pasirinko lenkų-lietuvių ir lotynų-lietuvių kalbų žodynus? Tai paaiškės, prisiminus, kad lotynų kalba ilgą laiką vyravo mokykloje, mokslo pasaulyje ir katalikų bažnyčioje. Išstumiamos lotynų kalbos vietą užėmė lenkų kalba. Daukanto rengti žodynai su lietuviškais lotyniškų ir lenkiškų žodžių atitikmenimis turėjo skinti lietuvių kalbai kelią viešajame gyvenime. Daukantui rūpėjo įvairūs lietuvių kalbos klausimai — bendroji kalbotyra, literatūrinės kalbos gramatika, leksika, rašyba, kalbos gryninimas.

Daukantas, žinoma, nebuvo kalbininkas. Rengti žodynus ir tyrinėti kalbą ėmėsi būtino reikalo verčiamas, nes labai trūko lietuvių inteligentų. Šiame darbe jis daug kur klydo. Daukanto upių, miestų, kraštų vardų etimologizacija, neretai užtinkama jo istorijos veikaluose, paremta žodžio skambėjimu ir reikšmės panašumu, o ne fonetikos dėsniais ir žodžių daryba. Beje, šiuo keliu ėjo ir daugelis vėlesnių Lietuvos praeities tyrinėtojų (pvz., J. Basanavičius ir kt.), nekalbant jau apie amžininkus — Bogušą, Narbutą[128]. Kalbos grynumo Daukantas žiūrėjo vien žo-

---

[127] Kruopas J. Daukanto leksikografiniai darbai // Lietuvių kalbotyros klausimai.— V., 1961.— T. 4. P. 302—306. Субачюс Г. А. Большой рукописный польско-литовский словарь Симонаса Даукантаса: Автореф. дисс. канд. филол. наук. — Вильнюс, 1988. — С. 5—10.

[128] Kalnius A. Daukanto pažiūros į kalbos ir tautos santykius // Židinys.— 1939.— Nr. 11.— P. 524—526.

dynę, nepaisydamas sintaksės nei stilistikos. Be to, ne visuomet sėkmingai keitė ir svetimybes. Laikydamas latvių kalbą lietuvių kalbos atskala, reikalingus svetimybių pakaitalus ėmė iš latvių kalbos. Be to, klaidingai etimologizuodamas kai kuriuos svetimus atneštinius žodžius, laikė juos senais lietuviškais žodžiais, atsidūrusiais kitose kalbose. Tačiau svetimybėms pakeisti ar naujoms sąvokoms pavadinti ieškojo savų žodžių gyvojoje liaudies kalboje, senuosiuose raštuose. Pats sukūrė tokius vykusius naujadarus kaip auka, aukuras, būdvardis, karyba, karvedys, laipsnis, lygsvara, laikrodis, prekyba, vaistininkas, vietovė.

Kam istorikas Daukantas ėmėsi kalbotyros, atsako jis pats: „Tebeturi dar lietuviai ir žemaičiai visų brangiausią palikimą savo bočių prabočių, tai yra savo kalbą, kurią idant išplėštų iš nasrų visa rynančio laiko ir pastatytų šalip kalbų mokytų, turi aną šiandien dailinti..."[129] Kalba, kaip suprato Daukantas, turėjo telkti visą bundančią tautą. Rimta kliūtis liko tarmės. Daukantas žinojo, kad jo knygas aukštaičiai galėjo skaityti su vargu. Jei „Darbai" parašyti gimtąja pajūrio žemaičių tarme, tai vėliau jis „ima vis daugiau nusileisti garsyne vakarų aukštaičiams, kad ir be didelio nuoseklumo (...)"[130] Aukštaitinimas išryškėjo „Istorijoje žemaitiškoje", „Pasakojime", o į savo žodyną dėjo įvairių tarmių žodžius. Kai daugumai mokslininkų rūpėjo akumuliuoti lietuvių kalbos lobius mokslo, lyginamosios kalbotyros reikalui, Daukantui rūpėjo savo kalbos gyvybė ir ateitis.

VADOVĖLIAI IR SKAITINIAI

Daukantas iš savo patyrimo žinojo, kad sunkiausia našta mokiniams buvo lotynų ir lenkų kalbų mokymasis. Pirmosios reikėjo mokytis su pastarosios, kaip gimtosios, pagalba. O lietuvio valstiečio ir net smulkaus bajoro vai-

---

[129] Daukantas S. Raštai.— T. 1.— P. 36.

[130] Jonikas P. Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje: Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai. Chicago. Il., 1987.— P. 201.

kas šios neva gimtosios kalbos taip pat nemokėjo. Vienas vargas būdavo su tąja gramatika ir vertimais. Daukantas pasiryžo čia mokiniams padėti. 1837 metais Peterburge jis, pasirašęs K. W. Myle slapyvardžiu, išleido 120 puslapių knygelę „Prasmą Lotinu kalbos". Tai pirmasis išspausdintas Daukanto darbas. Ši knygelė, kaip rodo pavadinimas, skirta lotynų kalbai mokytis, bet ji yra ir pirmas, tiesa, kuklus lietuvių kalbos gramatikos vadovėlis, suprantamas mokiniui lietuviui. Tik supažindinęs su lietuvių kalbos gramatika, Daukantas aiškina mokiniui lotynų kalbos dėsnius. Rašydamas šį vadovėlį, jis galvojo, kad žlugus kosmopolitinei lotyniškai mokyklai, dėstomosios tautinės kalbos teisė Lietuvoje turi priklausyti lietuvių, o ne lenkų kalbai. Anot Valančiaus, „p. Daukantas manė lenkiškosios kalbos tarpininkystę visiškai nereikalingą esant ir geidė, kad visi tiesiai iš žemaitiško mokytųsi lotyniškai"[131].

Po metų Daukantas išleido naują, truputį mažesnę mokyklai skirtą knygą — „Epitome Historiae Sacrae" („Trumpa šventoji istorija"). Jos autorius — Paryžiaus universiteto profesorius Š. F. Lomonas (Ch. F. Lhomond). Dar 1823 metais ją į lietuvių kalbą buvo išvertęs Simonas Stanevičius. Dabar Daukantas knygelę išleido originalo, lotynų kalba, bet pateikė skyrelių antraštėles lietuviškai ir gale pridėjo kone tokio pat dydžio priedą — lotynų-lietuvių kalbų žodynėlį. Knygelė buvo skirta vidurinės mokyklos II klasei kaip lotynų kalbos skaitiniai. Beje, ir Prancūzijoje ją naudojo pradiniam lotynų kalbos mokymui.

Po 1830—1831 metų sukilimo mokyklose susvyravo lenkų kalbos hegemonija, valdžios sferose imta svarstyti, ar gimtoji mokinių kalba Lietuvoje nebus lietuvių kalba. Be to, vykdant valstybinių valstiečių reformą, Valstybinių turtų ministerija ėmė steigti mokyklas valstiečiams. Daukantui turėjo kilti vilčių, kad lietuvių kalba mokymo procese užims svarbesnę vietą.

1842 metais Peterburge pasirodė Daukanto „Abėcėlė lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, kalbos". Vadovėlis turėjo

---

[131] Valančius M. Pastabos pačiam sau.— P. 130.

tikti visų rūšių pradinėms mokykloms, kuriose buvo mokoma lietuviškai, pusiau legalioms kaimo mokyklėlėms. Daukantas tikėjosi, kad ji bus plačiai naudojama mokyklose prie bažnyčių. Mat 1841 metų pavasarį Vidaus reikalų ministerija leido Žemaičių (nuo 1850 m. — Telšių) vyskupystėje steigti tokias katalikų dvasininkų vadovaujamas parapines mokyklas ir jose mokyti tikybos, lietuviškai skaityti ir rusų kalbos pradmenų. Šios mokyklos tuomet buvo vienintelės, kuriose lietuvių liaudies kalbai buvo pripažintas vyraujantis vaidmuo. „Abėcėlė" išėjo vidutiniu tiražu (1500 egz.), bet platinti ją sekėsi nelengvai, nes ir naujosios mokyklos buvo steigiamos vangiai.

1846 metų balandžio 17 dieną Daukantas Varnių kunigų seminarijos rektoriui Motiejui Valančiui rašė: „Be galo dėkoju, kad rūpiniesi pardavinėti mano knygas, bet labai malum signum (blogas ženklas — V. M.) mūsų kraštui, kad per dvejus metus teišparduota trys šimtai ir kelios dešimtys elementoriaus, nors bažnyčių yra daugiau kaip 160, taigi kiekvienai bažnyčiai nupirkti 3 egzemplioriai ministrantūrai,— tai labai blogai, dvasininkijos apsnūdimo išdava, ir yra blogas ženklas ateičiai". Toliau rūsčių žodžių nepagailėjo ir savo geram pažįstamam vyskupui-nominatui J. K. Gintilai. „D(auggalis) kun. nominatas daug galėtų nuveikti, jei uoliau imtųsi, vienintelėje vyskupijoje (Telšių — V. M.) leido turėti mokyklą prie bažnyčių, žiemą mokyti katekizmo ir skaityti, dabar vos kur ne kur dešimtas, kaip sakoma, *mojou*, nėra kas prižiūrėtų! Dieve mano, kiek kainavo šio leidimo gavimas, čia nerasi žmogaus, kuris nebūtų rūpinęsis, o dabar lyg būtų neleista. Tas pats buvo ir seniau: paklausus, kodėl nėra mokyklos prie bažnyčios, atsakydavo, kad šia kalba nėra elementorių, vaikai nenori mokytis kita kalba, dabar jau ir yra, bet tas pats liūdnumas, gal kada teks gailėtis, bet bus per vėlu. Kokios tų žmonių širdys, savo pačių giminei nenori suteikti dvasios peno, o vadinasi kunigais, švietėjais!!!"[132]

---

[132] Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 783—784.

Kadangi elementorius pritaikytas mokyklai, kurioje lenkų kalbos vietą ėmė stumti rusų kalba, todėl 18 puslapių yra skirta rusiškai abėcėlei ir skaitiniams.

Elementoriaus pirmosios dalies sandara tebėra tradicinė: raidynas, „beabas", poteriai, katekizmas, ministrantūra. Beje, pridėta taip pat daugybos lentelė. Daukantas savo paaiškinimuose mokytojui išdėstė esminę metodinę naujovę. Pradžioje mokytojas turėjo rodyti „Adomo", „ožio", „ylos" paveikslėlius, o mokinys turėjo tarti žodžius ir įsiminti atitinkamą prie paveikslėlio parašytą raidę — A, O, Y. Paskui mokinys turėjo eiti prie skiemenų sintezės. Nauja buvo ir antroji abėcėlės dalis — skaitiniai[133]. Čia buvo trumpų moralinių pamokymų vaikams (gerbti tėvus ir senelius, vengti išlepimo, tingėjimo), septynios pasakėčios ir apsakymai. Toliau sekė „Trumpi pamokslai arba patarlės dėl jaunų žmonių, į svietą išeinančių", sudaryti iš 298 patarlių ir priežodžių. Atsidavęs tautosakos rinkimui, Daukantas čia nevengė ir vulgarių, mokyklai, žinoma, netinkamų patarlių. Platinant tiražą, teko jas išskusti[134].

Skaitinių supasaulietinimas buvo svarbi naujovė. Prisimintina, kad pačiam Daukantui besimokant, lietuviškame elementoriuje, jeigu juo iš viso teko naudotis, tebuvo tik vienas dar iš XVIII amžiaus atkeliavęs pasaulietinės poezijos kūrinys — „Koliedaitis dieł mażu waykialu", t. y. himnas rykštei, kuriame šlovinama rykštės pedagogika ir prašoma Dievą laiminti mokytojus ir motinas, lupančius rykšte mažus vaikus[135].

Pedagogikos istorikė Meilė Lukšienė rašo, kad 1849 metais Daukantas turėjo paruošęs naują elementoriaus leidimą, kurio rankraštį 1857 metais įteikęs cenzūrai[136]. Iš tikrųjų tarp Peterburgo Cenzūros komiteto archyvinių

---

133 Lukšienė M. Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje.— K., 1970.— P. 343—344.

134 Visas čia spausdintas patarles pakartojo K. Būga (S. Daukanto rinkimo patarlės) // Tauta ir žodis.— K., 1923.— Kn. 1.— P. 322—327.

135 Moksłas skaytima raszta lietuwiszka dieł mażu wayku... naujey pardrukawotas.— Wilnius, 1808.— P. 40.

136 Lukšienė M. Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje.— P. 342.

popierių pavyko rasti rankraštį[137], kurio pavadinimas toks pat kaip „Abėcėlės", išėjusios 1842 metais. Titulinio lapo viršuje valdininko ranka įrašyta: Nr. 97, 1849 m. kovo 8 d. (s. st.). Nesunku suprasti, kad čia cenzūros įstaigoje gauto rankraščio registracijos numeris ir gavimo data. Kadangi elementoriaus rankraštis turėjo religinę dalį, todėl jį Mogiliovo metropolito įpareigojimu cenzūravo Varniuose kunigų seminarijos rektorius M. Valančius ir savo parašu gegužės 20 dieną (s. st.) patvirtino: „(...) atidžiai perskaičiau ir nieko prieštaraujančio šventajam tikėjimui neradau". Žemiau įrašytas carinės pasaulietinės cenzūros leidimas spausdinti.

Nors ir galutinai aprobuotas rankraštis, numatytas, kaip rodo titulinis lapas, spausdinti Peterburge, liko cenzūros komiteto lentynose,— autorius ar leidėjas jį pamiršo atsiimti. Kas sutrukdė išleisti, neaišku. Greičiausiai, kad antrojo leidimo tekstas nepatenkino autoriaus, leidėjo ar tų mokyklų, kurioms elementorius buvo skirtas, globėjo.

J. K. Gintila traukėsi iš vyskupo nominato (vyskupystės valdytojo) pareigų. Joms ruošėsi Valančius. Pastarasis savo dienoraštyje pasižymėjo: „1849 m. spalio mėn. Varnių seminarijos rektorius Motiejus Valančiauskis, teologijos daktaras, gavo žinią, jog rugsėjo 16 d. Neapolio priemiestyje, vadinamame Portičis, karaliaus rūmuose buvo popiežiaus Pijaus IX prekonizuotas Žemaičių vyskupu"[138].

Pakeitimai elementoriuje Valančiaus patenkinti negalėjo. Buvo praleisti vertingi nurodymai mokytojui, kaip vaikus mokyti rašto, visos septynios pasakėčios ir apsakymai, patarlės. Papildymui įdėtos dvi litanijos. Valančius šiek tiek vėliau rašys: „Vos ne visuomet vaikai, lementorių perėję, tuojau kimba į *Aukso altorių,* kuriame tėra pačios maldos su litanijomis. Tuo tarpu kaipo vaikai nori atrasti knygose daiktus ir kitiems pasakotinus, nerasdami kartais nebgeba nei mokytis"[139]. Šiuo atveju Daukanto ir Valančiaus pedagoginės pažiūros visiškai sutapo.

---

[137] CVIAL, f. 777, ap. 25, b. 1751, l. 1—36.
[138] Valančius M. Raštai.— V., 1972.— T. 1.— P. 481.
[139] Ten pat.— P. 38 („Vaikų knygelė", parašyta 1864 m.).

Tam patvirtinti turime svarų argumentą,— bandymą elementorių išleisti 1864 metais.

Yra išlikęs „Abėcėlės" rankraštis[140] su 1864 metų gegužės 26 dienos (s. st.) Valančiaus aprobata, patvirtinta „Telšių R. k. vyskupystės valdybos" antspaudu. Čia grąžintas beveik visas 1842 metų elementoriaus tekstas, šiek tiek sutrumpinus poterių skyrių, praleidus tas patarles, priežodžius, kurie buvo vulgarūs ir netiko mokyklai arba turėjo tokią socialinę prasmę, kad galėjo užkliūti budresniems cenzoriams. Prasidėjus lietuvių spaudos tradiciniu raidynu draudimui, šis leidimas išeiti nebegalėjo.

Kitos penkios Daukanto mokyklai skirtos knygos yra skaitiniai. Išleistos buvo tik dvi, jų leidėjas — kolegijos sekretorius Ksaveras Kanapackis. Abi jos išėjo 1846 metais Peterburge. Tai „Pasakos Fedro" ir Kornelijaus Nepoto „Gyvatos didžiųjų karvaidų senovės". Pirmosios vertėjas pasivadino Motiejaus Šauklio, o antrosios — J. Devinakio slapyvardžiu.

Fedro pasakas Daukantas buvo vertęs ne atsitiktinai. Dar 1815 metais jas lenkų skaitytojui pateikė antikinių kalbų žinovas, Vilniaus gimnazijos mokytojas Stanislovas Čerskis. Vėliau jis, atrodo, buvo suartėjęs su lietuvių studentų būreliu. Yra išlikęs Daukanto (M. Žeimio) ranka rašytas rankraštis „Pasakas Paedraus", pažymėtas 1824 metais[141]. Tai pirmasis toks Vilniuje parengtas vertimas į lietuvių kalbą. 1846 metų liepos trečią Kanapackis „Pasakų Fedro" rankraštį įteikė Vilniaus cenzūros komitetui, po trijų savaičių gavo cenzoriaus J. Vaškevičiaus aprobatą, o lapkričio 17 dieną komitetas jau išrašė leidimą išspausdintam 1200 egz. tiražui platinti[142]. Iš karto krinta į akis, kad šiam leidiniui panaudotas ne visas senasis vertimas, kažkodėl praleista 16 pasakėčių.

Šiek tiek sudėtingesnį kelią nuėjo K. Nepoto veikalo leidimas. Jį cenzūruoti Kanapackis davė Peterburgo cenzūros komitetui. Šis neturėjo cenzoriaus, mokančio lietuviškai, todėl 1846 metų balandžio 30 dienos posėdyje

---

140 LKLI, F 61, b. 314.

141 VUB, f. 1-E 73. Rankraštį pastebėjo ir dar nepublikuotas pasakėčias 1979 m. paskelbė A. Arbušauskaitė.

142 CVIA, f. 1240, ap. 1, b. 67, l. 107—108.

nutarė rankraštį cenzūravimui pasiųsti Peterburgo universiteto bibliotekininkui K. Biušui. Šis gegužės 19 dieną komitetui pranešė, kad rankraštį, „(...) išskyrus leidėjo p. Kanapackio pratarmę rusų kalba, sudaro lietuviškas Kornelijaus Nepoto vertimas, 1800 metais[143] atliktas kažkokio p. Devinakio, vertėjo pratarmė ir trumpos tekstą paaiškinančios pastabos. Vertėjo pratarmėje, pačiame vertime ir pastabose nėra nieko, prieštaraujančio cenzūros nuostatams“[144]. Kadangi Biušas nebuvo oficialus komiteto tarnautojas, todėl veikalo aprobatą turėjo pasirašyti cenzorius profesorius Nikitenka, bet kažkodėl pasirašė kitas cenzorius — A. Ivanovskis. Veikalą išspausdinus, komiteto pirmininko paliepimu, K. Biušui dar kartą teko sutikrinti, ar spausdintas tekstas atitinka rankraštį. 1846 metų gruodžio 22 dieną Biušas atsakė, kad leidinys atitinka rankraštį[145]. Reikia pridurti, jog išplatintuose veikalo egzemplioriuose minėtos Kanapackio pratarmės nėra.

Daukantui literatūros studijos Vilniaus universitete neliko be naudos. Tiesa, Daukantas savęs beletristu niekad nelaikė, jis į grynąją grožinę literatūrą žiūrėjo, sakytume, valstiečio pragmatiko akimis. Antai 1847 metų rugpjūčio 14 dieną moksleiviui Vladimirui Andrejauskiui rašė: „Prašom mokytis ir gilintis savo dalyke, kuriam pasišventei, o laisvom valandėlėm skaityti naudingas istorijas arba kelionių knygas, bet ne romanus, kurie nieko neduoda, tik atima laiką ir kvailina jauną protą“[146]. Žinoma, netrūko menkaverčių romanų, apysakų, atitinkančių nuobodžiaujančių bajorų, ypač aristokratų estetinį skonį. Tačiau Andrejauskiui su minėtuoju laišku Daukantas pasiuntė savo išleistas Kornelijaus Nepoto „Gyvatas didžiųjų karvaidų senovės“ ir „Pasakas Fedro“. Antikos literatūrinis palikimas Daukantui neatrodė tuščiažiedis. Beletristiniai vaizdai paties Daukanto istorijos veikaluose rodė auto-

[143] Kam tuomet ši chronologinė mistifikacija Daukantui buvo reikalinga, nežinia.

[144] K. Biušo pranešimas // CVIAL, f. 777, ap. 1, b. 1911, l. 3.

[145] Cenzūros komiteto sekretoriaus 1846 m. gruodžio 16 d. raštas K. Biušui ir šio atsakymas, rašytas gruodžio 22 d. // Ten pat, b. 1910, l. 4, 5.

[146] Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 711—712.

riaus nuostatą, kad literatūra turi sietis su aktualiomis tautos ir visuomenės problemomis.

Neatsitiktinai Daukantas susidomėjo taip pat viena gana neseniai išleista vokiečių apysaka. Drauge su „Pasakomis Fedro“ Kanapackis Vilniaus cenzūros komitetui įteikė Daukanto rankraštį — „Rubinaičio Peliūzės gyvenimas“. Tituliniame puslapyje nurodyta, kad tai Joachimo Heinricho Kampės (Campe) veikalo („Robinzonas Jaunesnysis“) vertimas iš vokiečių į žemaičių kalbą. Beje, šis vokiečių pedagogas ir rašytojas sekė anglų rašytojo Danielio Defo (Defoe) apysaka „Robinzonas Kruzas“. Vertėjas turėjo taikytis prie skaitytojo demokratėjimo, jo dar mažo išprusimo. Daukantas siekė skaitytoją vesti iš žinomų į nežinomus kraštus, todėl asmenvardžius ir vietovardžius keitė lietuviškais. Patį Kruzą Robinzoną pavadino Peliūze Rubinaičiu, Hamburgą — Palanga, Londoną — Karaliaučiumi, Temzę — Nemunu ir t. t. Pagrindinį apysakos veikėją vertime įsodinus į laivą Karaliaučiuje ir jį lydint į laivo katastrofą netoli Amerikos krantų, reikėjo naujai papasakoti apie kelionę Baltijos jūra, kurios originale negalėjo būti. Taip atsirado naujas lietuviškas apysakos sekimas ar perdirbinys.

Rankraštį cenzūravo pats Vaškevičius, liepos 22 dieną jį aprobavo, ir komitetas rankraštį pateikėjui grąžino rugpjūčio aštuntą[147].

1855 metų balandžio 12 dieną Vilniaus cenzūros komitetas svarstė kitą Daukanto rankraštį „Palangos Petris ir jo vargai“. Jį komitetas buvo pasiuntęs cenzūruoti Kauno stačiatikių katedros šventikui Antanui Petkevičiui ir dabar nutarė pritarti jo nuomonei[148]. Kokia buvo ši nuomonė, nepasakyta. Šiuo pavadinimu atskiro rankraščio neturime. Tačiau nėra abejonės, kad „Palangos Petris“ ir „Rubinaičio Peliūzės gyvenimas“ buvo beveik tapatūs arba artimi tekstai. Matyt, visų pirma pakeistas tik pagrindinio veikėjo Rubinaičio Peliūzės vardas suprantamesniu skaitytojui Palangos Petriu. Išlikusiame apysakos

---

[147] Gaunamų cenzūruoti rankraščių registracijos knyga // CVIA, f. 1240, ap. 1, b. 67, l. 107, 108.
[148] Posėdžio protokolas // CVIA, f. 1240, ap. 1, b. 112, l. 16.

„Rubinaičio Peliūzės gyvenimas" rankraštiniame tekste kur ne kur randame tokių vėlesnių pakeitimų. Tačiau cenzūrai įteiktasis „Palangos Petris" buvo iš naujo perrašytas, išaugo iki 495 puslapių (išlikęs „Rubinaičio Peliūzės" rankraštis turi 397 p.).

Yra dar vienas Daukanto rankraštis, kuris vadinasi „Istorija Justinaus". Tai garsiosios senovės visuotinės istorijos vertimas iš lotynų kalbos[149]. Deja, nė vienas iš šių trijų rankraščių nebuvo išspausdintas. Jie buvo vieni iš didžiausių Daukanto vertimų ir sekimų, o šitokios apimties veikalams išleisti jau reikėjo nemaža lėšų.

Svarbiausia, kad beveik visi skaitiniai yra pasaulietinio turinio. Jie siekė auklėti jaunimą heroizmo ir humanizmo dvasia. Tuomet mokykloje beletristika savo krašto istorijos siužetais buvo draudžiama, reikėjo tenkintis antikos pavyzdžiais, naudotis vokiečių rašytojų kūriniais. Be abejonės, paties Daukanto mokykloje patirtas pietizmas, pagarba antikinei kultūrai iš dalies lėmė, kad vertimams pasirinko garsius Ezopo, Fedro, Kornelijaus Nepoto, Justino veikalus. „Giliau suvokiama antika,— rašo Leonas Gineitis,— nekliudo plėtotis žmogaus nacionalinei sąmonei, priešingai, šį procesą ji tik skatino. Už antikos pusdievių skydų buvo įžiūrimi nacionaliniai herojai"[150]. Tai matyti ir iš „Gyvatų didžiųjų karvaidų senovės" pratarmės, kur senovės karžygiai statomi skaitytojui pavyzdžiu, kaip reikia ginti tėvynę ir laisvę, tobulėti doroviškai.

Beje, „Pasakos Fedro" ypač atitiko klasicizmo estetikos principus, kurie dar labai populiarūs buvo, kai Daukantas studijavo universitete. Šių pasakėčių didaktiškumas buvo pavyzdys klasicistinei literatūrai. Daukantas, lyg sekdamas jam gerai žinomo Horacijaus tvirtinimu, kad poeto uždavinys pasiekiamas, kai „skaitytojas drauge gali gėrėtis ir pasimokyti", „Pasakų Fedro" pratarmėje rašė:

---

[149] Daukanto pratarmę „Istorijos Justinaus" vertimui paskelbė Vytautas Jurgutis (Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai.— V., 1964.— T. 4.— P. 213—215). Pratarmėje Daukantas kartoja savo mintis, išreikštas Lietuvos istorijos veikaluose (dėl visuomenės, religijos, luomų kilmės). Pratarmė pakartotinai paskelbta: Daukantas S. Raštai.— T. 1.— P. 707—714.

[150] Gineitis L. Klasicizmo problema lietuvių literatūroje.— V., 1972.— P. 149.

„(...) rasis ir tokių bernelių, kurie gindamys aveles ganyti, kišis į antį tą mano mažą knygelę ir tenai ant akmeneliu sėdusys skaitys, kaip rymionių vilkai, avys ir šunys tarp savęs bylojo; tie aiškiai ras sau tenai pamokslą, kaip sviete elgtis, kaip doru ir išmintingu pastoti (...)“[151]

Vokiečių rašytojo ir pedagogo Kampės kūrybą Daukantas pasirinko taip pat neatsitiktinai. Ja susidomėjo dar Vilniaus universitete. Tarp knygų, kurias 1818 metais Daukantas skolinosi iš universiteto bibliotekos, buvo ir Kampės pasakos, vėliau pats įsigijo jo veikalų. Kampė buvo vienas žymiausių filantropizmo — pedagogikos srovės — atstovų, kurie veikiami šviečiamųjų, ypač Ruso, idėjų siekė modernizuoti mokyklą. Joje teikiamos žinios turėjo būti mokinio suvokiamos sąmoningai, be šiurkščios prievartos, jos siejamos su gyvenimo poreikiais. Mokykla turėjo ugdyti sąmoningus, veiklius ir visuomenei naudingus piliečius. Versdamas Kampės apysaką, Daukantas patrauklia forma norėjo populiarinti jaunimui mokslo, ypač geografijos žinias, mokyti jį visuomeniškumo, praktiškumo, pasitikėjimo savo kūrybinėmis jėgomis.

Daukantas šiuose veikaluose išreiškė visoje Europoje kartu su kosmopolitinės mokyklos žlugimu plintančią tautinės mokyklos idėją, pagal kurią mokykla turi remtis ir tradicine liaudies kultūra. Neatsitiktinai jis „Abėcėlėje“ įdėjo daug lietuvių patarlių. Daukantas tikėjosi, kad jo verstieji skaitiniai paskatins jaunimą puoselėti taip pat savo kultūrą. „Fedro pasakas išguldžiau žemaitiškai dėl to vien,— rašė Daukantas,— idant rastųsi koksai vyras, kaip kad rados senovėj Ezopas, pas rymionis Fedras, kurie sulasė pasakas savo tautos, kursai, brūzdamas tarp žmonių mūsų tautos, sulasytų jų pasakas, po Lietuvos svietą nuo kalnėnų ir žemaičių pasakojamas (...)“[152]

Nežinia, kiek Daukanto lietuviški skaitiniai pasiekė mokyklą. Matyt, menkai, nes mokykloje lietuvių kalba dar negreit gaus deramas teises. Betgi Daukantui buvo svarbu šviesti visus vargo vaikus, jis manė, kad jo vadovėliai ir skaitiniai pasitarnaus savišvietai.

---

[151] Daukantas S. Vertimai ir sekimai.— V., 1984.— P. 31.
[152] Ten pat.— P. 37.

Daukantas tiek šiomis, tiek ir kitomis savo knygomis siekė jaunimui duoti skaitinių, parašytų gryna, svetimybių nesužalota lietuvių kalba. Tai matyti iš Nepoto veikalo vertimo pratarmės. Daukantas rašė, kad skaitytojai „(...) radusys neaiškų išguldymą ar svetimą žodį įbrauktą, man prabočys kaipo tam, kuriam per 30 metų klajojančiam svetimose tautose, buvo jau išdilę iš omeno tūli žodžiai tėvų kalbos, vienog negalėjo jis dar būtinai nutausti savo namų ir norėjo dar kalbėti bei rašyti gražia lietuvių ir žemaičių kalba"[153].

Daukanto vertimų kalba graži, turtinga, išsiskyrė meniškumu, praturtino gana skurdžią lietuvių literatūrą. Ypač vaizdingas Daukanto veiksmažodis, skambus daiktavardis, netrūksta liaudžiai artimų įvaizdžių, epitetų.

Tenka stebėtis Daukanto dvasios tvirtumu, jog, sutikdamas tokias sunkiai įveikiamas kliūtis, nemetė literatūrinio darbo. Jis praktiškai siekė apsaugoti gimtąją kalbą nuo ardančių veiksnių, dėjo pamatus nacionalinei mokyklai.

ŪKIŠKI PATARIMAI

XIX a. pirmojoje pusėje žemės ūkio naujoves populiarinančios literatūros netrūko. Daugiausia tai buvo vertimai į lenkų kalbą, papildyti pamokymais, kaip užsienio patyrimą pritaikyti Lietuvos sąlygoms. Šitokių straipsnių nuolat pasirodydavo Vilniaus periodikoje. Daukantui bebaigiant universitetą, išgarsėjo Mykolas Očapovskis — žemės ūkio mokslų specialistas ir jų populiarintojas. Literatūros žemdirbystės, gyvulininkystės, techninių kultūrų auginimo klausimais palyginti nemažai leista ir vėliau. Tačiau lietuvių kalba beveik nieko nebuvo. Didžiojoje Lietuvoje XIX a. pirmą tokio pobūdžio knygelę parūpino Kiprijonas Nezabitauskis, 1823 metais išleidęs populiaraus lenkų gamtininko K. Kliuko veikalėlį, tiksliau — didesnę knygos dalį apie bites. Trumpų ūkiškų patarimų ėmė rodytis tik Lauryno Ivinskio kalendoriuose nuo 1846 metų.

---

153 Ten pat.— P. 94.

Daukantas ryžosi bent iš dalies užpildyti šią spragą ir nuo 1847 metų pradėjo leisti savo parengtas knygeles. Kas jį, istoriką, pastūmėjo imtis šito darbo, galima tik spėlioti. Tuomet vis aštresnis darėsi baudžiavos panaikinimo klausimas. Iš valstybinių valstiečių reformos, jų lažo pakeitimo činšu, nelyginant nuomos mokesčiu valstybei, kaimiečiai tikėjosi didesnio ūkinio savarankumo. Privalomųjų inventorių įvedimas privačiuose dvaruose taip pat rodė vykstančias permainas. Betgi didžiausią susirūpinimą bus kėlusios stichinės nelaimės, tuomet užgriuvusios Lietuvos valstietį. Tai nederliai, badas, ligos. 1845 metų rudenį tautosakos rinkėjas, Alantos, Savičiūnų ir Avižienių dvarų valdytojas Kazimieras Maigys (Moigis) Daukantui rašė: „(...) pradedant nuo šienapjūtės mano pavaldinėj net iki valymui vasarojaus visus žmones turėjau sergančius, darbus skarbinius ir žmonių turėjau su samdininkais atlikti, ir iš šimto ir keliolikos dūšių per smertį nuo Naujųjų Metų nustojau 14 dūšių“[154]. Kitų metų pavasarį jis vėl skundėsi: „Čia šaltis viską naikina, mus baimė apima — vietomis ligos (...)“[155] 1848 metų rudenį, anot jo, „Kupiškių kaime[156] cholera ir palei Vyžuonas atsinaujino, vienok ne taip smarki yra, kaip kitose gubernijose. Užderėjimą šią vasarą turėjome gerą (...) Duonos yra, bet dantys visai susimažino,— ant mažų vaikų skarlatina, o suaugusiems ant gerklės labai tankiai užstoja (...)“[157] Panašios žinios Daukantą pasiekė ir iš Žemaitijos per Jurgio Pabrėžos laiškus. Lankydamasis per atostogas tėviškėje, daug ką matė ir jis pats. Manė, kad iš bėdų bristi valstiečiui gali padėti ūkininkavimo žinios. Sakoma, jog Simonas, būdamas kaimiečių susiėjimuose, ragino juos mokytis geriau tvarkyti savo ūkį.

Daukantas iš karto pateikė kelias spaudai parengtas ūkio patarimų knygeles. Šitokio atsitikimo lietuvių raštijoje nebuvo anksčiau, dar ilgai tų dalykų nebus ir vėliau.

---

[154] 1845 m. lapkričio 1 d. laiškas // (Davainis Silvestraitis M. ir Burba A.) Medega S. Daukanto biografijai.— P. 31.

[155] 1846 m. gegužės 18 d. laiškas // Ten pat.— P. 50.

[156] Turėtų būti: Kupiškio miestelyje.

[157] 1848 m. lapkričio 19 d. laiškas // (Davainis-Silvestraitis M. ir Burba A.) Medega S. Daukanto biografijai.— P. 70.

Tarp 1846 metų liepos trečią Kanapackio Vilniaus cenzūros komitetui pateiktų trijų knygelių buvo ir Daukanto „Pamokslas apie sodnus, arba daigynus vaisingų medžių". Čia Daukantas išvertė garsaus Rygos sodininko Joano Hermano Cigros (Zigra) veikalą, išleistą vokiškai 1803 metais. Buvo jo ir rusiškas vertimas.

Liepos 23 dieną Kanapackis pristatė šiam komitetui dar keturis Daukanto parengtus veikalus, tarp jų tris ūkio patarimų knygeles: „Parodymas, kaip apynius auginti", verstą iš B. A. Grunardo vokiško leidimo, „Pamokymas apie auginimą taboko", verstą iš D. Strukovo rusiško leidimo, ir „Sėjamosios pašaro žolės". Pirmąją šių knygelių Daukantas pasirašė Jono Ragaunio, antrąją — Jono Girdenio ir paskutiniąją — Jono Varno slapyvardžiais. Visiems keturiems veikalėliams aprobatą davė Jonas Vaškevičius, pirmajam — 1846 metų liepos 31 dieną, o kitiems trims — 1847 metų rugpjūčio 7, 8 ir 9 dienomis[158].

1848 metų kovo 20 dieną Peterburgo universiteto bibliotekininkas K. Biušas, Daukanto įprašytas, pristatė jo paruoštą spaudai Gotlybo Danieliaus Zetegasto (Settegast) „Bičių knygelę". Pats autorius dirbo Priekulės lietuvių mokykloje, pirmą kartą ši lietuviška jo knygelė išėjo 1801 metais. Daukantas antrosios, 1820 metų, laidos kalbą pertvarkė pagal savo tarmę. Peterburgo cenzūros komitetas rankraštį cenzūruoti pasiuntė tam pačiam Biušui, kuris kovo 28 dieną davė teigiamą atsiliepimą, bet oficialiai aprobatą pasirašyti pavedė savo etatiniam cenzoriui A. Krylovui[159].

Vis dėlto ne visų šių penkių knygelių leidimas buvo sklandus. Laiku išėjo tik trys: 1847 metais „Pamokymas apie auginimą taboko", „Parodymas, kaip apynius auginti" ir 1848 metais „Bičių knygelė". Pastarąją, matyt, Daukantas spausdino savo lėšomis. O lėšų labai stigo. Kanapackio galimybės, atrodo, taip pat nebuvo tokios didelės, kad iš karto galėtų leisti daug knygelių.

---

[158] Vilniaus cenzūros komiteto gautų cenzūruoti rankraščių registracijos knyga // CVIA, f. 1240, ap. 1, b. 67, l. 107—108, 168—169.

[159] K. Biušo susirašinėjimas su Peterburgo cenzūros komitetu ir šio komiteto 1848 m. kovo 21 ir 28 d. posėdžių protokolų nuorašai // CVIAL, f. 777, ap. 1, b. 1979, l. 1—5.

Kai kurių cenzūros leidimų galiojimo laikas baigėsi, teko jų rūpintis iš naujo. 1848 metų lapkričio 7 dieną Peterburgo cenzūros komitetas svarstė „Pamokslo apie sodnus, arba daigynus vaisingų medžių“ cenzūravimo klausimą. Knygelę cenzūravęs K. Biušas lapkričio 14 dieną davė teigiamą atsiliepimą, o aprobatą patvirtinti vėl teko A. Krylovui[160]. Spausdinant buvo pažymėta J. Vaškevičiaus duoto leidimo data. Šis leidinys išėjo sekančiais metais.

1849 metais išėjo dar dvi Daukanto paruoštos knygelės — versta iš rusų kalbos „Pamokymas, kaip rinkti medines sėklas“ (vertėjas pasirašė Jono Purvio slapyvardžiu) ir „Ugnies knygelė“. Pastarosios tituliniame puslapyje pažymėta, kad ją parašė ir 1802 metais paskelbė Jonas Vangys, o antrą jos laidą parengė Antanas Vaineikis (pratarmė pažymėta S. Daukanto inicialais). Iš tikrųjų 1802 metais Karaliaučiuje išėjo „Ugnies knygelė“ lietuvių kalba be autoriaus pavardės. Atrodo, kad tai vertimas iš kažkokio vokiško leidinėlio. Spaudoje pasirodęs tvirtinimas, kad jos autorius Daukantas[161], yra nesusipratimas. Jis 1802 metais buvo tik devynerių. Rengdamas naują laidą, Daukantas įvedė lietuviškus vardus. Paskutinį šios serijos leidinį — „Sėjamosios pašaro žolės“ — Daukantui pavyko išspausdinti tik 1854 metais. Visos ankstesnės knygelės išėjo Peterburge, o šią, pačią mažiausią, spausdino Juozapo Zavadskio spaustuvė Vilniuje.

Daukantas dar išvertė iš vokiečių kalbos „Pamokslą, kaip girias kirsti, sėti ir diegti dėl alvieno ūkininko“ (pasirašė slapyvardžiu Antanas Dagys, 1854 m.) ir iš lenkų kalbos — „Gaspadorius“ (apie žemdirbystę, gyvulininkystę ir sodininkystę, apie 1857 m.).

Daugiausia dėmesio Daukantas skyrė pagalbinėms ūkio šakoms — sodininkystei, bitininkystei, apynių, tabako auginimui. Prie jų galima priskirti ir patarimus iš miškininkystės, nes valstiečio ūkiui ji paprastai buvo ne toks svar-

---

160 K. Biušo, 1848 m. lapkričio 14 d. A. Krylovo atsiliepimai, Peterburgo cenzūros komiteto lapkričio 7 ir 14 d. posėdžių protokolų nuorašai // Ten pat, l. 6—10.

161 Kernius V. 160 metų priešgaisrinės apsaugos vadovėliui // Mokslas ir gyvenimas.— 1962.— Nr. 4.— P. 44.

bus šaltinis. Daukantas patarimais siekė ne tik išmokyti žemdirbius auginti kai kurias mažai paplitusias kultūras, bet ir paskatinti užsiimti specializuotu prekiniu ūkiu. Rašydamas pratarmę knygelei apie apynius, Daukantas apynininkyste ypač pataria verstis miestelėnams, mat, gatves valant, galima surinkti daug mėšlo. Anot Daukanto, apynių auginimas ypač svarbus „tiems, kurie neturi daug grunto, o nori ne vien save pramaitinti, bet ir praturtėti. Nesgi ne tąs yra geras gaspadorius, kuris plačias dirvas turi, o neįkrėstas, bet tas, kurio nors yra siauros dirvos, bet gerai įkrėstos, toksai nedaug teturi darbo, o didžią brandą gauna“[162]. Daukantas, matyt, pastebėjo, kad, plečiantis pramoninei alaus gamybai, atsirado nemaža apynių paklausa rinkoje.

Aiškindamas priežastis, kodėl leido knygelę apie tabako auginimą, Daukantas sakosi matąs, kaip pasiturintis brangiai moka už tabaką, o vargdienis, neturėdamas pinigų, pats nori jo užsiauginti. Dar kiti auginą tabaką verslo tikslais. „Norėdamas tame daikte vieniems ir antriems padėti,— rašo Daukantas,— taip pat minėdamas ir ant to, jog lietuvis, kalnėnas ir žemaitis, sekdamas savo senovės būdą, nieko nenori nuo svetimo reikalauti, bet vis pats dėl savęs išmanyti, todėl, kaip su ta žole elgtis, norint ją auginti, išguldžiau trumpą pamokymą (...)“[163] Tuomet kai kurie Lietuvos dvarininkai iš tikrųjų bandė verstis tabako auginimu rinkai, gaudami iš dešimtinės net apie 300 rublių pajamų. Daukantas norėjo, kad ir valstietis iš tabako turėtų ūkiui paspirties, o ypač, kad jam nereikėtų pirkti tabako už taip sunkiai uždirbus pinigus. Be to, nuo 1838 metų tabakas krautuvėse gerokai pabrango, nes valdžia šią pramonės produkciją apdėjo netiesioginiais mokesčiais — akcizo rinkliava.

Sodai ano meto valstiečiams jau nebuvo naujiena, tačiau, anot Daukanto, „pačių medžių kame ne kame ir taip didžiai retai ir tų pačių nusususių tegal regėti. Kas rodos esąs daugiau nepersimanymo nekaip tingėjimo“[164]. Vers-

---

[162] Daukantas S. Raštai.— T. 1.— P. 676—677.
[163] Ten pat.— P. 682.
[164] Ten pat.— P. 672.

damas knygelę apie sodus, norėjęs parodyti, kaip naujus sodus įveisti ir sukultūrinti jau esančius.

Ir šias knygeles rengdamas, Daukantas liko istorikas. Jis kone visur pabrėžė atitinkamų žemės ūkio kultūrų gilias istorines tradicijas. Čia, kaip istorijos veikaluose, XIX a. pirmosios pusės tikrovė kontrastuojama su senove. Ypač tai matyti iš pratarmės knygelei apie bites. „Išteriojus girias, nuvergus svietą,— rašo Daukantas,— ir bitės mūsų krašte pragaišo, šiandien paklausais kame pamedėj bartį ar kieme bites berasi. Visi dejuoja, jog medžiagos nebėra, iš kurios aulius ar bartis galėtų dirbti“[165].

O ir iš tikrųjų Daukanto laikais bitininkystė Lietuvoje buvo smukusi. Brandiems miškams sumažėjus, išnykus patriarchalizmo likučiams tarp žemvaldžių ir valstiečių, senoji drevinė bitininkystė baigė savo dienas. Su moderniška aviline bitininkyste valstiečiai tebuvo menkai susipažinę. Daukantas manė, kad jo leidžiama knygelė gali padėti atgaivinti bitininkystę naujais pagrindais, jis rašė: „(...) linkiu norinčiam platinti savo namuose bites tankiai tankesniai skaityti, nesgi čia ras visus išgalius, kaip reikia mūsų gadynėj su bitėmis elgtis“[166].

Knygelėmis apie miško kirtimą ir atželdymą Daukantas siekė pamokyti, kaip racionaliai eksploatuoti mišką, jį atkurti. Svarbu, kad Daukantui ir čia labiausiai rūpi valstiečio gerovė. Jis puikiai žino, kad miškai yra ne valstiečio nuosavybė, bet ragina tausoti juos, tvartus krėsti iš molio, kurui naudoti durpes. Jis apgailestauja, kad išnyko miškai visoje Vakarų Žemaitijoje. Priežasčių čia buvę įvairių — bažnyčių, miestelių kūrimasis, besaikis degtinės varymas. Betgi girių likimą nulėmė potašo gamyba, deginant miškus, ir Žygimanto Augusto įvykdyta Valakų reforma, taip pat baudžiavos išplitimas. Dvareliai kūręsi išskintose giriose, o jų žemę turėję įdirbti aplinkiniai sodžiai. Dvaro laukai didėjo, dvarininkai skaldė valstiečių dūmus (kiemus) ir kūrė naujas sodybas. Ir visa tai buvo daroma miško sąskaita. Ir štai „(...) svietas, dirbdamas dvaro laukuose,— pabrėžia Daukantas,— nebgalėjo savo

[165] Ten pat.— P. 685.
[166] Ten pat.

namų darbų benudirbti neigi duonos sau bejsteigti, o dvaro laukuose šimtą pūrų pasėjus, vos šimtą pūrų beiškūlė, ir taip nei sodoj, nei dvare nebebuvo duonos. Vyresnybė neturėjo dar to proto, kursai rodo, jog ne platumas dirvų duoda daug javų, bet riebumas (...)"[167]

Girios seniau švelninę klimatą, o dabar, joms išnykus, pavasariais nuo šalčių, o vasarą nuo karščių žūvą pasėliai, išsekę upės, kad nė gyvuliai nebeturį kur atsigerti, dėl drėgmės stokos nebeželią pievos. Dėl pačių girių buvęs sveikesnis klimatas ir žmonės ilgiau gyvenę, veisęsi gausūs naudingi žvėrys. Taip plačiai suprasdamas girių reikšmę krašto ūkiui, Daukantas rūpinosi ir jų likimu. Prie miško valstiečiai sunkiai begalėjo prieiti, nes dvarininkai geriausią medžiagą parduodavo pirkliams, o tie ją gabeno į užsienį. Daukantas ragino valstiečius atželdinti lieknus, t. y. nedidelius miškelius savo naudojamoje žemėje.

Daukanto siūlomos priemonės dėl smulkiųjų ūkio šakų plėtojimo neužgožė jo susirūpinimo tradicinių ūkio šakų padėtimi. Miškų likimą Daukantas siejo su javų ir gyvulių ūkiu. Be to, knygutė apie kultūrines pašarines žoles grynai skirta gyvulininkystei ir pačiam ūkininkavimui pertvarkyti. Šio leidinio pratarmėje Daukantas rašė, jog arkliai skurdūs, o karvės yra nepieningos dėl gerų ganyklų, pašaro stokos. Jis pabrėžė, jog „(...) akyli žmonės, vengdami tokį ganyklų stokojimą, paprastai pasiaurino trejus laukus ariamuosius, beje: pūdymus, varstienas ir rugienas, ir įsteigė ketvirtąjį pašarinį lauką arba pievyną, į kurį sėja pakarčiui žoles, pašarui derančias (...)"[168] Šias žoles sėti geriausias sąlygas turį tie, kurie gyveną vienkiemiais. Siūlymas įsivesti ketvirtąjį lauką buvo konservatyviosios žemdirbystės sistemos laužymas. Beje, šis procesas jau vyko palivarko žemėje. Pradėjus sėti siūlomus dobilus, motiejukus, kitas pašarines žoles, senieji žemės dirbimo padargai taip pat nebetiko, nes arklu ar žagre beveik neįmanoma buvo paarti, reikėjo plūgo. Žinoma, valstiečiams dar neišsivadavus iš dvarininko pri-

---

[167] Ten pat.— P. 692.
[168] Ten pat.— P. 678.

klausomybės, šie ūkio pertvarkymai buvo beveik neįmanomi.

Gali atrodyti, kad Daukantas, leisdamas šias knygeles, nebuvo originalus. Betgi reikia žinoti, kad Lietuvoje plintančia žemės ūkio literatūra svetimomis kalbomis tesinaudojo beveik vieni dvarininkai, jiems ji ir buvo skiriama. Daukanto nuopelnas tas, kad jis visus savo ūkio patarimų leidinius skyrė kitokiems skaitytojams, ypač dvarininkų, feodalinės valstybės išnaudojamiems valstiečiams — ūkininkams.

TAUTOSAKA

Plintantis Europoje domėjimasis liaudies kultūra, ypač tautosaka, netruko pasiekti ir Lietuvą. Mažojoje Lietuvoje Liudvikas Rėza sistemingai lietuvių liaudies dainas pradėjo rinkti jau nuo 1817 metų. Beveik tuo pačiu metu Vilniaus periodika taip pat atkreipė dėmesį į šias dainas, išspausdino kelis jų pavyzdžius. Nežinia, ar Daukantas skaitė šiuos Vilniaus leidinius, tačiau naująsias pažiūras dėl tautosakos ir jos didelės reikšmės jis turėjo išgirsti iš savo profesorių. Jau 1818 metais rektorius S. Malevskis kuratoriui rašė, kad reikėtų surinkti tautosaką. Po ketverių metų tą patį pakartojo Onacevičius, nes tautosaka esanti svarbi istorijos mokslui. Tam tikrą istorijos šaltinių vertę dainoms pripažino ir Lelevelis. Danilavičius manė, kad iš patarlių ir dainų galima atsekti senąją papročio teisę. I. Loboika ragino studentus Kajetoną Nezabitauskį ir S. Stanevičių rinkti liaudies dainas[169].

Daukantas, kuriam tautosaka buvo jo tėvų kultūros dalis, jau 1822 metais rašė: „Lygia dalia senų dienų dainos gali daug atminimų ir palaikų senovės rodyti, kurias dar šiandien, noris retai, bet daugioj vietoj tebdainuoja“[170].

---

[169] Maciūnas V. Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje.— P. 280, 281.
[170] Daukantas S. Raštai.— T. 1.— P. 39.

„Pasakų Fedro“ pratarmėje Daukantas skatino rinkti ir lietuvių pasakas, kurios dėl didaktinės vertės, „dėl savo gražumo ir įvairumo šiandien dar yra po svietą nuo išmintingų žmonių minimos“[171]. Šio leidinėlio įvadinėje dalyje, pasinaudodamas St. Čerskio pratarme lenkiškam 1815 metų Fedro pasakų leidimui, pateikė pasakų aptarimą, teorinių žinių apie pasakos ir pasakėčios, kurių neskyrė, formą[172].

Nežinia, kada Daukantas pradėjo rinkti šiuos liaudies turtus. „Abėcėlė lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, kalbos“ buvo pirmasis leidinys, kuriame Daukantas paskelbė tautosakos (patarlių ir priežodžių). Ją daugiausia ėmė iš T. Lepnerio „Prūsų lietuvio“ ir K. Milkaus „Lietuvių vokiečių ir vokiečių lietuvių kalbų žodyno“. „Parodyme, kaip apynius auginti“ Daukantas pateikė dar 384 patarles ir priežodžius, bet ir čia daug jų paėmė iš vieno seno rankraštinio rinkinio[173]. Gausiau jis ėmė pateikti naujai užrašytų patarlių ir priežodžių tik vėliau, būtent „Dainėse žemaičių“ (190) ir neišėjusioje knygelėje „Pamokslas, kaip girias kirsti“ (6). Taigi iš viso jis buvo paruošęs spaudai 932 patarles, o jų surinkęs turėjo ne mažiau kaip 1250.

Gali atrodyti, kad tautosaką rinkti iš pačios liaudies Daukantas pradėjo tik apie penktojo dešimtmečio vidurį. Iš tikrųjų šio darbo jis ėmėsi bent dešimčia metų anksčiau.

Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraštyne yra 156 lapų įrištas rankraštis, rašytas kelių asmenų, kurio pradžioje Daukanto pažymėta „Pasakas Massiu[174] suraszitas 1835 metuse apigardosi Kretiu, Pałongos, Gundenes“. Rinkinį sudaro pasakos, sakmės, anekdotai, pasakėčios. 1932 metais šį rinkinį ištisai paskelbė Lietuvių mokslo

[171] Daukantas S. Vertimai ir sekimai. V., 1984.— P. 37.

[172] Grigas K. Simonas Daukantas — lietuvių tautosakos rinkėjas, leidėjas ir vertintojas // Iš lietuvių kultūros istorijos.— V., 1958.— P. 275.

[173] Grigas K. Simono Daukanto lietuvių tautosakos rinkiniai ir leidiniai // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai.— V., 1958.— Serija A.— Nr. 1(4).— P. 239.

[174] Masiais Daukantas vadino Gandingos tėvonijos (šiaurės vakarų Žemaitijoje) gyventojus. Daukantas S. Raštai.— T. 1.— P. 420 („Būdas“).

draugija leidinyje „Lietuvių tauta“, paskui iš čia pasakos pradėtos skelbti ir vaikams skirtuose leidiniuose.

Dabar laikoma, kad „Pasakas masių“ Daukantas surinko 1834—1835 metais, kitaip tariant, persikeldamas iš Rygos į Peterburgą. Istorikas profesorius Konstantinas Jablonskis dėl šio rinkinio yra paminėjęs vieną įdomų faktą. Pasirodo, kad šias pasakas jo tėvas — Jonas Jablonskis (Rygiškių Jonas) kadaise užtiko kažkokiame Vilniaus antikvariate, jas nupirko, įrišo į vieną knygą ir perdavė Lietuvių mokslo draugijai. Dėl to Daukanto antraštė galėjo liesti tik kelias pirmąsias pasakas, o kitos jų galėjo būti atskiruose pluoštuose, surinktos kitu laiku[175].

„Pasakos masių“ yra pirmasis kiek didesnis lietuvių pasakų rinkinys. Čia reikia pritarti K. Grigui, kad „S. Daukantui pelnytai priklauso pirmojo lietuvių pasakojamosios tautosakos rinkimo organizatoriaus vardas“[176].

Dažniausiai renkamos ir skelbiamos buvo liaudies dainos. Mūsų laikus pasiekė apie 850 dainų, raudų, taip pat autorinės poezijos iš Daukanto rinkinių. Dauguma jų saugoma Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos rankraštyne, į kurį per profesorių Mykolą Biržišką, gyvenusį Kaune, pateko iš Lietuvių mokslo draugijos. Daukanto rinkiniuose daugiausia senųjų tradicinių lietuvių dainų, bet yra ir autorinės poezijos, sukurtos XIX a.

Iš visų surinktų dainų Daukantas teįstengė paskelbti tik vieną leidinį „Daines žemaičių“. Ir tasai vos neįkliuvo cenzūros įstaigose. Gyvendamas ir tarnaudamas Peterburge, matyt, susitaręs vietinėje K. Krajaus spaustuvėje dėl spausdinimo sąlygų, Daukantas 1845 metų vasarą pateikė rinkinį Peterburgo cenzūros komitetui, kuris liepos 29 dienos posėdyje nutarė pasiųsti jį cenzūruoti jau mums žinomam K. Biušui. Šis, „Daines žemaičių“ peržiūrėjęs,

---

[175] K. Grigo disertacijos „Simonas Daukantas — lietuvių tautosakos rinkėjas ir leidėjas“ recenzija, rašyta 1958 m. gruodžio 19 d. K. Jablonskio, l. 5—6; J. Jablonskio 1912 m. laiškas A. Janulaičiui // MAB, f. 267, b. 477, l. 1.

[176] Grigas K. Simonas Daukantas — lietuvių tautosakos rinkėjas ir leidėjas: Filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacijos autoreferatas.— V., 1958.— P. 7.

rugsėjo 23 dieną parašė atsiliepimą, kur sakoma: „Tai lietuvių prasčiokų dainų rinkinys, kurios priklauso šeimos gyvenimui, dažnai atsispindinčiam jose gana poetiškai. Šių dainų pobūdis skaitančiai publikai tapo žinomas nuo to laiko, kai Herderis savo leidinyje „Stimmen der Volker“ paskelbė ir kai kurias lietuviškas dainas (...) Mano nuomone, šis kūrinys gali būti patvirtintas spaudai, išskiriant tik tas dainas ir patarles, kurios nors ir yra rankraštyje, tačiau jas p. Rinkėjas yra išbraukęs, ir spaudai neskiria, būtent: 1) daina „Rimoiemas Lietuwio“, puslapiai 128, 129, 130 ir daina „Duma Gaspadoriaus“, puslapiai 141 ir 142; 2) iš patarlių, įdėtų rankraščio gale ir pavadintų „Patarlės“, mano pažymėtas skaičiais nuo 1 iki 13“[177]. Atrodo, kad šias dainas ir patarles Daukantas išbraukė, patariamas paties Biušo, su kuriuo buvo pažįstamas. Jei būtų braukęs pats Biušas, rankraščio leidimas galėjo labai komplikuotis.

Pasirodo, kad išbrauktosios patarlės savo pobūdžiu skiriasi į dvi grupes. Čia, kaip ir „Abėcėlėje“, Daukantas nevengė vulgaroko turinio tekstų, iš kurių bene švelniausi: „Maišo su liežuviu kaip karvė su uodega“; „Neik iš miško nenusireikalavęs, į vaišes nevalgęs“. Kitose patarlėse, matyt, buvo įžiūrėta nepagarba dvasininkų luomui („Kiaulių neganęs, kunigu nebūsi“), sakraliniams veiksmams („Užpečy augęs, kokly krikštyts“; „Bepigu kiaulei — nė barzdos skusti, nė poterių kalbėti“), sunerimta dėl socialinio pesimizmo („Ką turim vargti, geresniai pasibengti“)[178]. „Rymojimas lietuvio“, kaip galima numanyti, bus veikiausiai vienas S. Valiūno „Birutės dainos“ variantų, galėjęs užgauti Rusijos didžiavalstybingumo interesus. Dainą „Dūma gaspadoriaus“ („Duma gospodarza“) surado ir paskelbė bibliotekininkas Vytautas Jurgutis. Šioje autorinėje vaišių dainoje vaizduojama sunkėjanti baudžiauninko dalia[179].

---

[177] Merkys V. S. Daukanto „Dainių žemaičių“ cenzūravimas // Liaudies kūryba.— V., 1974.— T. 2.— P. 316—319 (bylos publikacija).

[178] Grigas K. Dėl S. Daukanto „Dainių žemaičių“ cenzūravimo // Bibliotekų darbas.— 1981.— Nr. 8.— P. 35.

[179] Jurgutis V. Simono Daukanto lietuvių liaudies dainų rankraščių XXX pluoštas — neišleistas po 1846 m. „Dainių žemaičių“ pėdelis // Knygotyra.— V., 1970.— T. 1(8).— P. 172—173.

Cenzūros komitetas, gavęs Biušo atsiliepimą, susvyravo. Komiteto pirmininkas raštu kreipėsi į liaudies švietimo viceministrą, atsiklausdamas, ar iš viso galima rankraščius tomis kalbomis, kurių nemoka etatiniai cenzoriai, duoti nagrinėti Peterburgo universiteto ar Mokslų akademijos darbuotojams. Atsakymas buvo gautas teigiamas. Peterburgo cenzūros komitetas „Daines žemaičių“ aprobuoti pavedė cenzoriui profesoriui S. Kutorgai. Knyga išėjo sekančiais metais, joje buvo išspausdinta 118 dainų ir, kaip jau minėta, nemaža patarlių bei priežodžių.

Deja, daugiau atskiromis knygomis tautosakos rinkinių Daukantui išleisti nepasisekė, nors rūpestingai rengė spaudai antrąjį dainų tomą. Jis turėjo sukaupęs įvairių tautosakos žanrų pavyzdžių daugiau kaip kiti ano meto tautosakos rinkėjai.

Tautosaką Daukantas užrašinėjo pats ir rinko per talkininkus. 1834 metais atostogaudamas, jis lankėsi pas Laukžemės pušyno eigulį Kiauleikį ir klausėsi jo pasakojimų apie dainų populiarumą, dainavimo būdą jo jaunystėje[180]. O šio pasakotojo būta ne šiaip sau žmogaus. Jis pateko net į Vilniaus gubernatoriaus 1840 metų ataskaitą carui, kur sakoma, kad 1839 metų vasario pirmą mirė Mykolas Kiauleikis (jis gyveno Degimų kaime), sulaukęs 137 metų amžiaus. Atrodo, Daukantas net šeštojo dešimtmečio pabaigoje, keliaudamas po Žemaitiją, bus tautosaką teberinkęs.

Vis dėlto daugiausia tautosakos Daukantas gavo iš savo talkininkų. Jau 1835 metų balandžio pirmą laiške iš Kretingos Jurgis Pabrėža prašė J. K. Gintilą pranešti Daukantui, tuomet jau gyvenusiam Peterburge, kad sausio pradžioje raginęs Laukžemės kunigą Baužinskį rinkti dainas, tačiau tas prašymo neišpildęs. Betgi surado du studentėlius, t. y. moksleivius, žemaičių pasakoms, mįslėms ir priežodžiams užrašinėti. Vienas užrašinėjąs tautosaką iš siuvėjo Alseikos, o antrasis — iš savo atminties[181]. Iš tikrųjų Pabrėža Daukantui bus ir daugiau padėjęs. Jam ir pačiam rūpėjo lietuvių kultūros reikalai.

---

[180] Daukantas S. Raštai.— T. 1.— P. 478 („Būdas“).
[181] Sendzikas K. J. A. Pabrėžos laiškai kun. J. K. Gintilai // Mūsų senovė.— T. 2.— Nr. 3(8).— P. 496—497.

Pagal savo kilimo vietą Pabrėža buvo kone Daukanto kaimynas, studijavo Vilniaus aukštojoje mokykloje gamtos mokslus, atrodo, buvo prisidėjęs prie Kosciuškos sukilimo. Paskui tapo dvasininku ir įsikūrė Kretingos vienuolyne. Čia jis išgarsėjo kaip liaudies gydytojas, vaistažolių žinovas ir botanikas, lietuviškos botanikos terminologijos kūrėjas[182]. Daukanto tautosakos rinkiniuose yra keli pluošteliai paties Pabrėžos užrašytų dainų. Jam rinkti tautosaką buvo nesunku, nes žmonės juo visiškai pasitikėdavo.

Daukanto talkininkas buvo ir kitas žemaitis — Juozapas Giniotas. Daukantas sakėsi, kad šis davęs jam daug priežodžių, išspausdintų „Dainėse žemaičių". Dainų parūpinęs Varniuose dirbęs raštininkas Sakalauskas[183].

Aukštaitijoje, tarp Ukmergės, Dusetų, Molėtų ir Anykščių, tautosaką, ypač dainas, rinko Kazimieras Maigys. Iš viso žinomi 8 Maigio laiškai, rašyti Daukantui 1845—1852 metais. Prie jų Maigys pridėjo 28 dainas. Iš laiškų turinio matyti, kad jis Daukantui dainų buvo nusiuntęs kur kas daugiau. Atkreiptinas dėmesys ir į Maigio laiškus, iš kurių matyti kai kurie Daukanto keliami reikalavimai užrašinėtojui ir jo pažiūros į tautosakos kūrėjus. Kaip nustatė K. Grigas, iš pirmojo žinomo Maigio laiško Daukantui galima spręsti, kad pastarasis yra išdėstęs jam savo pažiūras į valstiečius, jų dvasinę kultūrą. Maigys čia rašė: „Po teisybei, ta kliasa, būdama pamatu ir užsilaikymu, užsiėmimu ir darbu visuomenės, negalėjo ligi šioliai turėti geradėjingos pagelbos dėl užlaikymo brangių tautystės liekanų (...)"[184]

Aukštaičių tautosakos (17 vestuvinių raudų ir 2 dainas) šeštojo dešimtmečio pradžioje Daukantas dar yra gavęs iš kažkokio asmens, gyvenusio Kaune. Jas pateikė

---

[182] Kanopka E. Jurgis Pabrėža — garsus Žemaitijos gydytojas, įžymus gamtininkas, pirmasis Lietuvos farmakognostas // Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai.— V., 1970.— T. 12: Medicina.— P. 37—45.

[183] Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 782.

[184] K. Maigio 1845 m. kovo 17 d. laiškas Daukantui iš Alantos // (Davainis-Silvestraitis M. ir Burba A.) Medega S. Daukanto biografijai.— P. 28.

nuo savo pono „smarkybės“ atbėgusi moteris iš Zarasų apylinkių[185].

Vien pagrindinį ligi šiol išlikusių Daukanto dainų rinkinį yra rašę bent 40 žmonių, o pasakų — 9 rinkėjai. Daugelio Daukanto pagalbininkų mes dar nežinome. Betgi aišku, kad Daukantui pačiam ir per talkininkus geriausiai sekėsi tautosaką rinkti Žemaitijoje. Išlikusiuose jo rinkiniuose net trys ketvirtadaliai visų dainų turi žemaičių tarmės ypatybių.

Gausiausiai tautosakos Daukantas surinko, tarnaudamas Peterburge. Šito darbo jam nepajėgė sutrukdyti nei tarnyba, nei dideli nuotoliai. Peterburge jis tautosaką leido ir naudojo kaip šaltinį savo istorijos veikalams, ypač „Būdui“. Tautosaka jam buvo kultūros istorijos faktas. Esant negausiai lietuvių literatūrai, tautosaka, Daukanto manymu, iš dalies turėjo ją atstoti. Jau matėme, kaip Daukantas savo jaunimui skirtuose vadovėliuose, skaitiniuose šalia verstinės pasaulietinės lektūros pateikė ir smulkiosios lietuvių tautosakos. „Daines žemaičių“ jis taip pat bus skyręs ir šiam reikalui. Rinkdamas ir skelbdamas tautosaką, kaip tautos kultūros paminklą, pasirodė esąs vertas garsiųjų Vilniaus universiteto profesorių mokinys. Daukantas įžvelgė idėjinę auklėjamąją tautosakos vertę ir panaudojo ją savo patriotiniams tikslams — tautinei kultūrai ugdyti.

Aplamai tarnybos metais Rygoje ir Peterburge Daukantas pasižymėjo kaip vienas svarbiausių pažangiosios lietuvių kultūros veikėjų. Jo darbų diena buvo sunki, bet vaisinga.

---

185 Grigas K. Simonas Daukantas — lietuvių tautosakos rinkėjas, leidėjas ir vertintojas // Iš lietuvių kultūros istorijos.— T. 1.— P. 283—284.

III. VALSTYBĖS PENSININKAS

LIGOS

Kas nori daug nuveikti, tam darbų diena trumpa. Netruko saulė pakrypti vakarop ir Daukantui. Gan anksti jį pradėjo kankinti ligos.

Jau iš Pabrėžos 1835 metų spalio 6 dienos laiško Gintilai matyti, kad Daukantas neseniai buvo rimtai sirgęs. „Pono Daukanto laiške skaičiau,— rašė Pabrėža,— kad ponas Geradėjas šią vasarą buvo labai susirgęs, net kalbą praradęs. Betgi Aukščiausiojo malone gydytojai užtiko tikrąjį Jo defektą ir laimingai pašalino. Mes labai tuo džiaugiamės ir linkime Jam visiškai atgauti senąjį žvalumą“. Kaip žinoma, Pabrėža, trūkstant gydytojų, pats imdavosi medicinos. Laiške jis sakėsi, kad pats su vienuoliu Skačkausku panašiai negaluojąs. „Nužemintai prašome,— tęsė Pabrėža,— ar jis negalėtų mums duoti kopijas receptų, kurie jį išgydė nuo tokio smarkaus negalavimo. Prašome taip pat, jeigu galima, nurodyti dietą, kaip užsilaikyti, vartojant šiuos vaistus. Tark, Iliustrissime, žodelį ponui Daukantui, o, manau, intimus amicus meus parūpins minėtųjų receptų kopijas ir kartu su visos dietos aprašymu atsiųs mums savo laiške“[1].

Apie Daukanto negalavimus žinojo ir Narbutas. Jau 1842 metų rugsėjo 27 dienos laiške jis minėjo, jog Daukantas skundėsi „skausmu šone ir klimatu“. 1846 metų liepos 6 dienos laiške Narbutui Daukantas tiesiog rašė: „Mano likimas buvo ir yra labai liūdnas, dėl to taip vėlai tamstai atsakau. Sėdėdamas per dešimtį metų drėgname ir šaltame archyve, po 8 ar 9 valandas beveik nepasikeldamas iš vietos, taip baisiai sustingdavau nuo drėgno šalčio, kad paskui eidamas visą valandą nejausdavau

---

[1] Sendzikas K. J. A. Pabrėžos laiškai J. K. Gintilai // Mūsų senovė.— K., 1939.— T. 2.— Nr. 4(9).— P. 660—661.

kojų; taip gavau ligą, kurios patys daktarai neatspėja; Trijų Karalių išvakarėse mušė man kraujas į galvą, jog rodės, kad išeisiu iš proto arba rytojaus nesulauksiu ir, vos ne vos daktarų padedamas, per keturis mėnesius tiek atsigavau, kad galėjau vaikščioti; nuo šios ligos taip nusilpo nervai, kad krintantis žirnis mane gąsdina, ir kojų sopulys toks didelis, ypač vienos, kad daugiau kaip kelis šimtus žingsnių negaliu nueiti. Ir taip tebesikankinu ligi šiol. Daktarai sako, kad tai esanti podagra, bet savo gyvenime aš neišgėriau nė pusės gorčiaus vyno, jokių ištaigų nemačiau, nes po kiekvienų savo pietų būčiau galėjęs suvalgyti dar kitus, jei būtų pasitaikę. Nei mano tėvas, nei senelis, miške gyvendami, ne tik neturėjo podagros, bet ir negirdėjo apie ją“[2]. Šis nusiskundimas silpna sveikata gali būti suprastas kaip retorinė priemonė, nes kitame sakinyje Daukantas primena, kad iš Narbuto nesulaukia skolintųjų rankraščių — „tai mano antroji liga, nes, dėl šio darbo netekęs sveikatos, laimės ir karjeros, ne tik nematau iš jo jokios naudos, bet ir savo kruvino darbo ženklą turiu prarasti (...)“ Kaip ten bebūtų, tačiau visi šaltiniai rodo, kad Daukantas tikrai ėmė pasiligoti; sustiprėjo ir tėvynės nostalgija.

Narbutas greit parašė laišką. Jame nemaža išmonės, egzaltacijos, bet matyti ir tikro susirūpinimo Daukanto sveikata. „Pone Ger(adari),— rašė Narbutas,— liūdini mus, savo bičiulius, žinia apie ligas. Jos tenykščio klimato, nepalankaus literatų darbui, ypač drėgname kambaryje arba archyvo salėje, padarinys. Aš, visa siela ir širdimi prisirišęs prie savojo geradario ir šelpėjo mano istorijos darbuose, norėčiau, kad nors kuriam laikui pakeistumei gyvenimą, apsilankytumei mūsų kraštuose ir pasinaudotumei tėvynės mineraliniais vandenimis Druskininkuose. Nuo panašių ligų ten nepaprastai ir tiesiog stebuklingai padeda. Aš pats patyriau: prieš Druskininkus visos medicinos priemonės niekai, be jų jau seniai nebegyvenčiau. Panašius skausmus, kaip Tamstos, mačiau visiškai dingstant nuo vieno kurso. O Dieve, jeigu amžiną atilsį Onacevičius būtų paklausęs mano patarimo, ligi šiol tebegy-

---

2 Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 765—766.

ventų tarp mūsų, lietuvių. Kas gi brangiau už sveikatą? Aš užtikrinu, kad, pasinaudojęs Druskininkų vandenimis, pasveiksi. Pasirūpinsiu globa ir viską sutvarkysiu, nes gyvenu už 10 mylių nuo sveikatos šaltinių. Šiais metais būtinai vyksiu prie jų, ne taip iš reikalo, kaip iš įpročio. Jeigu bus šiltas rugsėjis, tai, Pone Geradari, taip pat paskirk šiek tiek laiko ligai gydyti, kol ji dar neįsisenėjo"[3].

Daukantas Narbutu tuomet jau nebepasitikėjo. Simonas apie Druskininkus, matyt, nė negalvojo. Pagaliau ir šis laiškas jau buvo vienas iš paskutinių. Daukantui turbūt atrodė, kad tikrasis sveikatos šaltinis — Žemaitija. Būdamas Peterburge, dažnai ten persikeldavo mintimis, o per retas atostogas vis skubėjo į gimtuosius kraštus. Peterburgas jam buvo tik laikinas sustojimas, ne jam Daukantas skyrė savo kūrybines mintis ir svajonių pasaulį. O jėgos regimai nyko. Viename 1845 metų laiške nuskambėjo Daukanto žodžiai, ar bepamatysiąs Žemaitiją.

Šiaip taip sulaukęs 1850 metų vasaros, Daukantas birželio 25 dieną pateikė Senato oberprokuroro ekspedicijai prašymą, kuris turėjo būti pristatytas teisingumo ministrui. Daukantas rašė: „Sveikatai pataisyti, gydytojų patariamas, noriu išvykti į Vilniaus ir Kauno gubernijas trims mėnesiams (...)"[4] Po dviejų dienų oberprokuroras šį prašymą pasiuntė pagal paskirtį, pridurdamas, kad nemato kliūčių jam patenkinti[5].

Liepos 6 dieną iš ministerijos atėjo teigiamas atsakymas, kurį tuoj sužinojo ir Daukantas. Pagaliau jis dar išsiėmė pažymėjimą, panašų į viduramžių apsauginius karaliaus raštus: „Nr. 703. Jo didenybės viešpaties imperatoriaus Nikolajaus Pavlovičiaus, Visos Rusijos monarcho, ir taip toliau, ir taip toliau, ir taip toliau, įsaku. Šio pateikėjas kolegijos asesorius Daukantas, tarnaująs Valdančiojo senato III departamento pirmame skyriuje metrikanto padėjėju, paleidžiamas atostogų į Vilniaus ir Kau-

---

[3] T. Narbuto 1846 m. rugpjūčio 24 d. laiškas // MAB, f. 31, b. 1412, l. 31.
[4] Prašymo nuorašas // CVIAL, f. 1347, ap. 94, b. 237, l. 1.
[5] Oberprokuroro 1850 m. birželio 27 d. rašto teisingumo ministerijai nuorašas // Ten pat, l. 1a.

no gubernijas nuo šios dienos trims mėnesiams, todėl jam, Daukantui, maloningai leista laisvai vykti ten ir atgal. Duota S. Peterburge 1850 m. birželio 29 d."[6]

Dar nepraėjus atostogų laikui, Senatas gavo 1850 metų rugsėjo 21 dienos Kauno gubernijos valdybos raportą, tiksliau pasakius, lydraštį[7], prie kurio buvo pridėtas Telšių miesto gydytojo ir policijos viršininko (gorodničiaus) rugpjūčio 25 (rugsėjo 6) dieną pasirašytas pažymėjimas. Jame sakoma, kad gydytojas, dalyvaujant gorodničiui, apžiūrėjo atostogaujantį Simoną Daukantą, kuris gydosi pas vietos medikus, ir rado, kad ligi atostogų galo nespės pagyti[8].

Vėliau Senatas gavo ir platesnį ligos aprašymą — pažymėjimą, kuris surašytas 90 sidabro kapeikų vertės herbiniame (žyminiame) popieriuje, kalba netaisyklinga, nes pats gydytojas buvo vokietis. Štai šis dokumentas: „Pažymėjimas. Žemiau pasirašęs, šiuo liudiju, kad paleistas iš tarnybos Valdančiojo senato III departamento pirmo skyriaus metrikanto padėjėjas kolegijos asesorius Simonas Jurgio sūnus Daukantas, nuo 1825 iki 1834 metų tarnaudamas Rygoje, sirgo kepenų užslūgimu ir, nuolat dirbdamas, kentėjo baisų skausmą strėnose. Dėl to prasidėjo netaisyklinga hemoragija iš šlapimo pūslės. Tuo pačiu laiku buvo užkluptas maliarijos, besikartojančios kas tris dienas, kuri baigėsi tik po penkių mėnesių.

Sankt-Peterburge, tarp 1834 ir 1850 metų, o būtent 1845 m. sausio mėnesio pradžioje, jam smarkiai nudiegė galvoje ir dėl to prasidėjo nepakeliamas ilgesys, liūdesys ir baimė, slegiantieji jį, o nuo bet kokio triukšmo, ilgo skaitymo, pokalbio galva imdavo skaudėti, svaigti, pakildavo kraujospūdis. O darbuojantis prie senų popierių, akys parausdavo, apsilpdavo regėjimas. Paskui po dviejų mėnesių prasidėjo nepakeliamas karštis ir skausmas žemutinėse galūnėse, ypač kulnuose. Dėl to jo sveikata aiškiai pairo ir jau daugiau kaip trejis metus jį nuolat kamuoja sąnarių ir sausgyslių skausmai, ypač rudenį ir

---

6 Pažymėjimo nuorašas // Ten pat, l. 3.
7 Minėtas raštas // Ten pat, l. 4.
8 Pažymėjimas // Ten pat, l. 6.

žiemą. Kartais pastebimai sutinsta kojos ir pasirodo mėlynos dėmės, o keliantis nuo kėdės, keliai sunkiai, su skausmu lankstosi, bet greit išsijudina. Iš visa ko seka, kad jis, p. kolegijos asesorius Simonas Daukantas, serga hemoroidinio-arterinio pobūdžio su vidurių užslūgimu liga. Dėl to ligonis, naudodamasis įvairiomis priemonėmis, nesveiksta, būdamas silpnos sveikatos bei regėjimo ir jau pagyvenusio amžiaus, 58 metų, nebegali toliau eiti tarnybos.

Šitai tvirtindamas pasirašau ir pridedu antspaudą. Kaunas, 1851 m. liepos 21 d. Kauno gydymo valdybos narys medicinos daktaras ir akušeris, rūmų patarėjas (—) A. Fišeris"[9].

Pažymėjimas, atspindėdamas anuometinį medicinos lygį, rodo, kad Daukanto ligų istorija jau sena, o pagrindinės jų priežastys — profesinės. Per daug jam atsiėjo tarnyba ir pastangos būti naudingam visuomenei.

PENSIJA

Simonas Daukantas daugiau į imperijos sostinę jau nebegrįžo. Daukantui beliko tik paduoti prašymą, surašytą pagal nustatytą formą su išorinio nuolankumo valdovui išreiškimu. Jis rašė: „Šviesiausiasis, galingiausiasis, didysis viešpatie Nikolajau Pavlovičiau, monarche, visos Rusijos viešpatie maloningiausiasis,

prašo metrikanto padėjėjas kolegijos asesorius Simonas Jurgio sūnus Daukantas. O ko aš prašau, sako šie punktai:

1. Per atostogas, man susirgus, buvo prisiųstas per vyresnybę formalus medicinos pažymėjimas, kurį nustatytu pagrindu praėjusio, rugpjūčio, mėnesio 25 d.[10] (Nr. 196) išdavė Telšių miesto gydytojas, per patikrinimą dalyvaujant policijai.

---

[9] Pažymėjimas (ligos aprašymas) // CVIAL, f. 1347, ap. 94, b. 237, l. 29. Data pagal senąjį kalendorių.

[10] Čia ir toliau prašyme datos pagal senąjį kalendorių.

2. Liga, neleidusi man laiku grįžti į tarnybą po atostogų, vis stiprėjo, kol pasiekė tokį laipsnį, kad aš nebeturiu jėgų tęsti valstybinę tarnybą.

Dėl to pristatęs vieną 90 sidabro kapeikų vertės herbinio popieriaus lapą, nuolankiausiai prašau, kad būtų liepta visiškai atleisti mane iš tarnybos ir paskirti priklausančią man pagal įstatymą pensiją ligi gyvos galvos už sąžiningą dvidešimt penkerių metų tarnybą. Pensiją mokėti iš Telšių apskrities iždinės. Be to, leisti dėvėti mundurą tos įstaigos, kurioje aš ištarnavau daugiau kaip 16 metų ir išduoti man atitinkamame herbiniame popieriuje užsitarnautą atestatą bei pridėti mano formuliarą.

1850 m. gruodžio 12 d.

Skirtas paduoti Valdančiojo senato trečiojo departamento pirmajam skyriui.

Šį prašymą rašė ir kūrė bajoras Aloyzas Dionizo sūnus Mackevičius.

(—) Metrikanto padėjėjas kolegijos asesorius Simonas Jurgio sūnus Daukantas.

Gyvenamoji vieta: Kauno gubernija, Telšių apskritis, Varnių miestelis“[11].

Iš tarnybos Daukantas buvo atleistas 1851 metų vasario 16 dieną.

Daukantas tikėjosi, kad gaus pensiją, nors reikiamo amžiaus dar nebuvo sulaukęs. Jau Kauno gydymo valdyba, tvirtindama A. Fišerio liudijimą, pabrėžė, kad, remiantis 1842 metų įstatymų sąvado trečiajame tome išspausdintu Pensijų ir vienkartinių pašalpų statutu (§ 91), Daukantui gali būti skirta pensija. Prašydamas pensijos, 1851 metų liepos mėnesį Daukantas pasiuntė Senatui pakartotiną prašymą[12]. Bet pasirodė, kad pensiją gauti ne taip lengva. Pagaliau prasidėjo žinių rinkimas, ar tikrai jam pensija priklauso. Senato atitinkamo oberprokuroro įstaiga turėjo gauti atsakymus į 6 klausimus, būtent: kiek jis gaudavo algos paskutiniu metu, ar nebuvo jam jau skirta kokia nors pensija, ar atsistatydindamas negavo

---

11 CVIAL, f. 1347, ap. 94, b. 237, l. 7 (nuorašas), 33 (originalas).

12 Prašymas, Senato gautas 1851 m. rugpjūčio 5 d. // Ten pat, l. 28.

aukštesnio rango, ar išeidamas iš tarnybos prašė pensijos, ar nebuvo tardytas ir teistas, iš kur nori gauti pensiją[13].

Pagaliau 1851 metų spalio 6 dieną teisingumo ministerijos departamento vicedirektorius atsiuntė Senato oberprokurorui atsakymą, kad nuo tų pačių metų vasario 16 dienos Daukantui skiriama 42,9 sidabro rublių pensija[14]. Daukantą ši žinia pasiekė dar gana negreit. Tik 1852 metų sausio 23 dieną Kauno vicegubernatorius Senato III departamento oberprokurorui parašė, kad Daukantui apie pensiją pranešta per Telšių apskrities policiją[15].

Leidimą Senato tarnautojo mundurą nešioti Daukantas gavo gerą pusmetį anksčiau, kaip ir tarnybos formuliarą[16].

Tačiau nei uniforma, nei formuliaras Daukantui pragyvenimo negalėjo užtikrinti, o pensija buvo maža. Matyt, valdžios sferose buvo laikoma, kad pensininkui munduras turi teikti garbę, o dvaras su baudžiauninkais — išlaikymą. Blogiau buvo tiems, kurie dvarų neturėjo.

VARNIAI

Be abejonės, Daukantas savo kultūriniame darbe didžiausios paramos tikėjosi iš Narbuto ir Valančiaus. Jam atrodė, kad šie vyrai padės realizuoti bent dalį svarbiausių planų. Narbutu jis apsivylė. Liko Valančius.

Motiejaus Valančiaus asmenybė buvo ne eilinė. Daukantą su juo siejo bendra kilmė. Valančius taip pat žemaičio valstiečio vaikas. Abu mokėsi toje pačioje Kalvarijos mokykloje. Valančius taip pat pasiekė Vilnių ir Peterburgą. 1840 metais Valančius jau Vilniaus dvasinės akademijos adjunktas, po poros metų gavo ir teologijos

---

[13] Klausimų lapas su atsakymais // Ten pat, l. 23.

[14] Rašto originalas // Ten pat, l. 32.

[15] Rašto originalas // Ten pat, l. 37.

[16] Formuliarinis sąrašas, išduotas 1861 m. kovo 22 d. // Ten pat, l. 19—20. Jį paskelbė A. Janulaitis, tik praleido antraštinę dalį (Janulaitis A. Daukanto laiškai.— P. 793—795).

daktaro laipsnį. Netrukus po to, akademiją iškėlus į Peterburgą, ten atsidūrė ir Valančius. Matyt, Peterburge Daukanto, o gal ir jo draugų, laikiusių save žemaičiais, aplinkoje galutinai subrendo Valančiaus planas parašyti didelį istorijos veikalą „Žemaičių vyskupystė" (išspausdintą Vilniuje 1848 m.). Šioje knygoje yra išnašų, rodančių, kad autorius gavo iš Daukanto paramos. Valančius keturiose vietose remiasi Lietuvos Metrika, kurios nuorašų galėjo duoti tik Daukantas. Be to, dar keturiose vietose Valančius pažymi, kad pasinaudojęs Daukanto „Istorijos žemaitiškos" rankraščiu. Daukantas apie savo raštus pasakodavosi tik labai artimiems bičiuliams, o dar rečiau kam juos duodavo pasiskaityti. Be Valančiaus, atrodo, Daukanto veikalų rankraščiais, jų autoriui gyvam esant, niekas nėra savo spaudai skirtose knygose pasinaudojęs.

Tokių istorijos mokslo knygų, kaip Valančiaus „Žemaičių vyskupystė" ir Daukanto „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių" pasirodymas lietuvių kalba anuomet buvo tikra sensacija. Literatas K. Nezabitauskis-Zabitis, sumanęs šiuos veikalus išspausdinti ir lenkiškai, 1853 metų vasario 13 dieną laiške iš Varšuvos Daukantui rašė: „Šis tikslas lengvai būtų pasiekiamas, jeigu tik, gerbiami ir garbingi autoriai, malonėtumėte neatsisakyti atsiųsti man rankraščius, kuriuos iš pradžių tikriausiai rašėte lenkų kalba (...)"[17] Laiško autorius neįsivaizdavo, kad Daukantas ir Valančius galėjo iš karto rašyti lietuviškai. „Žemaičių vyskupystę" rašyti lietuviškai Valančių paragino Daukantas.

Peterburge Valančius išgyveno gan neilgai, nes netiko jam tenykštis klimatas. 1845 metų pavasarį jis patraukė į Žemaitiją, metų pabaigoje tapo Varnių kunigų seminarijos rektoriumi, o 1850 metais — Telšių vyskupystės vyskupu. Valančiaus pirmtakai buvo kunigaikščiai Giedraičiai. O štai dabar vyskupas — valstiečio sūnus. Jau vien tik šitokia neregėta Valančiaus karjera atkreipė tuometinių negausių inteligentų dėmesį. Jiems kilo naujų

---

[17] Nezabitauskis-Zabitis K. Laiškai (pateikė V. Biržiška ir V. Maciūnas) // Mūsų senovė.— K. 1940.— T. 3.— Nr. 1(10).— P. 145.

vilčių, kad Valančius savo užimamus postus panaudos lietuvių tautiniams, kultūriniams reikalams.

Baudžiavinės santvarkos laikais naujos plebėjiškos pasaulietinės inteligentijos atsirasti galėjo nedaug. Daugiau buvo lietuvių konfesinės inteligentijos, kurios didesnę dalį parengdavo Varnių kunigų seminarija. Daukantas manė, kad ši seminarija gali tapti meilės savo istorijai ir kalbai ugdytoja. Norėjo, kad jos biblioteka pasidarytų lituanistine biblioteka, vienintele tokia visoje Lietuvoje. Šiai bibliotekai jis dovanojo pirmąjį A. Kojelavičiaus „Lietuvos istorijos" antrosios dalies leidimą, 1822—1843 metų Vilniaus žurnalų 69 tomelius[18]. 1846 metų pavasarį Daukantas gavo Konstantino Sirvydo knygos „Punktay sakimu" antrąją laidą, kurią spaudai buvo parengęs Valančius. Jam 1846 metų balandžio 17 dieną laiške Daukantas rašė: „(...) skaitydamas džiaugiausi, kad, nors nesilaikyta gramatikos, tačiau kalba gryna, vienintelis kalbos grynumo pavyzdys pamokslininkams, pvz., niekur nėra žodžio *griekas,* bet visur *nudieme,* mūsiškai *noudieme,* nuo žodžio *nusidėti.* Bent turėsi pavyzdį klierikams, kurie ligi šiol neturėjo nė mažiausio popierėlio, parašyto gryna kalba"[19]. Valančius, matyt, buvo žadėjęs pakartotinai išleisti visą Mikalojaus Daukšos „Postilę". Daukantas ragino skubinti šį darbą, skelbti prenumeratą. Toliau Daukantas siūlė Valančiui, kad šis patartų klierikams mokytis iš Simono Stanevičiaus 1829 metais Vilniuje perspausdintos gramatikos „Trumpas pamokimas kalbos lietuwiszkos" (pirmoji laida išėjo 1737 m.). Stanevičius dar turįs daug jos egzempliorių.

Iš tikrųjų Valančius stengėsi Varnių seminarijos bibliotekoje sukaupti kuo daugiau lietuviškų raštų. Įdomu, kad šių knygų vertės kriterijumi Daukantas laikė ne konfesinius požymius, o kalbos grynumą. „Neparašei,— sako Daukantas,— ar gavai kokių žemaitiškų knygų iš Kražių bibliotekos, reikia pasirūpinti, nes Varnių yra skurdi senais spaudiniais, ypač norintiems mokytis šios kalbos, nė-

---

[18] Jurgutis V. Simono Daukanto bibliotekos nuotrupos Lietuvos TSR valstybinėje respublikinėje bibliotekoje // IV Lietuvos TSR bibliotekininkų konferencija: Pranešimų tezės.— V., 1983.— P. 171—172.

[19] Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 780.

ra vadovėlių. Dabar, t. y. 1844 metais, kalvinistai Mintaujoje išleido Šventojo Rašto Naująjį testamentą arba perspausdino 1701 metų Karaliaučiaus leidinį, kurį kadaise pas mane lyginome su mūsų Šv. Raštu. Ši knyga parašyta labai gryna kalba, išskyrus kelis žodžius, todėl ji skaitytina, jei ne dėl mokslo, tai bent dėl kalbos grynumo". Daukantas išvardino dar Liudviko Rėzos verstą Šventąjį Raštą, įvairius kitus XVIII ir XIX a. Biblijos leidinius. Naujajai lietuvių rašto kalbai formuoti turėjo būti pasitelktas geriausias praėjusių laikų palikimas.

Iš naujųjų pasaulietinio turinio raštų Daukantas tiems, „kurie gerai moka žemaitiškai", rekomendavo savo 1837 metais Peterburge išspausdintą „Prasmą lotynų kalbos". Beje, autorius 1849 metais sumanė išleisti jos antrą laidą, o Valančius sutiko parūpinti dvasinės cenzūros leidimą. Seminarijos bibliotekai Daukantas paaukojo savo „Būdą". Norėjęs duoti ir „Daines žemaičių", tačiau pabijojęs, matyt, bibliotekos vadovybę papiktinti. Daukantas priduria, kad gera biblioteka privalanti turėti visokių knygų, ne tik dvasinių, bet ir pasaulietinių.

Daukantui Valančius taip pat padėjo išparduoti „Abėcėlę", „Būdą", „Daines žemaičių".

Patys literatūrinės veiklos planai buvo nemenki. Liesdamas knygų leidimą, Valančius viename laiške Daukantui netgi rašė: „(...) kad pralobčiau, gyventume iš pusės ir įkurtume Žemaičių akademiją, ką duok Dieve!"[20]

Daukantas vis dažniau ir dažniau prisimindavo Varnius, svajojo apie naudingą veiklą savo krašte. Kai, išvykęs atostogų į Žemaitiją ir susirgęs, 1850 metų gruodžio 24 dieną prašė atleisti iš tarnybos, jau nurodė, kad gyvena Varniuose. Kitų metų pavasarį, gegužės ketvirtą rašytame laiške Narbutui sakėsi, kad dabar nuolat gyvenąs Varniuose. Džiaugėsi, jog sveikata pradeda taisytis. Geras tėviškės klimatas čia darė savo. Išsivadavo ir nuo to stalo Senate, prie kurio tiek metų buvo lyg prirakintas. Varniuose nei darbo valandos, nei tas stalas nerūpėjo. Pasidarė laisvu literatu. Šliūpas net tiesiai sako, kad ne

---

[20] (Davainis-Silvestraitis M. ir Burba A.) Medega S. Daukanto biografijai.— P. 79—80.

liga privertė, o Valančius prikalbino „(...) Daukantą vykti pas save į Varnius dėl smagesnio darbštumo ant lietuvystės lauko, žadėdamas Daukantui mokėti algos 200 rublių ant metų už jo triūsą dėl tėvynės, o taipgi atspausdinti jo „Istoriją Lietuvos“[21].

Daukantas čia tęsė savo pradėtuosius darbus. Atrodo, Valančiaus paragintas, dar Peterburge grįžo prie istorijos, ėmė rašyti „Pasakojimą apie veikalus lietuvių tautos senovėje“. Matyt, berašydamas įsisirgo. Galutinai baigė šį kūrinį Varniuose, nes pasitaiko jo išnašose veikalų, išėjusių net 1854 metais. Daukantas tikėjosi, kad „Pasakojimą“ padės išleisti Valančius.

Tuomet Varniai darėsi lietuvių literatūrinio ir aplamai kultūrinio gyvenimo centras. Valančius, paėmęs vyskupystės valdžią, užsibrėžė veikti liaudies moralę, sustiprinti katalikų tikėjimą, nors tai prieštaravo stačiatikių, kaip valstybinės religijos, protegavimui. Savo tikslų Valančius manė siekti, plėsdamas švietimą. Jis pats ėmėsi literatūrinio darbo, tiesa, dar tik rašydamas lietuviškas pastoracines knygas.

Jis bandė atsikratyti carinės pasaulietinės cenzūros kišimosi. 1852 metų kovo 23 dienos raštu jis kreipėsi į švietimo ministrą, prašydamas teisės galutinai cenzūruoti visus žemaitiškus, t. y. lietuviškus raštus. Vilniaus cenzūros komitete nesą cenzoriaus, pakankamai mokančio šią kalbą, todėl užtrunka atitinkamos literatūros leidimas. Švietimo ministras, pasiteiravęs vidaus reikalų ministro nuomonės, gavo atsakymą, kad šitokia teise nesinaudoją nė viešpataujančios stačiatikių bažnyčios vyskupai. Valančiui buvo atrašyta, kad nuo cenzūros nuostatų negalį būti nukrypta[22]. Valančiui liko tik katalikų dvasinės cenzūros teisė.

Valančius telkė Varniuose savo literatūrinius pagalbininkus. Dėl to neatsitiktinai Varniuose atsidūrė ir Daukantas. Čia jis susipažino ir susidraugavo su žemaičiu Ambraziejum Pranciškum Kašarauskiu, Varnių kunigų pa-

---

[21] Šliūpas J. Rinktiniai raštai.— P. 63.

[22] Minėtas M. Valančiaus raštas ir švietimo ministro 1852 m. gegužės 9 d. atsakymas; Kitatikių reikalų departamento balandžio 28 d. raštas šiam ministrui // CVIAL, f. 772, ap. 1, b. 2792, l. 1—5.

taisos namų prižiūrėtoju, pažadino jo susidomėjimą lietuvių kalba ir tautosaka. Su Valančium nuolat palaikė ryšius bene visi ano meto literatai — Laurynas Ivinskis, Kajetonas Nezabitauskis-Zabitis, kiek vėliau — Juozapas Silvestras Dovydaitis, Mikalojus Akelaitis.

Varniams, kaip kultūros centrui, reikėjo laikraščio (apie jį toliau), knygyno. 1853 metais knygyną įsteigė vilniškis Adomas Zavadskis. Valančius ragino suaktyvinti jo veiklą. 1853 metų birželio 28 dienos laiške Zavadskiui Valančius rašė: „Varnių knygynas iki šiol tuščias, visi klausinėja, ką tai reiškia, kad iki šiol nėra knygų?“[23]. Netrukus šis knygynas tapo svarbiausiu lietuviškų knygų platinimo Žemaitijoje ir net visoje Kauno gubernijoje centru. Jam knygas platinti padėjo Laurynas Ivinskis.

Varniams dar trūko spaustuvės. 1859 metais ją buvo pasiūlęs įsteigti Vilniaus spaustuvininkas Teofilis Gliuksbergas. Tačiau Valančius jo nepalaikė, nurodydamas, kad nenorįs kenkti Zavadskiui.

Vis dėlto Varniai tuomet buvo daugiau religinis centras. Mat Valančiui bažnyčios kosmopolitiniai reikalai neišvengiamai buvo svarbesni už tautinius lietuvių reikalus. Pasaulietinė lietuvių inteligentija gyveno ten, kur galėjo gauti duonos kasdieninės.

Valančius, pirmiausia besirūpinantis vyskupo pareigomis, pamažu prarado Daukanto pasitikėjimą. Valančius atsisakė išleisti jo „Pasakojimą apie veikalus lietuvių tautos senovėje“. Vyskupui tuomet labiau rūpėjo pastoracinė literatūra.

Valančius buvo pratęs aplink save matyti griežtą ūkišką tvarką, jis žiūrėjo, kad niekas, kaip jam atrodė, veltui nevalgytų duonos. Davė darbo ir Daukantui. Ką ten Daukantas daugiau veikė, žinome iš J. Šliūpo surinktų duomenų. Šliūpas rašo: „Bet veikiai Varniuose vyskupas Daukantą apsunkino bergždiniais darbais: skaitymu apakusiam kunigui Kodainiui kasdien po 3 adynas, rašymu lenkiškai žemaitiško žodyno, perrašymu lenkiškai prancū-

---

[23] Tyla A. Motiejaus Valančiaus laiškai Adomui Zavadskiui // Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai.— 1960.— T. 11(1): Literatūra.— P. 98.

ziško žodyno ir t. t. Daukantas patį Valančiauską išmokino čion vokiškos kalbos, taip kad tas galėjo, Kuršą lankydamas, susišnekėti su katalikais vokiečiais“[24]. Be to, atrodo, iš Daukanto lietuvių kalbos mokėsi pusmetį čia viešėjęs Maskvos universiteto auklėtinis filologas Stanislovas Mikuckis[25]. (Jis vėliau liūdnai pagarsėjo, prisidėdamas prie lietuvių spaudos draudimo.)

Leksikografijos darbais, žinoma, Daukantas domėjosi ne tik Varniuose, tačiau kai kurios Valančiaus užduotys tikrai jį vargino. O čia dar Valančius metinę pašalpą sumažino iki 150 rublių. Jau antraisiais metais Daukantas norėjęs iš čia iškeliauti. Valančius įprašęs dar pasilikti. Gyvenimas Varniuose apkarto. Ne todėl, kad čia Daukantui trūko duonos, bet todėl, kad pasijuto stumdomas įnamis, praradęs viltį atiduoti skaitytojui savo ilgų metų kūrybos vaisius.

BĖGIMAS IŠ VARNIŲ

Paprastai rašoma, kad 1855 metais Daukantas iš Varnių išvyko todėl, jog susivaidijo su Valančiumi[26]. Iš tikrųjų šie abu vyrai gan nesugyveno, abu buvo kieto būdo, nelinkę nusileisti ir prisitaikyti.

Savo santykius su Daukantu apibūdindamas, Valančius 1855 metų kovo 16 dieną Vilniaus spaustuvininkui ir knygininkui Adomui Zavadskiui rašė: „P. Daukantas, būdamas žmogus senas ir, be to, literatas, pasidarė toks keistas, kad ne kartą jo privataus gyvenimo įpročius turiu suvaldyti (...) Bet ką padarysi, kas gi be ydos. Šiaip žmogus labai geras ir prie mokslo prisirišęs, todėl reikia jam dovanoti“[27]. O vis dėlto, matyt, dar būta priežasčių,

---

24 Šliūpas J. Rinktiniai raštai.— V., 1977.— P. 63.

25 M. Akelaičio 1858 m. gegužės 2 d. ir liepos 3 d. laiškai A. H. Kirkokui // Janulaitis A. M. Akelaičio laiškai.— P. 302—304.

26 Šliūpas J. Rinktiniai raštai.— P. 63—64; Janulaitis A. Simanas Daukantas.— P. 36.

27 Tyla A. Motiejaus Valančiaus laiškai Adomui Zavadskiui.— P. 107.

kurios vertė Simoną ieškoti ne tik geresnės, bet ir saugesnės vietos.

Po 1831 metų sukilimo nuslopinimo caro valdžia griežtai stojo prieš visas Lietuvos ir Lenkijos valstybingumo tradicijas. Netgi pats Lietuvos vardas pasirodė esąs nepageidautinas ir cenzūros komitetai dėl to gavo atitinkamus nurodymus. Peterburgo švietimo apygardos globėjo padėjėjas 1840 metų liepos 28 dieną Peterburgo cenzūros komitetui rašė: „Pateikus jo didenybei pasirašyti įsako projektą, kuriame buvo suminėtos Baltarusijos ir Lietuvos gubernijos, viešpats imperatorius, užbraukęs Baltarusijos ir Lietuvos pavadinimus, teikėsi įsakyti perrašyti įsaką, kur būtų jos vadinamos tiesiog Vitebsko, Mogiliovo, Vilniaus ir Gardino gubernijomis. Ir tuomet jo didenybė savo ranka davė paliepimą: „Šios taisyklės laikytis taip pat ateityje, daugiau niekad nerašyti kitaip, kaip tik išvardijant pačias gubernijas“[28].

Po šio žingsnio sekė kiti. Caro kanceliarijos III skyriaus viršininkas grafas Aleksandras Benkendorfas tų pačių metų spalio 12 dieną Vyriausiajai cenzūros valdybai nurodė: „Viešpats imperatorius teikėsi įsakyti, kad (...) iki ateinančių, 1841, metų būtų pakeistas Vilniuje leidžiamo oficialaus laikraščio „Litovskij vestnik“ („Lietuvos žinios“) pavadinimas“[29]. Laikraštis imtas vadinti „Vilenskij vestnik“ („Vilniaus žinios“).

Separatizmo tendencijos caro pareigūnams vaidenosi ir istorijos veikaluose ir ...maldaknygėse. Tas pats Benkendorfas dar 1838 metų gegužės 14 dieną rašte švietimo ministrui S. Uvarovui sielojosi, kad Vilniuje išspausdinta religinė knyga lenkų kalba, kur nurodytos evangelijos, taip pat „Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės globėjų, nepridedant nė žodžio buvusių, dienos“. Benkendorfas siūlė Uvarovui sustiprinti cenzūrą, o pastarasis mielai tam pritarė[30].

Reikia tik stebėtis, kad Daukanto „Būdas“, laimingai praėjęs cenzūros Scilę ir Charibdę, paskui ištisą dešimt-

---

[28] Minėtas raštas // CVIAL, f. 777, ap. 1, b. 1572, l. 1.
[29] Minėtas raštas // CVIAL, f. 772, ap. 1, b. 1376, l. 1.
[30] Minėtas raštas ir 1838 m. gegužės 18 d. atsakymas // CVIAL, f. 772, ap. 1, b. 1090, l. 1, 2.

metį neatkreipė valdžios pareigūnų dėmesio. Svarbiausias cenzūros dėmesys buvo sutelktas į lenkiškus leidinius, o iš lietuviškos literatūros, daugiausia religinės, matyt, rimto pavojaus nesitikėta. 1852 metais Vilniaus cenzūros komiteto pavedimu stačiatikių šventikas (buvęs kunigas) Antanas Petkevičius papildomai peržiūrėjo Daukanto „Daines žemaičių", „Pamokymą apie auginimą taboko", „Bičių knygelę" ir „Parodymą, kaip apynius auginti", tačiau nieko įtartino nerado. Tuo metu iš lietuviškų knygų jam labiausiai užkliuvo tik Valančiaus „Žemaičių vyskupystė", nes joje esą netinkamų samprotavimų ir nepagarbos teisėtai vyriausybei pareiškimų.

Atėjo 1855 metai. Kryme, Kaukaze ir Balkanuose Rusija kariavo su Anglijos, Prancūzijos, Turkijos koalicija. Karas Rusijai nesisekė. Kariuomenės Lietuvoje sumažėjo, nes pulkai ėjo į pietus, į frontą. O čia Baltijoje pasirodė Prancūzijos ir Anglijos laivynas. Tarp gyventojų pasklido neramios kalbos apie jūros desantą. Telšių apskrityje, kuriai tuomet priklausė ir Varniai, policiją pasiekė gandai, kad prastuomenė laukia politinių permainų. Rusijos konsulas Klaipėdoje 1854 metų liepos 28 dieną Vilniaus gubernatoriui pranešė, kad „nežinomas asmuo Klaipėdoje turėjo pasimatymą su Anglijos laivo korvetės „Archer" karininku ir įtikinėjo jį, jog Kauno ir kitose lietuviškose gubernijose, taip pat ir Lenkijos Karalystėje, sukilimas visai paruoštas ir, kai tik Anglijos laivai pasirodys prie Palangos, sukilėliai paims tą miestelį, kad padėtų priešų kariuomenei"[31]. 1855 metų pavasarį tikėtasi desanto prie Šventosios. Kauno gubernijoje buvo paskelbta karo padėtis.

Valdžios budrumas sustiprėjo visose srityse. Staiga imtas minėti ir Daukanto „Būdas". 1855 metų liepos 26 dieną Kauno gubernatorius pasiuntė Vilniaus generalgubernatoriui šitokio turinio raštą: „Šiame krašte eina per rankas knyga lietuvių kalba, pavadinta „Budą Senowęs Letuwiu", t. y. senovės lietuvių papročiai, ji atspausdinta

---

[31] Mulevičius L. Klasių kovos paaštrėjimas Lietuvos kaime Krymo karo metu (1853—1856 m.) // Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje.— V., 1957.— P. 75.

1845 m. S.-Peterburge Hintzės spaustuvėje, leidus Vilniaus cenzoriui Vaškevičiui. Taigi ir šiuo metu ji yra parduodama publikai, o knyga, kaip Jūsų aukštoji prakilnybe iš čia pridedamų išrašų teiksitės matyti, mano nuomone, turi būti uždrausta pardavinėti"[32].

Labiausiai pavojingi pasirodė esą septyni puslapiai, kurie lietė kelis klausimus. Užkliuvo teiginys, kad senaisiais laikais (VI amžiuje) lietuvių protėviai buvę slavų atstumti nuo Juodosios jūros ir Dunojaus, todėl apsigyvenę prie Baltijos. Kenksmingu taip pat palaikytas Daukanto pasakojimas apie lietuvių pratinimąsi nuo mažų dienų kariauti su priešais, kovoti dėl savo laisvės; apie nesėkmingus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karus XVII a., lietuvių socialinę ir tautinę priespaudą.

Carizmo apologetui, dariusiam išrašus iš „Būdo", priešiški pasirodė ir šie iš viso teksto išplėšti sakiniai: „kožnas žmogus nuo gimimo dievobaimingu yra ir klauso veikiau Dievo tarno, nekaip karvedžio, kurs liepia jam visas sunkybes kentėti", „svietas, it žvėris manelius nukratęs, pažino savo stiprybę ir galią, todėl ne vien rikio valdžios, bet ir paties jo vardo nebnorėjęs daugiau begirdėti". Nepatiko ir tos „Būdo" vietos, kur sakoma, kad lietuviai, vergovės nukamuoti, neranda net teisėjo užtarimo, nes jis perkamas auksu.

Generalgubernatorius reagavo nepaprastai greit. Matyt, jis „Būdą" laikė viena tų knygų, kurios aštrino politinę padėtį. Rugpjūčio antrą jis pasirašė du raštus: vieną — Vilniaus cenzūros komitetui, o antrą — Kauno gubernatoriui. Cenzūros komitetą jis klausė, kas „Būdą" buvo pristatęs cenzūruoti, kas jį cenzūravo ir kam išduotas leidimas spausdinti. Kauno gubernatoriui paliepė surasti pačią knygą, atsiųsti į Vilnių ir sužinoti, ar ji pardavinėjama Kaune, kiek likę jos egzempliorių. Po savaitės cenzūros komitetas persiuntė senojo J. Vaškevičiaus raporto nuorašą ir, matyt, džiaugėsi, galėdamas pridurti,

---

[32] Šis raštas ir visas tolimesnis pareigūnų susirašinėjimas paskelbtas: Merkys V. Byla dėl S. Daukanto „Būdo" // Kraštotyra.— V., 1969.— P. 54—61.

kad išspausdintą „Būdą“ platinti leido ne Vilniaus komitetas.

Iš Kauno vis nebuvo atsakymo. Nekantraudamas Vilniaus generalgubernatorius pareikalavo paskubėti įvykdyti paliepimą. O tuo metu į Vilnių jau keliavo Kauno gubernatoriaus atsakymas. Gubernatorius rašė: „(...) aš tuojau pavedžiau patikimam valdininkui nupirkti knygynuose, kurių vienas yra Kaune, o kitas — Varniuose, po egzempliorių (...), bet šios knygos nei viename, nei antrame knygyne nebuvo“. Gubernatorius guodėsi, kad „šią knygą, kaip kalbama, daugelis turi, ir todėl turiu vilties ją įsigyti“. Žinoma, nebuvo nė ko tikėtis, kad pats gubernatorius galėjo paskaityti „Būdą“. Betgi iš to, kad gubernatorius nežinojo nė iš kur jį gauti, galima spėlioti, jog išrašų pateikėjas yra anoniminis asmuo.

Pagaliau gubernatorius, kažkur sugriebęs „Būdą“, jį pristatė į Vilnių su spalio 9 dienos raštu. Čia jau buvo žinių ir apie patį autorių. „Turiu garbę pranešti,— rašė gubernatorius,— kad, kaip visi mano, knygoje pažymėtas rašytojo vardas Laukys yra išgalvotas, o ją parašė kažkoks Kontautas. Sakoma, kad jis ilgai gyveno Varnių mst. pas vyskupą Volončevskį, užsiimdamas lietuvių senovės tyrinėjimu ir tik prieš trejetą mėnesių dėl pablogėjusios sveikatos persikėlė į Kuršą, Mintaujos apylinkes, kad ten galėtų naudotis mediko Smuglevičiaus patarimais“. Čia, kiek žinoma, viskas teisinga. Išimtis tik viena, „Būdo“ autorius ne Kontautas, o Daukantas.

Uždrausti platinti jau išplatintą knygą buvo beprasmiška, tačiau generalgubernatorius spalio 23 dieną Kauno gubernatoriui vis tiek rašė: „(...) aš nuolankiai prašau duoti nurodymą slaptai sekti, kad knyga žemaičių kalba „Budą Senowęs Letuwiu“ nebūtų knygynuose pardavinėjama, o jeigu pasirodytų jos naujas leidimas,— kad tuoj būtų pranešta Jūsų žiniai, o Jūs — man“. Tą pačią dieną Vilniaus cenzūros komitetui buvo nurodyta neleisti, jeigu kas bandytų, vėl spausdinti „Būdą“. Šitaip Daukanto kūrinys vienas pirmųjų atsidūrė lietuviškų draudžiamų knygų sąraše. O kas laukė paties autoriaus? Sunku pasakyti. Turbūt pažintis su policija, tampymas po valdžios

įstaigas, o gal net trėmimas į kitas gubernijas, kur nebuvo karo padėties.

Bylos dėl „Būdo" pradžia ir Daukanto išvykimas iš Varnių, atrodo, sutapo. Kuršo gubernija buvo jam saugesnė, nes jos nesiekė Kauno gubernatoriaus ir net Vilniaus generalgubernatoriaus valdžia. Policijai ėmus teirautis „Būdo" Varnių knygyne, ši žinia turėjo pasiekti jo autorių. Mat Daukantas gyvenęs tame pačiame name, kur buvo įsikūręs knygynas. Jeigu jis jau buvo išsikėlęs iš Varnių, tai blogos naujienos netruko pasivyti ir paakinti greit nebegrįžti.

Taigi, kalbant apie Daukanto išvykimą iš Varnių, gali būti svarbios trys priežastys: nusivylimas vyskupu — savo mecenatu, liga ir gydytojo pagalbos ieškojimas, bėgimas nuo persekiojimo. Valančius ir Daukantas tuomet dar nebuvo taip labai susipykę, kaip kartais rašoma. Galutinai juos išskyrė tik patys paskutinieji laiškai.

BE VIETOS

Senatvė mėgsta ramybę ir šiltus namus. Pas Valančių Daukantas pastogę turėjo, tačiau trūko ramybės ir šilumos, trūko visą amžių puoselėtų svajonių ir idealų įvertinimo.

Palikęs Varnius, Daukantas prieglaudą rado Latvijoje. Svirlaukio (dabar Jaunsvirlauka) arba, kaip anuomet Kuršo vokiečiai ir valdžios žmonės vadino, Neu-Bergfriedo dvare, pusiaukelyje tarp Jelgavos ir Bauskės, netoli nuo žymiųjų Kuršo hercogo Rundalos rūmų. Beje, Daukantas nemėgo pastarojo pavadinimo, savo laiškuose dažniausiai rašė lietuvišką vardą. Svirlaukyje neseniai nuomojo dvarą gydytojas Petras Smuglevičius, Vilniaus universiteto profesoriaus tapytojo Prano Smuglevičiaus giminaitis. Jis baigė Vilniaus medicinos chirurgijos akademiją, kilus įtarimui, kad priklauso slaptai studentų draugijai, metus buvo kardomajame arešte, paskui, nors ir išteisintas, atiduotas griežtai policijos priežiūrai. Kaip ir kada Daukantas susipažino su Smuglevičium, nežinia, greičiausiai —

dar Peterburge. Anot Jokūbo Geištoro (vieno 1863 m. sukilimo vadovų), Smuglevičius „per protekcijas patekęs Peterburgan, turėjo nebloga gydytojo praktiką. Gyveno netoli imperatoriaus rūmų, grafienės Kutaisovos name“[33]. Gal iš tikrųjų jis gydė ir privačiai, tačiau turėjo valstybinę tarnybą susisiekimo kelių inžinierių vyriausiojo gydytojo štabe. Smuglevičiaus lietuviškos aspiracijos nekelia abejonių.

Be Daukanto, jis dar globojo ir benamį literatą Mikalojų Akelaitį, persikėlusį čia 1858 metų pradžioje. Akelaitis ir Daukantas tapo tikri bičiuliai. Pirmasis, būdamas labai judrus, karštas, entuziastingas naujovėms, puikiai pritapo prie antrojo — santūraus ir atsargaus.

Neakivaizdinė jų pažintis prasidėjo jau anksčiau. Dar 1856 metų rugsėjo 23 dienos laiške Valančiui iš Varšuvos Akelaitis skundėsi, kad neturi „Dainių žemaičių“, „Būdo“ ir „Pasakų Fedro“. Pastarųjų autoriumi nurodydamas Šauklį, Akelaitis iš kažkur, kaip reta, jau žinojo, kad „Būdą“ parašė ne kažkoks Jokūbas Laukys, o Daukantas. Šias knygas Akelaitis priskyrė prie geriausių žemaičių, t. y. lietuvių, raštijos knygų[34]. Po mėnesio rašytame laiške Akelaitis Daukantą vadino „iš seno mano mylimu“ ir „mūsų Herodotu“[35].

Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bibliotekoje yra garsiojo kalbininko Augusto Šleicherio „Lietuvių gramatika“ (Praha, 1856), kurioje randame tokį dovanojimo įrašą: „Jo Milestai Prigirtiui Daugkantiui sawo Godojemui ir Milimui dowinoja szitą knygą Mikałojus Akielaitis. Isz Warszawos 10 diena Karweliu meno 1857“. Vėliau po metų Akelaitis pagarbiai minėjo „triumviratą nuo Kražantės“ — Daukantą, Valančių ir Ivinskį[36]. Svirlaukyje Daukantą jis gerbė kaip tėvą.

Abiejų dalia buvo nelengva. „Dabar esu Kurše,— 1858 metų gegužės trečią rašė Akelaitis Adomui Honorijui Kirkorui.— Gyvenu atsiskyrėliškai ir nežinau, kas vyksta pa-

---

[33] Citata iš: Aleksandravičius E. Daukanto klajonių pėdsakais // Literatūra ir menas.— 1988.— Gruodžio 3.— P. 5.
[34] Janulaitis A. M. Akelaičio laiškai.— P. 293.
[35] Ten pat.— P. 296.
[36] 1858.V.26 laiškas A. H. Kirkokui // Ten pat.— P. 302.

saulyje. Gavau prieglaudą pas lietuvį, kuris žada savo lėšomis išspausdinti mano žodynus ir laikinai duoda kasdieninę duoną. Betgi ne viena duona gyvena žmogus!"[37]. Skundėsi, kad neturi pinigų net pašto reikalams, kankina nesavarankiškumo jausmas, trūksta intelektualinio peno. Daukantas esąs laimingesnis nors tiek, kad, netekęs Valančiaus pašalpos, toliau gaunąs valdžios pensiją. Tvirta moralinė Akelaičio atrama tebuvo vienas Daukantas. „Vienintelė ligi šiol mano parama lituanistikos darbuose,— rašė Akelaitis,— yra garbingasis ponas Simonas Daukantas"[38]. Arba vėl: „Nemalonu man būti išlaikytiniu, bet kai pradės kalbėti ponas Petras (Smuglevičius — V. M.) su ponu Simonu (Daukantu — V. M.), kad, pradėjęs tarnauti, nieko nenuveiksiu nei mokslui, nei sau, tai valandėlei nurimstu. Kaip nors peržiemosiu Neu-Bergfriede, kol susitvarkysiu su žodynais ir perskaitysiu kelias kronikas, esančias pono Simono rinkinyje"[39].

Daukanto Akelaičiui čia reikėjo ir kaip lietuvių kalbos, ypač žemaičių tarmių, žinovo. Jau 1856 metų pabaigoje Akelaitis prašė Valančių tarpininkauti, kad galėtų pasinaudoti Daukanto lenkų-lietuvių kalbų žodynu.

Pats Daukantas, Svirlaukyje gyvendamas, rūpinosi savo istorijos veikalų tobulinimu. Dar būdamas Varniuose, ėmė susirašinėti su Prūsijos lietuvių kalbininku Frydrichu Kuršaičiu, gyvenančiu Karaliaučiuje. 1853 metų birželio 23 dieną jam pasiuntė savo „Būdą", „Daines žemaičių", „Pasakas Fedro" ir Kornelijaus Nepoto veikalo vertimą, įdėjo taip pat Valančiaus „Žemaičių vyskupystę" ir „Istoriją šventą Senojo įstatymo". Kuršaičio prašė atsiųsti Liudviko Rėzos knygą apie pirmuosius krikščionybės platintojus Lietuvoje, Danieliaus Kleino gramatiką. Labiausiai Daukantui rūpėjo per Kuršaitį gauti iš J. Foig-

---

[37] Ten pat.— P. 299. Beveik tą patį kartojo gegužės 12 d. laiške lenkų tautosakininkui Oskarui Kolbergui: „Ponas Smuglevičius man tikras bičiulis. Jis kūnu ir siela lietuvis. Iš profesijos gydytojas, nors medicina beveik neužsiima, bet stengiasi padėti visam pasauliui. Mano žodynus pažadėjo išspausdinti savo lėšomis" (Lenkijos Mokslų Akademijos biblioteka Krokuvoje, Nr. 2185, t. 1, l. 1).

[38] Janulaitis A. M. Akelaičio laiškai.— P. 300.

[39] 1858 m. rugpjūčio 29 d. laiškas A. H. Kirkorui // Ten pat.— P. 309.

to du svarbius istorijos šaltinius — kryžiuočių kelių į Lietuvą aprašymus ir Žemaitijos gyventojų statistiką, Vytautui perleidžiant kraštą Ordinui. 1855 metų lapkričio 4 dieną Daukantas rašė Kuršaičiui jau iš Svirlaukio, prašydamas knygas ir dokumentus siųsti jam per Jelgavos knygininką Reicherį. Kaip iš laiško matyti, Daukantas dar tikėjosi ir pats aplankyti Kuršaitį[40].

Kadangi P. Smuglevičius ir jo globotiniai guodėsi viltimi įkurti lietuvių akademinio mokslo židinį, Daukantas užsimojo paskelbti tą laiške T. Narbutui minėtąjį J. Plioterio dokumentų rinkinį, kurį dar 1788 metais iš Lietuvos Metrikos buvo užsakiusi Žemaičių vyskupijos kapitula. Daukantas jį gausiai papildė savo nuorašais, parašė pratarmę, paaiškinimus, visą darbą baigdamas tuoj po 1857 metų[41]. Jį dedikavo savo globėjui Petrui Smuglevičiui. Pirmąjį tomą, matyt, turėjo sekti kiti.

Svirlaukyje Daukantas labai pasigedo paskolintos medžiagos Narbutui. Būtent čia jis gavo tą paskutinįjį laišką iš Šaurų. Anot Akelaičio: „dėl šio atsakymo mano senelio vos neištiko apopleksija".

Svirlaukio lietuvių veikėjai siekė, kad naujausių kultūros vertybių vartotojais ir sąmoningais savo tautos nariais taptų valstiečiai, kaip lygiateisiai ir lygiaverčiai piliečiai, kaip svarbiausia tautos dalis. Daukantas, Akelaitis ir galbūt Smuglevičius brandino idėją leisti lietuvių valstiečiams laikraštį. Ši idėja Lietuvoje sklandė jau ne pirmi metai. Laurynas Ivinskis rūpinosi nuo 1857 metų pradžios įsteigti savaitraštį „Aitvaras"[42]. Tų metų pabaigoje Akelaitis laiške į Vilnių istorikui ir literatui Mykolui Balinskiui dėstė savo sumanymą leisti lietuviškas knygas ir periodinį leidinį liaudžiai. Ir štai 1858 metų kovo 16 (4) dieną laišku Akelaitis ragina Valančių pasinaudoti palankia situacija. Anot Akelaičio, vidaus reikalų ministras, kreipdamasis į kuriamus dvarininkų gu-

---

[40] Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 720.

[41] Кяупа З. Труды С. Даукантаса по ЛМ / Литоская Метрика: Тезисы докладов межреспубликанской научной конференции, апрель 1988 г. — Вильнюс, 1988 — С. 58—59. Dabar šis rinkinys yra TSRS Mokslų Akademijos bibliotekoje.

[42] Petkevičiūtė D. Laurynas Ivinskis.— V., 1988.— P. 112—119.

bernijų komitetus valstiečių reformai ruošti, pabrėžęs, kad reikią palaikyti liaudies religingumą, moralę ir plėsti švietimą. Atsiliepiant į tai ir galima esą rūpintis lietuvių laikraščiu. Juk visi kraštai jau turį savo laikraščius, skirtus liaudžiai. Kaip pavyzdys nurodomas Prūsijos lietuvio Frydricho Kuršaičio (su juo Daukantas susirašinėjo) laikraštis „Keleivis" ir latvių — „Latviešu Avīzes". Mokančių skaityti valstiečių jau esą daug, laikraščio prenumeratorių nepritrūksią. Laiško pabaigoje sakosi jau dvi savaitės gyvenąs naujoje vietoje — Svirlaukyje ir nurodo Daukanto adresą, prašydamas „perduoti Akelaičiui". Svarbus ir toks faktas. 1859 metų vasario 17 dieną (s. st.) Liaudies švietimo ministerijos tarnautojas Napoleonas Praniauskas, poetės Karolinos Praniauskaitės brolis, iš Peterburgo Valančiui atsiuntė laišką, kuriame yra tokios eilutės: „Ponas Simonas Daukantas man rašo iš Svirlaukio, jog Šviesiausias Kunige Ganytojau, norėdamas įsteigti periodinį laikraštį žemaičių kalba, skirtą žemdirbystei bei kaimo verslams, manai paduoti prašymą vidaus reikalų ministrui dėl laikraščio leidimo, todėl jis prašo, kad aš Tamstai praneščiau, kaip šį reikalą tvarkyti"[43]. Yra gerai žinomas tų metų vasario 21 dienos (s. st.) Valančiaus prašymas vidaus reikalų ministrui, norint gauti leidimą laikraščiui (gal tiksliau būtų — žurnalui) „Pakeleivingas". Pavadinimas parinktas panašus į Kuršaičio „Keleivį". Leidimo vieta numatyti Varniai. Pridėtą laikraščio programą pasirašė Akelaitis. Nė mėnesiui nepraėjus, Valančius laišku prašė Praniauską „paremti šį interesą", nes „jei pavyks jį įgyvendinti, užsitarnausi didelę savo tėvynainių padėką".

Rūpesčiai įsteigti periodinį leidinį telkė iškiliausius lietuvių inteligentus, jie pakilo aukščiau buitinių rūpesčių ir nesantarvės (Daukanto ir Valančiaus pavyzdys). Laikraščio programa laikytina ne vieno Akelaičio, bet jų visų nacionalinių ir socialinių siekių išraiška. Pirmame skyriuje — religijos, etikos, teisės dalykai. Čia turėjo būti gvildenamos temos, liečiančios žmogaus pareigas Die-

---

[43] Stakauskas J. Valančiaus laikų lietuviškasis darbas // Tiesos kelias.— 1938.— Nr. 7/8. P. 508.

vui, artimui ir sau, pateikiamos biblijos ištraukos su paaiškinimais, religinės giesmės, valdžios potvarkiai dėl valstiečių. Toliau — gamtos mokslai ir pramonė,— numatyta duoti elementarių gamtos mokslo žinių, norint išnaikinti liaudyje gyvuojančius prietarus, burtus, numatyta supažindinti su žemės ūkio padargais, ūkio tvarkymo būdais, t. y. tuo, kas reikalinga valstiečių padėčiai pagerinti. Dar turėjo būti skyriai geografijai ir istorijai, ypač vietos, ir liaudies literatūrai (tautosakai): liaudies dainoms, pasakoms, priežodžiams, mįslėms ir t. t.[44] Laikraštis numatytas iš dviejų dalių — religinės ir pasaulietinės, panašiai kaip tuometiniai L. Ivinskio kalendoriai. Pasaulietinio pobūdžio dalis turėjo būti svarbiausia ir didžiausia. Atidžiau pažiūrėjus į projektuojamo laikraščio pasaulietinę dalį, matyti, kad visi jos punktai iš esmės atitiko Daukanto kultūrinę veiklą.

Numatytą valstiečiams leisti naudingų knygelių seriją Akelaitis pavadino Liaudies biblioteka. Jis manė toliau varyti tą vagą, kurią pradėjo Daukantas. 1859 metų vasario 17 dieną laiške rašytojui Juozapui Ignotui Kraševskiui Akelaitis guodėsi, kad „senelis Daukantas, kol turėjo už ką, tol spausdino liaudžiai įvairaus turinio leidinius. Dabar nuskurdo, todėl jau ir neberašo, o kai aš skatinu dirbti, tai tik numoja ranka ir ašaros akyse sublizga. Bent dveji metai kaip jo rankraštis guli Vilniuje pas Dvorcą (spaustuvininką — V. M.), nes nėra už ką spausdinti. Tam reikia net 325 sidabro rublių (!), kai šiandien mano senelis gal nė trijų grašių neturi, viską išleidęs savo tėvynainiams. Šį rankraštį sudaro apysakos „Robinzonas Kruzas“ sekimas, Lyskovskio veikalas apie ūkininkavimą ir apie girias[45]. Čia turimi galvoje trys atskiri Daukanto rankraščiai, kuriuos autorius viename laiške sakėsi įteiksiąs cenzūrai dar 1857 metų balandžio mėnesį, būtent „Palangos Petris“, lenkų agronomo Ignoto Lyskovskio „Gaspadorius“ ir „Pamokslas, kaip girias kirsti, sėti ir

[44] Gieczys K. Bractwa trzeźwości w diecezji Żmudzkiej w latach 1858—1864.— Wilno, 1935.— S. 138—139.

[45] Minėtas laiškas // Krokuvos Jogailos universiteto biblioteka, Nr. 6460 IV, l. 435.

diegti". Tiesa, kaip pakartotinai atiduodamą spaudai Daukantas dar minėjo ir savo „Abėcėlę".

Liaudies bibliotekos ir „Pakeleivingo" likimą nulėmė tie, kurių valdžioje buvo lietuvių tauta. Caro valdžia „Pakeleivingo" neleido, visų pirma nenorėdama, kad Valančius jį kontroliuotų (šis norėjo būti vienintelis laikraščio cenzorius). Liaudies bibliotekos idėja taip pat buvo palaidota, nes neatsirado piniginių mecenatų, kurių Akelaitis taip tikėjosi iš Lietuvos didikų, dvarininkų[46].

Svirlaukio įnamių viltys viena po kitos žlugo, tačiau Daukantas, kaip ir kiti jo vienminčiai, intelektualiniam pasauliui abejingi neliko. 1858 metų pavasarį kažkoks Daukanto pažįstamas atsiuntė „Teka Wileńska" („Vilniaus užrašai"). Pasirodė, kad šį serijinį leidinį 1857 metais organizavo ir redagavo literatas ir istorikas A. H. Kirkoras. Jis manė „Teka Wileńska" paversti humanitarinių mokslų žurnalu. Redaktorius telkė kuo daugiau bendradarbių, kvietė rašyti ir Daukantą, bet nesėkmingai. 1858 metų gegužės 26 dieną Akelaitis Kirkorui rašė: „Ponas S. Daukantas nuoširdžiai dėkoja už Jūsų dėmesį. „Tekai" nieko nežada. Šis žmogus yra pasižadėjęs rašyti tik lietuviškai. Be to, jau pasenėjo, pasidarė šiek tiek keistas. Duokite ramybę! — šaukia,— nepasisekimų prislėgtam seniui, nesitikėkite per daug iš manęs, aš tik šalia karsto meldžiuosi, kad Dievas paremtų Jūsų kilnius sumanymus"[47].

Iš tikrųjų Kirkoro veikla Daukantą domino. Jis per kiekvieną Akelaičio laišką siuntė šiam sveikinimus. Apskritai Daukanto žvilgsnis vėl nukrypo į Vilniaus kultūrinį gyvenimą ir vilniečių užmojus. Kaip toliau matysime, Daukantas, sužinojęs apie Archeologijos komisijos steigimą, jos organizatoriams pats ėmė rašyti laiškus.

Tuomet Daukantas pirmą kartą pabandė lietuvių spaudos reikalams pasinaudoti lenkų spauda. Jis matė, kad Lauryno Ivinskio kalendoriai yra populiarūs liaudyje, jie

---

[46] Plačiau žr. Merkys V. Pastangos leisti Liaudies biblioteką ir laikraštį „Pakeleivingas" (1858—1859) m. // Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Knygotyra.— 1983.— T. 9(16), sąs. 1.— P. 25—37.

[47] Janulaitis A. M. Akelaičio laiškai.— P. 302.

buvo vieninteliai tęstiniai lietuviški leidiniai, teikę mokslo žinių, beletristikos ir ūkio patarimų. Betgi Daukantui atrodė, kad jie parengiami nerūpestingai. Ryžosi rašyti 1859 metų kalendoriaus recenziją. Pirmučiausia iškėlė kalbos negeroves, būtent, rašybos, žodžių kaitybos, darybos, leksikos, vietovardžių netaisyklingumus. Tiesa, daug kur čia ir pats kritikas klydo. Toliau Daukantas labai neigiamai vertino apsakymėlius „Salamonas" ir „Pramzinas". Jis rašė: „Nežinau, iš kur jis (L. Ivinskis — V. M.) paėmė ar pats sugalvojo pirmąjį apsakymėlį: antrąjį apsakymėlį tai jis, rodos, yra nusirašęs iš pono Narbuto lietuvių mitologijos. Poną Narbutą aš labai gerbiu už jo didelius darbus. Galima jam dovanoti, kad jis rašė apie lietuvių mitologiją, nemokėdamas lietuvių kalbos, nes jis turėjo geriausius norus. Bet kada p. Ivinskis rašo tokius niekus, mokėdamas lietuvių kalbą ir būdamas viešo leidinio redaktorium, tai to dovanoti negalima, juo labiau kad jis tokias klaidingas pasakas leidžia į liaudį"[48].

Kada šią recenziją Daukantas parašė ir kur ją manė spausdinti, matyti iš Akelaičio 1859 metų vasario 17 dienos laiško J. I. Kraševskiui: „Kaip tik šiuo momentu įteikia man Daukantas (su juo gyvename drauge) recenziją, prašydamas, kad persiųsčiau kuriam nors laikraščiui. Papildęs savo pastabomis, ją pasiųsiu Balinskiui „Laiškams nuo Kražantės krantų"[49]. Lietuvos istorikas Mykolas Balinskis šiuos savo straipsnius („laiškus") spausdino laikraštyje „Gazeta Warszawska". Deja, apie tolimesnį Daukanto recenzijos likimą nieko daugiau nežinome.

Tuo metu Daukantą ypač jaudino žinios apie ruošimąsi panaikinti baudžiavą. Pralaimėtas Krymo karas, valstiečių bruzdėjimai paakino carą viešai prabilti apie valstiečių „buities sutvarkymą ir pagerinimą". Lietuvos gubernijų dvarininkai carui pritarė. Dėl to Aleksandras II 1857 metų gruodžio 2 dieną pasiuntė Vilniaus generalgubernatoriui Nazimovui reskriptą, leidžiantį ruošti reformos projektus. O štai sekančiais metais pasklido žinia,

---

[48] Minėtoji recenzija // Daukantas S. Raštai.— T. 1.— P. 721.
[49] Minėtas laiškas // Krokuvos Jogailos universiteto biblioteka, Nr. 6460 IV, l. 432—433.

kad rugsėjo 18 dieną į Vilnių porai dienų atvyksta pats caras. Vieni iš jo tikėjosi konkretesnių pažadų dėl baudžiavos panaikinimo, kiti — nuolaidų vietos kultūros srityje. Atvykimui pažymėti dvarininkai rengė prašmatnų balių, o Vilniaus Archeologijos komisija — specialų leidinį, kurio sudarytoju ir redaktorium buvo Kirkoras. Greta žinių iš Lietuvos, ypač Vilniaus miesto istorijos, buvo įdėtas poeto A. E. Odyneco eilėraštis „Ateik Dievo karalystė!“, tikra Aleksandro II panegirika. Baigiant spausdinti, Kirkoras pasigedo tokių pat raštų lietuvių ir baltarusių kalbomis. Jis skubiai kreipėsi į Akelaitį kaip lietuvį ir dar kilusį iš valstiečių. Šis, nieko nelaukęs, eiles parašė, iš anksto dėkodamas carui „Jogi tejkejs duoti mumis luosybę“. Anot Akelaičio, jas peržiūrėjęs taip pat Daukantas ir radęs... kalbą nepriekaištingą. Nežinia, kokį įspūdį jam padarė šis besaikis nuolankumas. Aišku tik tiek, kad Daukantas naujienų iš Vilniaus irgi laukė. Laiške Kirkorui Akelaitis rašė: „Turiu Jums pono Daukanto prašymą. Senelis nuoširdžiai trokšta sužinoti, ko susilaukė mūsų mylimasis Vilnius per šviesiausiojo pono apsilankymą“[50]. Raminančių žinių Daukantas neišgirdo, nes tik 1861 metų pavasarį buvo paskelbtas baudžiavos panaikinimas. Nieko nepadėjo nė carą garbinančios eilės. Tautų carinis engimas patį šių lietuviškų eilių kūrėją paskatino 1863 metais atsidurti sukilėlių eilėse.

Iš Svirlaukio Žemaitija visai čia pat. Į ją Daukantas patraukdavo orams atšilus. Kur buvęs, kur nebuvęs jis vis užsukdavo į Varnius. Čia nuo 1857 metų pradžios gyveno kunigų seminarijos gydytojas Vladimiras Andriejauskis (lenkiškai rašėsi Andrzejewski). Jis buvo kilęs iš Telšių apskrities ir su Daukantu pasižino nuo ankstyvos jaunystės. Gal tai sūnus ar giminaitis to gydytojo Andriejauskio, kuris Chersono karo ligoninėje lankė susižalojusį Aleksandrą Daukantą ir paskui jį tardytojams teisino kaip nepanašų į piktų sumanymų žmogų[51]. Jau 1846—1847 metais Daukantas Vladimirui Andriejauskiui

---

[50] Janulaitis A. M. Akelaičio laiškai.— P. 311.

[51] Girininkienė V. Nuo Simono Konarskio iki Simono Daukanto // Literatūra ir menas.— 1988.— Rugsėjo 24.— P. 14.

rašinėjo laiškus, siuntė savo knygelių, rekomendavo kitus lietuviškus raštus. Iš Andriejauskio dienoraščio žinome, kad jis 1850 metų balandžio antrą (tuomet mokėsi Maskvos universiteto medicinos fakultete) gavo dar vieną Daukanto laišką. 1854 metų vasarą, važinėdamas po Žemaitiją, Andriejauskis aplankė ir Varnius, kur matėsi su Daukantu, Valančium ir Kašarauskiu[52].

Daukantą taip pat traukė susitikti su Andriejauskiu, pasitarti dėl gydymosi. 1857 metų rugpjūčio 28 dieną Andrijauskis savo dienoraštyje pažymėjo, kad pas jį buvo Simonas Daukantas[53].

1858 metų birželio mėnesį į Žemaitiją Daukantas išsiruošė kartu su Akelaičiu. Matyt, abu nesiskyrė per visą kelionę. Akelaitis sakosi tuomet buvęs Plungėje, Palangoje prie Birutės kalno ir jūros, užkopęs į Šatrijos kalną. Abu su Daukantu lankėsi ir Varniuose. Liepos 16 dieną jie ir Kašarauskis svečiavosi pas Andriejauskį. Aplamai Kašarauskis, jeigu tik būdavo proga, visad lydėdavo Daukantą, nes, matyt, norėdavo su juo tartis įvairiais mokslo reikalais. 1860 metų rugsėjo 18 dieną Daukantas su Kašarauskiu vėl aplankė Andriejauskį. Šis savo dienoraštyje įrašė, kad vykęs „malonus pokalbis". Atrodo, paskutinį kartą Varniuose Daukantas buvo 1861 metų spalio trečią — jis svečiavosi pas Andriejauskį. Be abejonės, būdamas Varniuose, Daukantas domėjosi ir Valančiumi, gal net ir matėsi su juo.

Kada Daukantas galutinai paliko Svirlaukį, ne visiškai aišku. 1859 metais, pavasario sulaukęs, iš ten galutinai iškeliavo Akelaitis. Turbūt vasarą juo pasekė ir Daukantas. Jie abu į Svirlaukį atvyko kupini kilnių sumanymų ir didelių pažadų viliojami. Išvyko, matyt, pasijutę užsibuvę svečiai. Daukantas laikėsi apie Viekšnius ir Skuodą. Daugiausia gyveno pas seserį Anastaziją, jos vaikus Kivyliuose ir pas bičiulį Feliksą Kontrimą Tučiuo-

---

[52] Dienoraštis rašytas 1850—1863 metais // CVIA, f. 1135, ap. 23, b. 147.

[53] Tame pat dienoraštyje 1857 m. gegužės 24 d. įrašyta, kad buvo Pavirvytėje pas Joną Bociarskį ir susipažino (znajomię się) su Daukantu. Čia greičiausiai kažkoks kitas Daukantas, nes su Simonu jie seniai buvo pažįstami.

se. 1859 metų ruduo užklupo jį besergantį Lauryno Vambuto dvarelyje.

Daukantas su Vambutu buvo seni pažįstami. Vambutas, prieš išeinant Daukantui į pensiją, tarnavo Senato III departamento pirmojo skyriaus lenkų kalbos vertėju[54].

Nors ir blaškydamasis be vietos, tačiau energijos Akelaitis neprarado. O Daukantas, dar labiau išvargintas svetimų namų, netikrumo dėl parašytų veikalų ateities, savo plunksnai polėkio nebepajėgė suteikti.

RŪPESČIAI DĖL ISTORIJOS

Tuo metu susidomėjimas Lietuvos istorija didėjo, nes opozicinės inteligentijos netrūko. Kilo mintis steigti istorijos muziejų, kuris į platesnę visuomenę galėtų prabilti vaizdžia eksponatų kalba.

Lietuvoje buvo dvarininkų, kurie turėjo archeologijos, numizmatikos rinkinių ir šiais daiktais stengėsi stebinti savo svečius. Dionizas Poška 1812 metais savo įrengtą Baublį visų pirma apibūdino kaip gamtos paminklą, kuris prisimena pagoniškos Lietuvos laikus. Baublio viduje virš durų iškabintoje ąžuolo autobiografijoje D. Poška rašė: „Ties manim Perkūnasui degė avys, ožkos, o dabar many gyvena Dionizas Poškas".

Daukantui rūpėjo kitoks muziejus. Jam svarbiausia buvo Lietuvos istorijos relikvijos, šaltinių rinkiniai. Pats Daukantas neturėjo nei sąlygų, nei lėšų muziejui kurti. Beliko tik kitiems entuziastams pritarti ir pagal galimybes padėti.

Vos pradėjęs susirašinėti su Narbutu, Daukantas gavo iš jo laišką, kuriame buvo rašoma: „Šiais metais papildžiau Lietuvos muziejų, aplankydamas 1385 metų rugsėjo penktos mūšio vietą. Pavyko, be kitų daiktų, rasti patrankos sviedinį iš švediško marmuro. Padėjau jį šalia originalios karo dievo Kovo statulos iš Korinto vario, kurią radau Platelių laukuose Telšių apskrityje. Tai apčiuo-

---

[54] Список чинам Правительствующего сената и Министерства юстиции, 1848. — СПб, б. г. — С. 17; 1849. — СПб, б. г.— С. 18.

piamas įrodymas, kad lietuviai pagonys turėjo savo statulas (...) Turiu ginklų iš degintinių karių palaidojimų ir kitų smulkmenų iš kapų ir laužaviečių. Nemaža radinių davė man klasikinis Ukmergės kraštas"[55]. Netrukus Narbutas vėl rašo laukiąs, kada dvarininkai suvažiuosią į Vilniaus seimelį, nes žadėję radinių atvežti[56]. Žinoma, tarp Narbutui pristatytų daiktų buvo istorijos mokslui vertingų ir beverčių, net paprastų vėlyvų skulptūrėlių, palaikytų lietuvių stabais. Daukantas, atsiliepdamas į šiuos laiškus, neužmiršo ir Narbuto muziejinės kolekcijos, patarinėjo kuo ir iš kur ją būtų galima papildyti.

Narbuto „Lietuvos muziejus" buvo privatus ir ne taip jau turtingas. Platesnį užmojį turėjo grafas Eustachijus Tiškevičius. Jis domėjosi istorijos dokumentais, numizmatika, kasinėjo piliakalnius ir pilkapius, buvo susipažinęs su pirmaisiais ano meto Rusijos ir Švedijos muziejais. Jau 1843 metais Daukantas iš Narbuto sužinojo apie Tiškevičių ir jo planus[57]. Daukantas labai apgailestavo, kad nepavyko susitikti su juo, kai šis per Peterburgą keliavo į Švediją. Daukantas skundėsi, kad tam sutrukdė kažkieno pavydas. Narbutas užtikrino Daukantą, kad ir Tiškevičius apgailestaus dėl šio neįvykusio susitikimo. 1846 metų vasario 16 dieną Narbutas, pranešęs apie rinkinių kaupimą, vėl rašė: „Antra maloni lietuviams naujiena. Ponas grafas Eustachijus Tiškevičius perka Vilniuje namus, kuriuose įkurdina Lietuvos muziejų, o mes, ką tik tinkamo turime, atiduodame palikuonių naudai ir tautos garbei (...) Tikiuosi, kad gerbiamas Pono Geradario vardas liks Lietuvos muziejuje tarp pirmųjų jo rėmėjų"[58]. Sekančiame laiške Narbutas jau pranešė, kad namas nupirktas, o muziejui išlaikyti Tiškevičius paskyręs dvarą su 120 baudžiauninkų. Muziejus tapsiąs visų istorijos šaltinių kaupimo vieta.

---

[55] T. Narbuto 1842 m. rugsėjo 18 d. laiškas iš Šaurų // MAB, f. 31, b. 1412, l. 5.
[56] T. Narbuto 1842 m. spalio 20 d. laiškas // Ten pat, l. 9.
[57] T. Narbuto 1843 m. rugsėjo 4 d. laiškas // MAB, f. 31, b. 1412, l. 17.
[58] Minėtas laiškas // Ten pat, l. 30.

Muziejaus steigimas nebuvo toks lengvas, kaip Narbutas rašė. 1848 metų pradžioje Tiškevičius kreipėsi į Vilniaus generalgubernatorių, siūlydamas organizuoti kraštotyros Provincijos muziejų, prašydamas jam patalpų ir lėšų. Dėl lėšų kreiptasi taip pat ir į dvarininkus, kurie, deja, muziejaus steigimą panoro atidėti „geresniems laikams“[59].

Po ilgų Tiškevičiaus ir jo vienminčių rūpesčių 1855 metų gegužės 11 dieną caras Aleksandras II patvirtino Senienų muziejaus ir Laikinosios archeologijos komisijos nuostatus. Muziejus kaupė archeologijos, istorijos, dailės, gamtos eksponatus, rašytinę medžiagą. Po metų jis buvusio universiteto Smuglevičiaus salėje atidarė ekspoziciją, kurią per pirmąjį pusmetį aplankė 3431 žmogus. Visuomenės susidomėjimas muziejumi buvo gan didelis. Vėliau lankytojų taip pat nemažėjo. Kasmet jam buvo dovanojama po kelis tūkstančius eksponatų. Susikūrusiai komisijai, t. y. mokslinei draugijai, priklausė žymiausi Vilniaus ir visos Lietuvos, net kitų kraštų mokslininkai ir kultūros darbuotojai. Tarp jų buvo ir Narbutas su Valančium, Akelaičiu, Kašarauskiu ir Ivinskiu[60].

Muziejaus ir komisijos steigimo eigą per laikraščius sekė ir Daukantas. 1858 metų rugsėjo 25 dieną jis iš tolimo Svirlaukio pasiryžo parašyti laišką vienam iš Archeologijos komisijos narių. Nors adresato vardas ir pavardė nepaminėti, bet laiškas išliko tarp Tiškevičių popierių, todėl jis greičiausia buvo siųstas kuriam nors šios giminės atstovų, priklausiusių komisijai. „Džiaugiausi, skaitydamas periodiką,— rašė Daukantas,— kad Tamsta, Pone Geradari, tapai Vilniaus archeografijos (archeologijos — V. M.) komisijos tikruoju nariu. Ši aplinkybė žadina manyje viltį, kad Tamsta, Geradari, būsi bešališku teisėju vertinant dokumentus ir neleisi rinkinyje tokių, kurie vie-

---

59 Tautavičius A. Pirmieji sumanymai įsteigti Vilniuje muziejų // Muziejai ir paminklai.— V., 1969.— P. 44.

60 Aleksandravičius E. Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831—1863 metais.— V., 1989.— P. 61—62.

nai kuriai pusei galėtų būti nemalonus, o skelbsi tokius, kurie yra reikalingiausi teisingiems istorijos faktams išaiškinti“[61]. Toliau Daukantas sakėsi siunčiąs komisijai vieną Žygimanto Kęstutaičio sūnaus Mykolo išduotą dokumentą, nurašytą iš Lietuvos Metrikos.

Tiškevičius parašė laišką, kurį Daukantas gavo lapkričio 27 dieną. Kartu Daukantą pasiekė ir dovana — Archeologijos komisijos darbų pirmasis sąsiuvinis.

Daukantas nepamiršo savo šaltinių ir kitos istorinės medžiagos, įstrigusios pas T. Narbutą ir tebegulinčios ten be jokios naudos mokslui. Narbutas jau buvo susenęs ir ne tik nieko iš istorijos neberašė, bet nebekaupė nė savo bibliotekos. Daukantui atrodė, kad dabar geriausia proga atsiimti savo nuorašus ir perduoti visus tris tomus veikliai Archeologijos komisijai. Apie tai Daukantas parašė 1858 metų gruodžio 21 dienos laiške. Sąlygą tenurodė vieną — atsiųsti jam egzempliorių, kai dokumentai bus išspausdinti. Atsiimti rankraščius iš Narbuto Daukantas pavedė pačiai Komisijai. Įrodymui, kad šiuos šaltinius Narbutui yra paskolinęs, Daukantas nusiuntė gautuosius iš Narbuto ir jo sūnaus Pranciškaus laiškus, taip pat atitinkamus pakvitavimus[62]. Šiam žygiui Daukantą, matyt, paskatino taip pat vienas 1846 metų Narbuto pareiškimas, kad gautieji rankraščiai nežūsią nė po jo mirties, juos paliksiąs Tiškevičiaus muziejui.

Gali pasirodyti, kad Daukantas aukojo tai, ką pats jau buvo praradęs. Iš tikrųjų buvo ne taip. Jis antrajame savo laiške teiravosi Tiškevičiaus, kur šisai būsiąs vasarą, nes norįs pats jį aplankyti ir atvežti „likusius senus dokumentus“.

Senienų muziejų ir prie jo susikūrusią Archeologijos komisiją Daukantas rėmė todėl, nes tikėjo, jog čia bent iš dalies bus plėtojamas tas mokslinis darbas, kurį pats dirbo.

---

61 Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 776.
62 Ten pat.— P. 777—780.

Gyvenimas dažnai išskiria gimines ir suartina svetimus, nepažįstamus žmones. Atrodytų, kad tik likimo žaismas atvedė Simoną Daukantą į Papilės klebono Ignoto Vaišvilos namus.

Šiedu vyrai susipažino Varniuose, bet kas juos suartino, sunku dabar nustatyti. Daukantas, išvykęs iš Svirlaukio, sukiojosi po Viekšnių apylinkes, nuolat lankydavosi ir Vaišvilos klebonijoje. Vaišvila buvo bene 16 metų jaunesnis už Daukantą.

Persikėlimą į Papilę Daukantas aiškino labai paprastai. Savo bičiuliui gydytojui Vladimirui Andriejauskiui 1862 metais rašė: „Tikrai ne kartą esi sau pagalvojęs, kad ateis žinia, jog mirė Daukantas. Matyt, kad sveiki neatspėjate mano ligos arba slepiate, kad nepersigąsčiau. O aš vis blogiau jausdamasis, maniau, kad greit mirsiu, nenorėdamas išgąsdinti ponų Vambutų ir jų vaikelių, išvažiavau į atkampią vietą, pas Papilės kunigą Vaišvilą, kuriam labai parūpo mano likimas, pernai spalio 14 dieną“[63].

Daukanto sveikata iš tikrųjų buvo pašlijusi, vargino senosios ligos ir senatvė. „Čia mano apetitas visai išnyko,— rašė toliau Daukantas,— jei ką valgiau, tai tik verčiamas, sunkumas krūtinėje, gerklėje birbynė groja“. Rami aplinka ir nuolatinė Vaišvilos priežiūra (valgė verčiamas) paveikė teigiamai. Gruodžio 6 dieną atsigulęs kaip paprastai 9 valandą vakaro. Krūtinę draskęs baisus karštis, ir staiga jis išnykęs. Vidurnaktį užmigęs, išmiegojęs ištisas 6 valandas, nors anksčiau atsibusdavęs jau po valandos ir vėl užmigdavęs tik po 2—3 valandų. Daugiausia miegodavęs 4 valandas, bet neretai tekdavę tenkintis viena ar dviem. Rytą atsikėlęs smagus, apetitas padidėjęs, valgęs gerai ir džiaugęsis būsiąs sveikas.

Netrukus, gruodžio 11 dieną, vėl ištiko nelaimė. Tegul apie šitai ir ano meto Papilės medicinos pagalbą pasakoja pats Daukantas. „Tuo tarpu šv. Andriejaus išvakarėse,— rašė jis gydytojui Andriejauskiui,— buvo didelė li-

[63] Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 712.

jundra, vakare, eidamas su lazda į tam tikrą vietą, nelaimingai kritau ant baisaus gruodo ir be galo susitrenkiau kairę krūtinės pusę, kelias sekundes gulėjau nesikeldamas, paskui kelius kartus apsiverčiau, kol atsistojau, apsipyliau krauju, nes prasikirtau dantenas, maniau, kad dantys išbyrėję. Nėra su kuo pasitarti, daktaro nėra, *visa globa boba,* ėmiau kloti šaltam vandenyje pamirkytą rankšluostį, taip kankinausi šešias dienas, karštis krūtinėje vis didėjo, ateis, manau, lig žaizdos, pasidarys gangrena, ir kaput. Atsirado felčeris, kuris man pastatė ant kairės krūtinės pusės 12 taurių. Pirmąjį kartą sutraukė kraują, kuris buvo taip sukepęs, kaip juoda anglis. Statė antrą kartą. Šaukiau gana, gana, man kraujo nebeliksią nė lašo. Šį kartą kraujas buvo tyras. Paskui felčeris sako: „Aš Ponui suvirinsiu varpučio, puplaiškių ir saldymedžio, duosiu Ponui aštuonis butelius, kuriuos turėsi išgerti, tai Ponui išvalys skreplius“[64]. Ir tikrai Daukantas vėl atsistojo ant kojų. Tiesa, įvairius vaistus — žolių arbatas — teko vartoti nuolat. Reikiamų žolių paprastai nestigo. Kartais kreipdavosi taip pat į neseniai įsikūrusią Viekšnių vaistinę. Tarp šios vaistinės 1862 metų receptų aptiktas Daukanto raštelis[65], kur prašoma vaistų akims gydyti ir nuo reumatinių skausmų. Sveikatai stiprinti, nervams raminti Daukantas mėgo pakeliamą fizinį darbą. Mokėjęs visus amatus: staliaus, šaltkalvio... Prieš Antrąjį pasaulinį karą Papilėje dar buvusi kėdė, iš keroto medžio padaryta Daukanto.

Šis keistokas, susimąstęs žmogus įstrigo į atmintį ir vaikams, ir paaugliams, besisukinėjusiems klebonijoje. Vėliau jie patys, sulaukę žilos senatvės, pasakojo apie tą gunktelėjusį senelį, apsisiautusį ilgu „šliaproku“, užsidėjusį ant galvos raudoną „jermulką“ su kutu. Suprantama, šis aprėdas tiko namie, kai nebuvo svečių. Šiaip jau „dėvėjo gelumbėmis“, „mažne visados fraku apsivilkęs vaikščiojo“. Anot amžininko Juozapo Šliauterio, Daukantas klebonijoje „valgė su šeimyna, visados stačias. Ateidavo prie stalo, už vienos ausies alupka, už antros — papirosas. Čia

---

[64] Ten pat.— P. 713.
[65] 1970 m. raštelis tebebuvo Viekšnių vaistinėje.

ant krūtinės kišenėje popierius. Pasisems šaukštą, užkels koją ant suolo ir rašo, popierių ant kelio pasidėjęs. Buvo visuomet mįslingas. Mįslijo ir mįslijo. Net bažnyčioje, išsitraukęs popiergalį, kažką užsirašydavo"[66].

Beje, į bažnyčią tuomet jis užsukdavo dažnai. Gyveno prie pat šventoriaus. Bažnyčioje tylu, rami vargonų muzika. Klausa, kaip ir regėjimas, liko geri. Mintys taip ir lekia pramintais takais, kliudydamos Lietuvos praeitį ir nūdieną. Ar iškęsi nepasižymėjęs popieriuje naujai švystelėjusios minties, nes senatvėje atmintis tokia nepatvari...

Retai čia kas Daukantą lankė, mažai jis pats kur išeidavo. Parašydavo tik kokį laišką seniems bičiuliams, guosdavosi gydytojui Andriejauskiui. Betgi vienas laiškas sutrikdė jo gyvenimo nusistovėjusį ritmą. Senatvėje įtarumo Daukantui, matyt, netrūko, ypač jis pradėjo abejoti Valančiaus nuoširdumu. Ar galima tikėti jo žodžiais? Štai ir dabar tas laiškas. Artėjo šešiasdešimt aštuntosios Daukanto gimimo metinės. Valančius pasveikino... Prirašė, kaip paprastai, vaizdžių, bet gan stačiokiškų posakių, kuriais kažin ar norėjo Daukantą įžeisti. Valančius žadėjo išleisti Daukanto veikalus, bet priekaištavo, kad pasitraukė nuo jo iš Varnių ir dabar nuplikęs gyvena be vietos. Daukantas viską priėmė už gryną pinigą, įsižeidė ir parašė priekaištingą atsakymą. Vyskupas tokių laiškų nebuvo pratęs gauti, jį grąžino, autorių pavadino paiku ir liepė išsiblaivyti. Daukantas išsiblaivymą vėl suprato tiesiogine prasme.

Šių trijų laiškų mes nežinome, bet jų apytikrį turinį galima nustatyti iš „Aušroje" paskelbto antrojo Daukanto laiško Valančiui, kuriame autorius išliejo ilgai besikaupusią širdgėlą. Daukantas rašė: „Aš ne esmi girtuoklis, nes nuo savo gimimo neėmiau gėralų į burną, o ir mano tėvai niekada negirtuokliavo, taigi man nėra iš ko išblaivėti pirm nekad perskaitytyčiau pagražintą gromatą. Aš nebuvau priešginiu Šviesiausio Piemens, bet pamečiau tarnystę pas Jį dėl to, kad Jį mylėjau irgi pasitikėjau kitur gyvendamas būsiąs naudingesniu savo vientaučiams.

---

[66] H. B. (Blazas H.) Simanas Daukantas Papilėje // Naujas žodis.— 1930.— Nr. 18.— P. 371.

Regimai aš nebuvau šalavalka (valkata, nenaudėlis — V. M.), kad antrąjį metą po mano parvažiavimo į Varnius Šviesiausias Piemuo labai lipšniai prašei, kad grįžčiau pas Tamstą. Tamsta mane prakalbinai iš pradžios „jo mylesta raštininku", o ant galo pavadinai savo gromatoje „paiku", bet tai yra du atbulu daiktu: neišleidžiau knygų, svetimom kalbom rašytų, apie svarius dalykus, bet rašiau prigimtu liežuviu, taip kaip kiti kad rašė ir rašo Petropilėje ir Maskvoje, Kazaniuje ir Varniuose, pats juk Šviesiausias Piemuo rašei ta kalba, taigi ar visi turėtų būti paikais? O vienok, Piemuo, pats sakei kitiems, kad aš Tamstą prikalbėjau rašyti žemaitiškai; kaipgi galėtų paikas perkalbėti išmintingąjį?.. Prisipažįstu, kad niekada nelaukiau, kad mano Piemuo, kuriam tiek metų tarnavau, atsiųstų, man belaukiant myriaus, tokį neteisų piktžodžiavimą, kuo metu menkiausias žmogpalaikis taip nebjaurotų pikčiausio berno, matydamas jį gulint ant maraus patalo"[67].

Draugystė su Valančiumi buvo palaidota.

Paskutinieji Daukanto gyvenimo metai buvo labai neramūs. Jau anksčiau Papilę pasiekdavo žinios apie artėjančią politinę audrą. Per miestus ir miestelius persirito manifestacijų banga. Buvo paskelbta karo padėtis. Sustiprėjo kariuomenės įgulos. Pagaliau sukilimas. Ką galvojo Daukantas, ko iš šio sukilimo jis tikėjosi? Atsakyti sunku. Žinojo jis apie Kosciuškos sukilimą, pergyveno 1831 metus. Ar tuo pačiu baigsis ir šis sukilimas? Šiaip ar taip, sukilimo slopinimą tikrai teks pajusti. Daugiau kaip po trisdešimties metų Daukanto giminės pasakojo, kad Simonas, matyt, tuomet laikęs savo bibliotekos dalį Felikso Kontrimo Tučių dvare, daug knygų sudeginęs. O gal Daukantas žinojo apie Kontrimo palankumą sukilimui ir gelbėjo jį nuo kompromituojančios literatūros kratos atveju? Vis dėlto Kontrimas atsidūrė Šiaulių kalėjime. Ten jis ir mirė. Sukilimo slopintojai suėmė ir Vaišvilą. Gydytoją Andriejauskį ir Kašarauskį ištrėmė į Sibirą. Senelio is-

---

[67] Kuoksztis J. S. (J. Šliūpas) Simanas Daukantas // Aušra.— 1883.— Nr. 8, 9 ir 10.— P. 249—251; Daukantas S. Raštai.— T. 2.— P. 784—785.

toriko Narbuto sūnus Liudvikas žuvo mūšyje, o jo Šaurų dvarelį sudegino caro kareiviai. Negalėdami atsakyti, ką apie sukilimą manė pats Daukantas, aiškiai matome artimiausių jo žmonių pozicijas.

PAPILĖS KALNELIS

Papilė garsėjo geologinėmis atodangomis, juros periodo suakmenėjusia fauna. Tais laikais į Papilę jau buvo pramynę kelią žymūs Vilniaus universiteto, Lenkijos, Rusijos, Prūsijos mokslininkai. Jie vaikščiojo Ventos pakrantėmis. Matė jie ir kairiajame Ventos krante stūksantį kalnelį, kurio viršūnėje kyšojo keli mediniai kryžiai. Matė, bet praeidavo pro šalį, nes kalnelio išgriuvose ir papėdėje pasitaikydavo tik kažkokių puodų šukių. Amonitų, brachiopodų, foraminiferų liekanų čia nebuvo. Juos domino žemės ir faunos, o ne žmonių visuomenės istorija.

Traukdavo prie šio kalnelio tik vienas papiliečiams gerai pažįstamas Daukantas. Kažin ar daugelis miestelėnų suprato, kad jis mokslininkas, greičiausiai manė, kad tik keistuolis. Jam ši vieta buvo ne šiaip sau kalnelis ir ne kapinės, o piliakalnis, „pilė", davusi pačiai Papilei vardą. Tačiau senelis „pilę" lankė vis rečiau ir rečiau. Jėgos išseko. „Jis pats jau visai buvo palikęs vargdieniu,— rašė J. Šliūpas,— jo veikalai parašyti tebeklaksojo nespausdinti ir jam pasimirus galėjo ant vėjų nueiti! O tai ar ne širdgėla, tiek darbo padėjus ant jų parašymo!"[68]

Traukėsi iš gyvenimo vienišas senelis, kurio tragizmą palikuonys suprato po kelių dešimtmečių. Traukėsi palikdamas svarbiausius savo darbo vaisius rankraščiuose. O kiek panašių rankraščių jau sunaudota silkėms ir tabakui vynioti!

Nežinia, ar šias liūdnas mintis Daukantas pasakojosi savo globėjui Vaišvilai. Aišku tik tiek, kad Vaišvila žinojo, jog mylimiausias Daukanto giminaitis yra seserėnas

---

[68] Kuoksztis J. S. (J. Sliūpas) Simanas Daukantas // Aušra.— 1883.— Nr. 8, 9 ir 10.— P. 252.

Leonas Kauneckis iš Kivylių ir kad jam reikia atiduoti visus rankraščius ir beveik visas knygas.

Tauta, kuriai Daukantas dirbo, tuomet liko skolinga, tačiau belaisviai ir vergai skolų mokėti negalėjo. Ponai jautėsi labdariais, o ne skolininkais. Dėl to Simono Daukanto ligi senatvės prigyventas turtas neprilygo nė tam, kurį paliko savo tėvų namuose. O kiek dar skolų, kurių nespėta išmokėti ir nebūta iš ko mokėti. TEN nieko nereikės ir dėl to atsiras atliekamų daiktų. Reikia rašyti testamentą, kad neliktų niekam skolingas, kad ir jis pats žinotų, kas kam teks. Testamentą surašė 1862 metų sausio 14 dieną, kai buvo labai įsisirgęs. Testamento forma įprasta, o turinys štai koks: „Vardan Dievo Tėvo ir Sūnaus ir Dvasios Šventos, Amen. Paskyręs nuodėmėtą mano dvaselę Viešpačiui, vienam Š. Trejybėje, turėdamas sveiką protą ir tvirtą atmintį, paskutinai išskirstau mano daiktus, kuriuos, jei visus surinktum, nė šimto rublių nebus verti; tokius tad daiktus,— skalbinius ir visus žieminius bei vasarinius drabužius,— palieku kung. Ignotui Vaišvilai, Papilės bažnyčios klebonui, kuris teiksis mane palaidoti ko paprasčiausiai ant savo bažnyčios kapų, daiktus, kuriuos norės, pats pasilaikys, o kitus teiksis parduoti ir padalinti išrinktus pinigus pavargėliams. Dar tas pats kung. Vaišvila, mano Labdarys, teiksis priimti nuo kolegijos asesoriaus Lauryno Vambuto: 1) sieninį laikrodėlį, 2) nebenaujus kailinius (futro szopowe), 3) du priegalviu, vieną oda aptrauktą, antrą be užvalkalo, abudu pripiltu pūkų, 4) skaisčiai raudoną, pusiašilkę naują užklodę, 5) skrynutę su knygomis, kuri yra pas tą patį L. Vambutą. Šitas knygas kung. Vaišvila, mano Labdarys, teiksis parduoti ir išdalinti pinigus pavargėliams, tas knygas, kurios liekti mano buvusiam kambaryje ant stalo pas tą patį L. Vambutą su Kojelavičiaus istorija, jis teiksis atiduoti Telšių iškalos (mokyklos — V. M.) mokintiniui Jurgiui Daukantui, o likusius pas tą patį L. Vambutą uosinį staliuką, sustumtinę lovą ir paveikslą Švenčiausios Aušros Vartų Dievo Motinos dovanoju Jos Myl(istai) Aldonai Vambutaitei. Tas pats kunigas Ign. Vaišvila, mano Labdarys, išpardavęs daiktus ir knygas, teiksis nusiųsti 30 rublių į Staurilius Jo Myl(istai) ribų tiesdariui Ign. Daukan-

tui, kuris man buvo pavedęs bylą Jos Myl(istos) kapitonienės Skrzetuskienės: kadangi savo rejestruose radau užrašyta, jog turiu nusiųsti 30 rublių Jos Myl(istai) Skrzetuskienei, todėl Jo Myl(ista) tiesdarys bus maloningas ir sugrąžins jai arba jos palaikininkams tuos 30 rublių. Antra, Varnių Zavadskio knygynas priskaitė ant manęs už stacijų knygutes (książeczki stacyjne) trisdešimt keturis rublius, todėl kunigas Vaišvila teiksis nusižeminęs paprašyti Jo Mylistos vyskupo Valančiauskio, idant teiktųsi užmokėti Zavadskio knygynui tuos 34 rublius. Pagalop tas pats kun. Vaišvila priims Telšių kasoje mano pereitų (1861) metų pensiją keturiasdešimt du rubliu. Jei Jo Mylista mūsų Piemuo nepanorėtų užmokėti knygynui, tad prašau užmokėti iš pensijos, o už likusius, sukakus metams nuo mano mirties, atlaikyti šv. Mišias už mano dvaselę. Po tokiu išskirstymu mano palaikų, mano paties surašytu 2 d. sausio mėn. 1862 m. Papilėje, pridėjęs mano herbo antspaudą, savo paties ranka pasirašau: Kolegijos asesorius Simanas Daukantas"[69].

Po testamento surašymo dar kiek pagyveno. Sulaukė ir Vaišvilos iš kalėjimo. Vaišvila Papilėje apsistojo tik laikinai. Jam rūpesčių buvo per akis, o čia Daukantas vėl atgulė. 1864 metų gruodžio penktą ligonis pasišaukė Vaišvilą, norėdamas pareikšti paskutinę savo valią. Reikėjo liudytojo. Atėjo kažkoks bajoras J. Čyževskis. Testamentą paliko galioti, visą savo palikimą paskirstyti pavedė Vaišvilai[70]. Gruodžio šeštą Simonas Daukantas mirė.

Laidotuvės įvyko gruodžio aštuntą[71]. Diena buvo ūkanota, protarpiais lijo. Slinko vežimas su juodu karstu. Priešais berniukas, pavarde Šliauteris, nešė tradicinį žibintą, netoliese ėjo niūrus Vaišvila, o paskui karstą sekė kokios trys senelės. Ši eisena traukė iš miestelio prie piliakalnio. Pasitiko samdyti duobkasiai, užnešė karstą aukštyn, padėjo prie šviežiai iškastos duobės. Vaišvila pasakė pamokslą. Supylė naują kapą. Užritino akmenį su

---

[69] Jablonskis J. Raštai.— T. 1.— P. 33—34. (Testamento data pagal senąjį kalendorių).

[70] (Davainis-Silvestraitis M. ir Burba A.) Medega S. Daukanto biografijai.— P. 21.

[71] S. Daukanto mirimo metrikai // Ten pat.— P. 124.

užrašu: „D. D. G. Cze Guli Kunas Symona Daukąta Rasztininka Warga Pieles Gimuse Metuse 1793 Miruse 1864 M. Sijkie 6 Dienoi". Žmonės kalbėjo, kad šį paminkgraminklėlį nusikalė pats velionis, beliko įrašyti tik mirimo datą[72]. Štai ir viskas. Ne, dar ne viskas. Šis kapas neliks užmirštas. Suras jį tie, kurie Daukantą pažins iš jo raštų.

Tiesa, negreit atėjo dar tas laikas. Akmuo su užrašu susmego į žemę. Vaišvila šiuose kraštuose pasirodė negreit. Juk po sukilimo jo luomo žmogui reikėjo specialaus policijos leidimo išvykti už savo parapijos ribų. O Lietuvoje jau kilo nauji vėjai. Spauda uždrausta, bet ji gabenama iš Prūsų ir skaitoma slaptai. Rašto pramoko kone pusė visų suaugusių žmonių.

Ignotas Vaišvila, Ubiškės filijistas, būdamas 75 metų senelis, vėl prisiminė Papilės kalnelį. Nuo tos laidotuvių dienos jau buvo praėję dvidešimt metų. Jam taip pat pasirodė, kad liko skolingas tam, kurį čia kadaise laidojo. Susiruošė į Rygą, susirado meistrą ir užsakė antkapio plokštę, sieksnio ilgio ir pusės sieksnio pločio. Netrukus ant Daukanto kapo atsirado naujas paminklas su tokiu užrašu: „Ateivi! Minėk sau, jog čion palaidotas Simanas Daukantas, pirmas iš tarp mokytų vyrų, rašytojas senovės veikalų Lietuvos, Žemaitijos, kaip ir kitų naudingų knygelių. Jis per savo gyvenimą, it vargo pelė, be paliaubos triusėjo vienutiniai žemaitiškai rašyti dėlei naudos vientaučių. Gimė 1793 m. 28 d. spalinio mėn. Mirė 1864 m. 24 d. lapkričio. Ištark: Viešpatie! Duok jam atilsį amžiną. Palaidojęs ant jo kapo įsteigiau su užrašu užristi tą akmenį. Papilės kleb. Vaišvila"[73].

Kiekvienas lietuvių inteligentas laikė pareiga užkopti į Papilės kalnelį. Čia ėjo ir tie paprasti artojai, darbininkai, kurie skaitė uždraustą spaudą, ją gabeno. Lankėsi čia ir vietos knygnešys A. Raudonis. Betgi žiemą jis sun-

---

[72] Sakas A. Rastas paminklas // Šiaulietis.— 1925.— Rugpjūčio 16.— Nr. 33; Gedaminas A. S. Daukanto paminklas // Šiaulių naujienos.— 1925.— Rugpjūčio 16.— Nr. 33.

[73] A. I. B. Žagaras. (Buividas A.) Telszei // Auszra.— 1885.— Nr. 2, 3.— P. 59—60. Ši plokštė su užrašu tebėra ligi šiol. Užrašo tekstą čia pateikiame sumodernintа rašyba. Mirimo data pagal senąjį kalendorių.

kiai rasdavo sniegu užklotą kapą. Praėjo pasaulinis karas. Raudonis pradėjo dirbti Šiaulių geležinkelio dirbtuvėse. Jam atrodė, kad jau pats laikas geriau Daukantą pagerbti ir Papilės kalnelyje. Buvęs knygnešys prisimena: „Pamačiau, kad Simano Daukanto kapas apleistas, ir sumaniau paskatinti visuomenę pastatyti ant jo kapo bent kryžių. Ėjau šen, ėjau ten — nieko. Nė klausyti neklauso. Et, pamaniau, nenorite, nereikia. Nukaliau kryžių, atvežiau į Papilę ant kapų ir, nuėjęs į valsčiaus valdybą, paprašiau, kad bent cemento duotų pamatui pamūryti“[74]. Cemento davė. Gale Vaišvilos parūpintos plokštės atsirado iš akmens iškaltas lyg vėtros nulaužtas ąžuolo kamienas su įrašu: „Simanui Daukantui. Iki visuomenė pastatys paminklą, atatinkamą nuveiktiems Tavimi darbams, Tavo atminčiai skiriu šį savo rankų d(arbo) paminklą. A. Raudonis. 1925 m.“

Šitaip Daukantas atgulė Papilės kalnelin, šitaip atsirado ir išplatėjo takelis prie jo kapo. Pagaliau šis kapas, jį priglaudęs piliakalnis nustelbė net buvusį geologinių atodangų garsą.

---

[74] H. B. (Blazas H.). Simanas Daukantas // Naujas žodis.— 1930.— Nr. 18.— P. 371.

EXEGI MONUMENTUM...

Dabar populiariausi Daukanto veikalai yra tie, kurių pačiam Daukantui nepavyko išspausdinti arba išspausdinus reikėjo slėpti autoriaus vardą. Paimkime „Būdą“. Po Daukanto mirties jis buvo pakartotinai išspausdintas laikraštyje „Vienybė lietuvninkų“, o iš ten — atskira knyga. Be to, vokiečių skaitytojas su „Būdu“ susipažino iš smulkaus Viktoro Jungferio atpasakojimo[1]. Iš pradžių „Vienybėje lietuvninkų“, o paskui atskirai pasirodė taip pat didžioji „Istorija žemaitiška“, pavadinta „Lietuvos istorija“. Imtas spausdinti ir „Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje“.

Kadaise net artimi Daukanto bičiuliai nežinojo, kad jis rašo istorijos veikalus. Bene pirmasis šią paslaptį atskleidė Motiejus Valančius savo „Žemaičių vyskupystėje“. Išnašose nurodydamas „Istoriją žemaitišką“, jis pažymėjo, kad tai Simono Daukanto rankraštis. Tikrąją „Būdo“ autoriaus pavardę pirmasis paskelbė Mikalojus Akelaitis[2].

Tiesa, pats „Būdas“ šiokio tokio atgarsio susilaukė gana greit. Vilniaus leidinio „Rocznik Literacki“ redaktorius Romualdas Podbereskis 1850 metais išvertė į lenkų kalbą ketvirtąjį „Būdo“ skyrių apie senovės lietuvių karybą[3]. Beje, Podbereskio vertimas buvo ir pakartotinai išleistas. 1921 metais jį persispausdino Vilniaus lietuvių laikraštis „Głos Litwy“, o paskui jis pasirodė taip pat

---

1 Jungfer V. Alt-Litauen: Eine Darstellung von Land und Leuten, Sitten und Gebräuchen.— Berlin und Leipzig, 1926.

2 Akielewicz M. Słowko o bogach litewskich // Biblioteka Warszawska.— Warszawa, 1858.— T. 3.— S. 192.

3 Podbereski R. O sposobie prowadzenia wojny u starożytnych Litwinów // Rocznik Literacki: Pismo zbiorowe.— Wilno, 1849.— S. 17—42. „Biblioteka Warszawska“ (1850, T. 1, p. 165) literatūros apžvalgininkas Voicickis atkreipė dėmesį į šią „Būdo“ ištrauką, pažymėjęs, kad ji pasirinktajai temai suteiks daug įdomių detalių.

atskira brošiūra. Palankaus dėmesio susilaukė ir Daukanto „Dainės žemaičių“. 1857 metais vokiečių kalbininkas Augustas Šleicheris iš šio rinkinio persispausdino 6 dainas[4]. Uždraudus lietuvių spaudą ir suvaržius lenkų spaudą Lietuvoje, Daukantą populiarino čekų ir vokiečių mokslininkai.

1873 metų vasarą Lietuvoje lankėsi jaunas Prahos universiteto docentas čekų kalbininkas Leopoldas Geitleris, sekančiais metais tapęs Zagrebo universiteto profesorium ir Jugoslavijos mokslų ir meno akademijos tikruoju nariu. Lietuvoje jis pramoko lietuviškai, domėjosi tarmėmis ir, žinoma, lietuvių literatūros paminklais. Iš Valančiaus ir Antano Baranausko gavo žinių taip pat apie svarbiausius Daukanto raštus. Jis Daukantą laikė „nenuilstamu ir sparčiu neartos bei neįdirbtos tautos dirvos darbininku“. O Daukanto istorijos veikalai, anot Geitlerio, „rodo jo gilų mokslą ir karštą patriotizmą“[5]. Vėliau jis Lietuvių literatūros draugijos žurnale vokiškai paskelbė „Būdo“ ištraukas[6].

1881 metais vokiečių filologas Eizenacheno gimnazijos mokytojas Hugo Veberis, tyrinėdamas lietuvių kalbą, buvo sumanęs pakartotinai išleisti Daukanto „Pasakų Fedro“ vertimą, tačiau šio sumanymo atsisakė, gavęs aukštaičio A. Baranausko atsiliepimą, jog „(...) Daukanto kalba man nelabai mėgia, dėl to, kad jisai ne taip rašė, kaip žmonės ištaro, nei vėl taip, kaip tikrieji kalbų mokslai rodžia, bet taip, kaip jam pačiam regėjosi“[7].

Auganti pasaulietinė lietuvių inteligentija, vis plačiau įsitraukianti į nacionalinį judėjimą, savo politines aspiracijas formavo, atsiremdama ir į Daukanto patriotizmą.

---

[4] Schleicher A. Handbuch der litauischen Sprache.— Prag, 1857.— Bd. 2: Lesebuch und Glossar.— S. 28—32.

[5] D-ras J. Bs. (Basanavičius J.) Isz cziakiszko // Auszra.— 1885.— Nr. 2, 3.— P. 90; Geitler L. Litauische Studien.— Prag, 1875.— S. 2, 74.

[6] Búdas Sénowięs Lētuwiu par Symoną Daukantą / Excerpirt von Dr. L. Geitler // — Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft.— Heidelberg, 1885.— Bd. 2, H. 10.— S. 1—7; H. 11.— S. 238—249.

[7] Baranauskas A. Raštai.— V., 1970.— T. 2.— P. 218.

Dėl to neatsitiktinai jau pirmajame „Aušros“ numeryje atsirado vietos Jono Šliūpo tęstiniam straipsniui apie patį Daukantą. Anot autoriaus, tapo būtina „(...) per tiek metų anam raštininkui dulkėse klaksnojus, vėlei spindulį šviesos suteikti ir pagarbinimą savųjų“[8]. Betgi šią pirmąją Daukanto biografiją išspausdinti buvo ne taip jau paprasta. Antrajame „Aušros“ numeryje Šliūpas apsistojo ties Daukanto gyvenimu pas Valančių Varniuose ir pabrėžė, kad vyskupas mūsų istoriką apkrovė įvairiais darbais ir prideramai neaprūpino. Čia kai kurie aukštesnieji lietuvių katalikų dvasininkai įžiūrėjo Valančiaus įžeidimą ir ėmė siųsti protestus „Aušros“ redakcijai. O toliau turėjo sekti Šliūpo straipsnio tęsinys apie aštrų Valančiaus ir Daukanto kivirčą per laiškus. Tuometinis atsakomasis (oficialusis) „Aušros“ redaktorius Jurgis Mikšas straipsnio nebespausdino. Tik tuomet, kai „Aušros“ redaktoriumi tapo pats Šliūpas, buvo baigtas skelbti ir jo straipsnis.

Šliūpas pranešė skaitytojams, kad norima išspausdinti visus Daukanto veikalus ir prašė, jei kas turėtų, „Aušros“ redakcijai suteikti daugiau žinių apie Daukanto gyvenimą bei raštus[9]. Praėjus porai metų, Jonas Mačiulis (Maironis) pasiuntė redakcijai laišką, klausdamas, kodėl nieko nebegirdėti apie žadėtųjų raštų leidimą. Anot jo, „išspausdinimas Daukanto pasakojimų būtų didesniu paminklu, negu kad kas kokį akmeninį ar geležinį statytų. Jeigu pinigų ant spaudos trūksta, tegul „Aušros“ rėdytuvė išduoda apgarsinimą, jog nor spausdinti, tegul išrokuoja, kiek viskas kaštuos; tada atsiras tokių vyrų tėvynininkų, kurie duos paspirtį; o tos žinės tegul bus paduotos „Aušroje“. Jei lenkai ant Mickaus (A. Mickevičiaus — V. M.) paminklo surinko tiek tūkstančių, argi lietuviai nesudės kelių dėl Daukanto“. „Aušros“ redakcija pritarė pasiūlymui, ėmė rinkti lėšas ir skelbti aukotojų sąrašus[10]. Daugiausiai aukojo pati „Aušros“ redakcija, inžinierius Petras Vileišis

---

[8] Kuokštis J. S. (J. Šliūpas) Simanas Daukantas // Aušra.— 1883.— Nr. 1.— P. 13.

[9] Ten pat.— Nr. 8/10.— P. 254.

[10] Užpraszymas // Auszra.— 1885.— Nr. 7/8.— P. 250; Zaborskaitė V. Maironis.— V., 1968.— P. 50—51.

ir Prūsijos lietuviai Jurgis Mikšas, Martynas Jankus, Kristupas Voska ir Ansas Bruožis.

Vis dėlto lėšų pavyko surinkti gana nedaug. Tas, kas jų turėjo ir suprato Daukanto veikalų reikšmę, jau ir taip rėmė draudžiamą spaudą. Galimas dalykas, kad surinktomis lėšomis tapo paremtas Jonas Kriaučiūnas, 1893 metais pradėjęs leisti „Pasakojimą apie veikalus lietuvių tautos senovėje".

Svarbiausieji Daukanto raštų leidėjai atsirado Amerikoje tarp lietuvių išeivių. Fabrikų, anglies kasyklų darbininkus, amatininkus Daukanto „Istorija žemaitiška" ir „Būdas" pasiekė, kaip jau minėta, per vietos laikraščius. Atskirai „Istoriją žemaitišką" („Lietuvos istoriją") išleido buvęs „Vienybės lietuvininkų" redaktorius Juozas Paukštys.

Medžiagą apie Daukantą sėkmingai rinko latvių kilmės Peterburgo universiteto slavistikos katedros privatdocentas Eduardas Volteris. 1886 ir 1887 metų vasaromis, lankydamasis Lietuvoje dėl filologinių, etnografinių ir aplamai kultūros istorijos tyrinėjimų, pasiekė ir Kivylius, kur gyveno Kauneckiai, saugoją Daukanto biblioteką ir rankraščius. 1887 metų rudenį jis apie savo kelionės rezultatus padarė platų pranešimą Rusijos Mokslų akademijos istorijos filologijos skyriaus posėdyje. Šį išplėstą pranešimą Mokslų akademija išspausdino atskiru leidiniu. Čia Daukantui skiriama daug dėmesio, būtent pateikiami svarbiausi biografijos duomenys, spausdintų ir neskelbtų veikalų sąrašai. Volteris pirmasis paskelbė dar ir ištraukas lietuvių kalba (prisiminkime spaudos draudimą) iš „Istorijos žemaitiškos" ir „Pasakojimo apie veikalus lietuvių tautos senovėje"[11]. Šią šiek tiek papildytą medžiagą Volteris pakartojo Lietuvių literatūros draugijos žurnale[12]. Be to, jis parašė straipsnį apie Daukantą garsiajai Brokhauzo ir Jefrono enciklopedijai, pristatęs jį kaip „lie-

---

[11] Вольтер Э. Об этнографической поездке по Литве и Жмуди летом 1887 года: Приложение к LVI тому записок Импер. Академии наук. — СПб, 1885. — № 5. — С. 13, 20, 106—137.

[12] Wolter E. Litauische Schriftsteller des 19. Jahrhunderts // Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft.— 1890.— Bd. 3, H. 15.— S. 260—312.

tuvių liaudies rašytoją, geriausią prozaiką ir pirmąjį nacionalinį istoriką“[13].

Tuo pačiu metu Daukantu domėjosi rašytojas ir publicistas Mečislovas Davainis-Silvestraitis. 1891 metų pabaigoje jį į Kivylius pasikvietė Daukanto sesers sūnus gydytojas Leonas Kauneckis. Davainis Silvestraitis čia sudarė pirmąjį apypilnį Daukanto rankraščių sąrašą[14]. Surinko jis taip pat nemaža biografinės medžiagos, kurią JAV lietuvių publicisto Aleksandro Burbos padedamas, 1897 metais paskelbė išeivių laikraštyje „Garsas Amerikos lietuvių“, o kitais metais — atskira knyga.

Prieš išspausdindamas, šia medžiaga Davainis-Silvestraitis leido pasinaudoti kalbininkui Jonui Jablonskiui. Šis, jau turėdamas J. Šliūpo ir E. Volterio darbus, surinkęs žiupsnelį papildomų žinių, 1893 metais parašė gerokai tikslesnę Daukanto biografiją, paskelbė jo testamentą, įdėjo pilnesnį spausdintų ir nespausdintų raštų sąrašą. Jablonskis Daukantą vadino istoriku, kuris, trūkstant inteligentų, turėjo imtis rašyti ir kitais klausimais. Pripažinęs, kad Daukanto raštų kalba nelengva (tam atsiliepęs gyvenimas svetur), tačiau laikė Daukantą buvus dideliu ir nepaprastu savo gimtosios (gyvosios ir senoviškosios) kalbos žinovu[15].

1893 metais apie Simoną Daukantą rašė kone visi lietuvių laikraščiai, buvo spausdinami jo raštai, nes norėta prideramai pažymėti šimtąsias šio vyro gimimo metines. Lomžos mokytojas Pranas Mašiotas tuomet pabrėžė: „Sugrąžinti lietuviams tautos vardą — tai buvo Daukanto idealas, kuriam jis tarnavo per visą savo pilną vargo ir sunkaus darbo gyvenimą“[16]. XIX a. pabaigoje atgimstanti lietuvių tauta prikėlė ir Daukantą iš užmaršties. Pažan-

---

[13] Вольтер Э. Довконт Симон (Simanas Daukantas) // Энциклопедический словарь. Изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. — СПб, 1893. — Т. 10 А. — С. 838; Новый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. — СПб, 1913. — Т. 15. — С. 460—461.

[14] M. Davainio-Silvestraičio suregistruota medžiaga apie Daukantą // VUB, f. 1, E 68, l. 13—22.

[15] Gerulaitis A. (J. Jablonskis) S. Daukanto gyvenimas ir raštai // Varpas.— 1893.— Nr. 11.— P. 165—168; Jablonskis J. Raštai.— K., 1932.— T. 1.— P. 28—38.

[16] P. A. (Mašiotas P.) Simanas Daukantas (1793—1893) // Varpas.— 1893.— Nr. 11.— P. 161.

gūs kitų tautų mokslininkai jau garsino Daukanto vardą savo tautų kalbomis.

Išpopuliarėjus Daukantui, reikėjo ir jo portreto. 1893 metais Amerikos lietuviai surinko lėšų Daukanto paveikslui surasti. Šio darbo ėmėsi Davainis-Silvestraitis, tačiau nesėkmingai. Tuomet jis Joniškio fotografą ir piešėją slaptos lietuvių kultūros draugijos „Atgaja" dalyvį Aleksandrą Ratkų nusivežė į Kivylius, Kauneckiai suvadino žmones, pažinojusius Daukantą, ir jiems parodė įvairių fotografijų. Iš panašių į Simoną Ratkus nupiešė apie 30 variantų. Du iš jų susirinkę žmonės pripažino panašiais į Daukantą. Davainis-Silvestraitis abu piešinėlius išsiuntė į Ameriką, kur jie buvo paskelbti spaudoje[17]. Betgi 1901 metais Jono Jokubauskio Ketūnų dvare prie Kuršėnų Juozas Tumas-Vaižgantas rado autentišką Daukanto portretą[18], kurį 1850 metais nutapė dailininkas Jonas Zenkevičius, kilęs iš Vilniaus. Jis tada neseniai buvo baigęs Dailės akademiją ir kurį laiką gyvenęs Peterburge. Beje, maždaug tuo pačiu metu jis nupiešė ir Valančiaus paveikslą.

Naują žingsnį, tyrinėjant Daukanto biografiją, žengė teisininkas ir istorikas Augustinas Janulaitis. Baigęs Maskvos universitetą ir pradėjęs Vilniuje dirbti advokatu, vietos Viešojoje bibliotekoje (dabar Universiteto biblioteka) užtiko Daukanto laiškus Narbutui. Be to, iš kultūros istoriko Mykolo Brenšteino gavo nusirašyti 4 Daukanto laiškus Vladimirui Andriejauskiui[19]. Juozas Tumas-Vaižgantas iš Žemaičių vyskupystės kanceliarijos bylų dar parūpino vieną Daukanto laiško Valančiui nuorašą. Kaip tik tuo metu, 1910 metų pabaigoje, gydytojas Ferdinandas Kauneckis atidavė Daukanto biblioteką ir rankraščius Lietuvių mokslo draugijai. Svarbiausieji šaltiniai apie Dau-

---

[17] M. Davainio-Silvestraičio rankraštis „Apie Simono Daukanto paveikslus" // VUB, f. 1, E 68, l. 23—27.

[18] Tumas J. Działacze litewsky: Ks. biskup Maciej Wołonczewski i Szymon Dowkont // Kraj.— Petersburg, 1902.— Nr. 1.— S. 8; Aleksandravičius E. Vieno portreto istorija, arba žemaičių bajorų tautinės nuotaikos XIX a. // Kultūros barai.— 1987.— Nr. 5.— P. 64—67.

[19] Po II pasaulinio karo šių laiškų originalai nebuvo žinomi, dabar jie surasti Varšuvos Tautinėje bibliotekoje (signatūra — II.10.691, l. 38—39).

kantą susitelkė Vilniuje, taigi atsirado puiki galimybė išstudijuoti juos nuosekliau ir detaliau. Daukanto biografiją Janulaitis pradėjo rašyti 1908 metais ir kitąmet pirmuosius savo studijų rezultatus perskaitė Lietuvių mokslo draugijos visuotiniame susirinkime. Tyrinėjimų nenutraukdamas, savo darbą dar smarkiau išplėtė ir 1913 metais paskelbė minėtosios draugijos žurnale „Lietuvių tauta“[20]. Iki šiol visi, kas domėjosi Daukanto biografija, žinių sėmėsi daugiausia iš šio Janulaičio veikalo ir vėliau paskelbtų Daukanto laiškų[21]. Kitos šaltinių apie Daukantą publikacijos tebuvo palyginti smulkios. Betgi atsirado dar vienas užmirštas Daukanto veikalas — „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“. Jo rankraštis 1919 metų pabaigoje į Centrinį valstybės knygyną (biblioteką) Kaune pateko kartu su Veprių dvarininko Marijono Plioterio biblioteka. Eduardas Volteris, tuometinis Centrinio valstybės knygyno direktorius, atkreipė dėmesį į šį rankraštį ir, tekstą sulyginęs su kitais Daukanto raštais, su jų tendencija, kalba, stiliumi, nustatė tikrąjį autorių[22].

1929 metais aptiktas ir kitas šio veikalo variantas, pavadintas „Darus lietuvių ir žemaičių“. Surastąjį Daukanto veikalą spaudai parengė Kauno universiteto bibliotekos direktorius profesorius Vaclovas Biržiška.

Žinomi jau buvo Daukanto raštai, nemaža jo biografijos faktų, tačiau pats raštų turinys liko mažai tyrinėtas. Augustinas Janulaitis sakė teisybę, dar 1913 metais rašydamas: „Raštai gi jo menkai tepažįstami. Labiau žinomi jų vardai, negu turinys. Jo „Istorija“ ir „Būdas“ labiau minimi ir ginami, negu skaitomi. Patsai Daukantas išrodo tenai, lyg rūko aptraukta stovyla, tėvynės labui dirbanti ir vargą vargstanti, bet galinga savo dvasia, į kurią galima įdėti kokį nori turinį“[23]. Tokia padėtis liko dar ilgai.

---

[20] Janulaitis A. Simanas Daukantas. Jo gyvenimas, darbai ir vargai (1793—1864) // Lietuvių tauta.— V., 1913.— Kn. 2, d. 2.— P. 244—284. Yra ir atskiras atspaudas.

[21] Janulaitis A. Daukanto laiškai // Mūsų senovė.— Tilžė, 1922.— T. 1, kn. 4/5.— P. 590—795.

[22] Volteris E. Simano Daukanto jaunatvės darbai ir raštai // Švietimo darbas.— 1920.— Nr. 8/9.— P. 45—49; Nr. 10.— P. 30—32.

[23] Janulaitis A. Simanas Daukantas.— P. 3.

Kelios aplinkybės vis dėlto išjudino tyrinėtojus. Pagal mokyklų literatūros programas buvo reikalaujama Daukantą išeiti kaip rašytoją. Taigi mokytojams Daukantas buvo bent kiek plačiau pažįstamas ir iš jo raštų. Be to, mokytojų daugumai Daukantas tapo labai artimas dėl savo atkaklaus švietėjiško darbo, dėl sunkios pasišventėlio inteligento dalios. Ir štai jie savo materialiniais ištekliais ėmėsi net paminklą Daukantui statyti.

1924 metų vasarą Šiauliuose vyko mokytojų pedagoginiai kursai. Klausytojai suruošė kraštotyros ekskursiją į Papilę, aplankė Daukanto kapą. Rado jį labai apleistą, Vaišvilos padėtąjį akmenį apaugusį samanomis, kad nė įrašo nesimatę. Mokytojai išrinko komisiją, kuri kreipėsi į literatūros istorijos profesorių Mykolą Biržišką, prašydama sudaryti komitetą paminklui statyti. Imtos rinkti lėšos, mokytojai aukojo po procentą algos. Per metus susidarė 22846,4 lito suma, ji buvo padėta į banką.

Viskas aprimo. O tuo metu ant Daukanto kapo atsirado Raudonio iškaltas akmuo. Visuomenėje pasklido gandas, kad tai ir bus žadėtasis paminklas. Pagaliau už gana nedidelę sumą paminklą sukurti apsiėmė skulptorius Vincas Grybas, neseniai grįžęs į Lietuvą iš studijų užsienyje. Po dvejų metų Grybas darbą baigė. 1930 metų rugsėjo 21 dieną buvusioje Papilės turgaus aikštėje gausiai susirinko plačių apylinkių valstiečiai, mokytojai, tarnautojai, atvažiavo svečių iš Kauno — profesoriai Mykolas ir Vaclovas Biržiškos, A. Janulaitis, dailininkas Antanas Žmuidzinavičius, švietimo ministras Konstantinas Šakenis ir daug kitų. Nukritus baltai skraistei, minia išvydo Daukantą, iškeltą ant aukšto pjedestalo, su Lietuvos istorija kairėje rankoje, o dešine rodantį į Tėvynės žemę.

Prisiminkime, kad tuo metu, kai buvo statomas šis bronzinis paminklas, išėjo Daukanto „Darbai“. 1935 metais pasirodė nauja „Būdo“ laida. Po to sekė keli straipsniai, nagrinėjantys ir pačius Daukanto raštus.

Stambiausia buvo pedagogo Vinco Laurinaičio studijėlė apie Daukanto „Darbus“. Laurinaitis norėjo nustatyti „Darbų“ vietą lietuvių literatūros ir kultūros istorijoje aplamai. Jis veikalą laikė sentimentalizmo-romantizmo sąjūdžio kūdikiu, taip pat palietė autoriaus pažiūras lie-

tuvių kilmės, socialinės ir politinės santvarkos, patriotizmo, kovų su kryžiuočiais, santykių su lenkais, gimtosios kalbos, religijos klausimais, nagrinėjo „Darbų“ literatūrinę vertę. Laurinaitis „Darbus“ laikė kūriniu, kurio autorius buvo valstiečio psichologijos. Anot Laurinaičio, Daukantas „mąsto valstiečio sąvokomis, jis jaučia valstiečio vargus, jis savo ateities precizijose būgštauja kaip tikras valstietis, baudžiavos prislėgtas, paniekinimo nužemintas. Jo raštuose nėra ugnies, entuziazmo, revoliucingumo ir net pasitikėjimo savimi“[24] Kad Daukanto mąstysenai būdinga valstiečio psichologija, ginčytis, žinoma, būtų beprasmiška, tačiau romantizmo ekspresijos „Darbams“ ir kitiems jo veikalams stigo, matyt, dėl to, kad šie veikalai visų pirma buvo istorijos raštai, varžomi faktų ir objektyvių procesų, kad jų autorius linko į racionalizmą. O kai dėl revoliucingumo, tai Daukantas, savo raštais žadindamas engiamąją tautą, nuveikė daugiau, negu tas, kas griebėsi kardo ar muškieto.

Daukantą su epochos kultūrine ir idėjine aplinka glaudžiau susiejo literatūros tyrinėtojas Vincas Maciūnas daktaro disertacijoje apie lituanistinį sąjūdį XIX amžiaus pradžioje[25]. Šį savo vertingą bei turiningą darbą tęsia ligi šiol, publikuodamas papildomus straipsnius[26].

Daukanto raštai, leksikografijos darbai buvo vertinami ir kaip svarbus kalbos mokslo šaltinis. Ypač plačiai šiuo šaltiniu naudojosi Jonas Jablonskis, žymus Vokietijos kalbininkas lituanistas Ernstas Frenkelis. Be to, didžiojo lietuvių kalbos žodyno organizatoriai pasirūpino, kad Daukanto raštų žodžiai ir frazės būtų perkeltos į šio žodyno kartoteką.

Atskirą studiją apie Daukanto darbus kalbos mokslo klausimais ir iš viso apie jo kalbą ėmėsi rašyti mokytojas

---

[24] Laurinaitis V. S. Daukanto „Darbay senuju Lituwiu yra Żemayczių“ 1822 m. ir to veikalo reikšmė // Darbai ir dienos.— K., 1936.— T. 5.— P. 252.

[25] Maciūnas V. Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje: Susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautotyra // Darbai ir dienos.— K., 1939.— T. 8.— P. 1—344.

[26] Maciūnas V. Vilniaus universitetas ir lietuviškasis XIX amžiaus pradžios sąjūdis // Lituanistikos instituto 1979 metų suvažiavimo darbai: Vilniaus universitetas 1579—1979.— Chicago, Ill., 1981.— P. 111—212.

Alfonsas Kalnius, bet ligi karo spėjo paskelbti tik vieną straipsnį[27]. Čia Kalnius užčiuopė Daukanto pažiūrų gimtosios kalbos klausimais ryšius su svarbiausiomis XVIII ir XIX a. pradžios idėjinėmis srovėmis ir to meto Europos kalbininkų, lyginamosios kalbotyros pradininkų mintimis.

Tuo metu istorikai stengėsi suvokti Daukanto veikalų kaip istoriografijos palikimo vertę. Du straipsnius „Naujosios Romuvos" žurnale paskelbė Zenonas Ivinskis. Jis pabrėžė, kad Daukanto tikslas ne vien mokslinis. „Jis nori,— rašo Z. Ivinskis,— kitiems įkvėpti meilės savo tautai; jis nori *per praeitį kelti* lietuvių tautinę sąmonę". Daukanto kaip istoriko erudiciją daugiau parodą laiškai T. Narbutui, negu plačiajam skaitytojui skirti istorijos veikalai[28]. Kaip mokslinę studiją Ivinskis geriausiai vertino „Būdą", kuris gali būti patikimas šaltinis apie Daukanto laikų kaimą. Be to Daukantas, pasiremdamas matyto kaimo duomenimis, gana sėkmingai skverbiasi į senesnių amžių liaudies kultūros pažinimą[29].

Beje, tuomet dar jaunas istorikas Vincas Trumpa pažymėjo, kad kai kurios Daukanto koncepcijos atlaikė laiko išbandymą. Antai Daukantas laiškuose T. Narbutui kėlė mintį, kad Lietuva ir po nelemtosios Liublino unijos išsaugojo svarbius valstybingumo požymius. Tai plačiai įrodinėjo Ivanas Lappo, Adolfas Šapoka[30]. Vėliau Trumpa, grįždamas prie šios temos, laikė Daukantą pirmuoju, kuris kritiškai pažiūrėjo į uniją bei jos vykdytojus, kuris nevengė konflikto su senuoju valdančiuoju visuomenės sluoksniu, nes tik iš šio supriešinimo galėjo gimti naujoji Lietuva[31].

---

[27] Kalnius A. Daukanto pažiūros į kalbos ir tautos santykius // Židinys.— 1939.— Nr. 11.— P. 515—528.

[28] Ivinskis Z. Simanas Daukantas ir Lietuvos istorija (Metmens Daukanto istoriografijai pažinti) // Naujoji Romuva.— 1936.— Kovo 15.— Nr. 11.— P. 248.

[29] Ivinskis Z. Lietuvių kultūros istorikas Simanas Daukantas // Naujoji Romuva.— 1936.— Kovo 22.— Nr. 12.— P. 276.

[30] Trumpa V. Rec.: Dr. phil. J. Puzinas, Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen. Kaunas, 1935 m. // Vairas.— 1936.— T. 16.— P. 120.

[31] Trumpa V. Lietuvos nepriklausomybės idėja // Metmenys.— 1968.— Nr. 16.— P. 31.

Beveik visi, kas tik bent kiek plačiau rašė apie Daukantą, pabrėžė jo idėjinius pradus, kuriuos vėliau, XIX a. pabaigoje ir XX a., perėmė tautinio išsivadavimo judėjimas.

Tarybų Lietuvoje imta ypač domėtis Daukanto antifeodalinėmis pažiūromis, kovų su vokiečių ordinais vertinimu, nepamirštos ir atskiros jo kultūrinės veiklos sritys.

Karo metais iškilo Daukanto veikalų politinis aktualumas. Kostas Korsakas, pastudijavęs jo „Darbus" ir „Lietuvos istoriją" („Istoriją žemaitišką"), išrinko daugybę citatų apie vokiečių ordinų agresiją ir lietuvių didvyrišką pasipriešinimą jai. „Nors senovės lietuviams teko nemaža kariauti ir su kitais kaimynais,— rašė Korsakas,— tačiau toms kovoms S. Daukantas neskiria nė dalies to dėmesio, kurį jis parodo, vaizduodamas senovės lietuvių didvyriškas kovas su teutonų riteriais"[32].

Lietuvių literatūros instituto darbuotojai tuoj po karo ėmėsi galutinai tvarkyti Daukanto biblioteką ir rankraščius. Buvo išrinktos iš bendrųjų buvusios Lietuvių mokslo draugijos bibliotekos fondų Daukanto knygos ir restauruota atskira jo biblioteka. Paskui Jurgis Lebedys, remdamasis autentišku Daukanto knygų sąrašu[33], nustatė, kurios Kauneckio perduotosios knygos galėjo priklausyti Daukantui, sugrupavo sąraše minimus leidinius (iš viso 327) pagal mokslo šakas ir rado, kad istorijos knygų buvo 111, literatūros — 60, teisės ir politikos — 23, kalbotyros, praktinio kalbos mokslo — 39, geografijos ir kelionių aprašymų — 23, pedagogikos ir filosofijos — 8, žemės ūkio — 11, populiarios medicinos — 5, vaikų literatūros — 3, tikybinės (daugiausia lietuvių kalba) — 18, jo paties raštų — 19 ir kitų — 7.

Beveik pusė istorijos knygų lietė Lietuvos, Latvijos ir Prūsijos istoriją, o visos kitos — buvo istorijos teorijos, pagalbinių mokslų, Rusijos ir Lenkijos, antikinio pasaulio

---

32 Korsakas K. Prieš amžinąjį priešą.— K., 1945.— P. 62.

33 Sąrašas yra Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bibliotekos rankraštyne (SD 33), jis buvo skelbtas: Biržiška M. Daukanto biblioteka // XXVIII knygų mėgėjų metraštis.— K., 1937.— T. 2.— P. 58—70; Biržiška M. Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos.— K., 1938.— T. 2.— P. 141—154.

ir kitų Europos kraštų istorijos veikalai. J. Lebedys atkreipė dėmesį, kad Daukanto biblioteka rodo jos savininko akiračio platumą, jo domėjimąsi teoriniais istorijos, kalbotyros, teisės, filosofijos, pedagogikos raštais. Anot Lebedžio, „atsižvelgiant vien į teorinių veikalų gausumą S. Daukanto bibliotekoje, ar nereikėtų reviduoti beveik visuotinės pažiūros, kad S. Daukantas buvęs menkas istorikas, atsilikęs nuo savo amžiaus istorikų, kad iš jo veikalų esą tegalima tik pasimokyti, kaip nereikia rašyti istorijos. Ypač tas revidavimas būtinas, atsižvelgus į jo amžininkų darbus (...)“[34].

Tuo pačiu metu Ona Miciūtė sudarė ir paskelbė pilną Daukanto rankraštinio palikimo, saugomo Lietuvių literatūros institute, katalogą[35].

Norėdami supažindinti skaitytoją su svarbiausiais Daukanto veikalais, su svarbiausiomis jo darbo sritimis, Meilė Lukšienė ir Zigmas Zinkevičius parengė jo rinktinių raštų tomą, kuriame pateiktos bemaž visų jo spausdintų ir rankraštinių veikalų ištraukos. Daugiausia vietos skirta istorijos veikalams, nes jie geriausiai atspindi Daukanto pažiūras. Be to, laikant, kad pastarieji darbai šiandien mums reikšmingesni „ne tiek kaip mokslo žodis, bet kaip grožinė kūryba“[36], norėta skaitytoją kuo plačiau supažindinti su Daukanto beletristo veikla.

Rinktinių raštų tomo pradžioje M. Lukšienė pateikė platų įvadinį straipsnį, apibūdinantį Daukanto gyvenimą ir kultūrinę veiklą. Vėliau jį šiek tiek perdirbusi ir išplėtusi tą vietą, kur kalbama apie Daukanto veikalų beletristinį pobūdį, pateikė akademinės Lietuvių literatūros istorijos tomui, skirtam feodalizmo epochai. „Grožinės prozos elementai istoriniuose Daukanto raštuose,— pabrėžė Lukšienė,— gali būti laikomi pirmaisiais istorinio žanro beletristikos bandymais lietuvių literatūroje. Šiuo atžvilgiu Daukantas pirmasis skynė kelius, ieškodamas tinka-

[34] Lebedys J. Simano Daukanto biblioteka // Lietuvių literatūros instituto darbai.— K., 1947.— T. 1.— P. 67—68.
[35] Ten pat.— P. 177—226.
[36] Lukšienė M. Simonas Daukantas // S. Daukantas. Rinktiniai raštai.— V., 1955.— P. 35.

mo poetinio žodyno ir vaizdinių priemonių“[37]. Ji čia nurodė ir tokius pažangius Daukanto istorinių veikalų bruožus: Lietuvos feodalų kosmopolitizmo ir jų sulenkėjimo kritika, baudžiavos ir nacionalinio pavergimo smerkimas, senovės lietuvių kovų dėl gimtojo krašto iškėlimas.

Kone po ketvirčio amžiaus vėl į Daukantą kaip literatūrologas pažvelgė Saulius Žukas, populiarioje „Šviesos“ leidyklos serijoje paskelbęs knygą „Simonas Daukantas“[38]. Žuko tyrinėjimo metodas yra naujoviškas ir jo žvilgsnis skvarbesnis. Autorius iškelia tas Daukanto veikalų vietas, kurios turi didelį meninį krūvį, kurios priklauso grožinei kūrybai, išaiškina istoriko visuomenines, filosofines nuostatas. Nauja argumentacija ypač iškelia Daukantą kaip žymų lietuvių demokratinės kultūros atstovą, nacionalinio atgimimo žadintoją, viešpataujančios oficialiosios, feodalinės kultūros priešininką. Daukanto biografija čia traktuojama kone grynai populiarintojo žvilgsniu, o į pačią jo kūrybą Žukas gilinasi kaip originalus tyrinėtojas.

Lyg ir pratęsdamas jau minėtus literatūrologų tyrinėjimus, Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bendradarbis K. Grigas ėmėsi rašyti disertaciją apie Simoną Daukantą kaip lietuvių tautosakos rinkėją ir leidėją. Kruopščiai išanalizavęs atitinkamus šaltinius, svarbiausius savo tyrinėjimo rezultatus disertantas apibūdino šiais žodžiais: „XIX a. pirmojoje pusėje pasireiškęs kaip visų pagrindinių žanrų lietuvių tautosakos rinkėjas ir leidėjas, S. Daukantas greta kitų to meto kultūros veikėjų užima reikšmingą vietą. Jis buvo vienas iš žymiausių liaudiškos krypties tautosakos vertintojų. Sukaupdamas palyginti didelius ir vertingus įvairių žanrų tautosakos rinkinius, S. Daukantas įnešė žymų indėlį į lietuvių tautosakos mokslą. Jis, pasiremdamas tautosaka, iš esmės teisingai sprendė nemaža lietuvių kultūros istorijos, lietuvių kalbos bei literatūros ugdymo klausimų. S. Daukantas tautosakos pagalba padėjo visuomenei giliau suprasti sveikas lietu-

---

[37] Lietuvių literatūros istorija. Red. K. Korsakas.— 1957.— T. 1: Feodalizmo epocha.— P. 474—475.

[38] Žukas S. Simonas Daukantas.— K., 1988.— 182 p.

vių tautos kultūros tradicijas, prisidėjo prie lietuvių raštijos ir literatūros augimo, skiepijo valstiečiams tautinį ir klasinį sąmoningumą, juos švietė"[39]. Šie Daukanto folkloristiniai nuopelnai atsispindėjo ir „Lietuvių tautosakos apybraižoje".

Daukanto pažiūromis susidomėjo filosofai. Svarbiausias šia prasme darbas yra Jono Repšio disertacija „Simono Daukanto visuomeninės ir politinės pažiūros", pagal ją parengti straipsniai[40]. Repšys čia nagrinėja Daukanto požiūrį į istorijos procesą, istorijos mokslo uždavinius, socialinius žmonių santykius, valstybę ir jos vaidmenį visuomenėje, patriotizmą ir nacionalinius lietuvių tautos interesus, religiją ir jos funkcijas. Daukantas, anot Repšio, „svarbus kaip feodalizmo ir baudžiavos priešas, kaip išnaudojamųjų valstiečių masių siekimų, kiek jis galėjo juos suprasti ir teoriškai pagrįsti, reiškėjas"[41].

Deja, pokario laikotarpiu stigo Daukanto raštų istoriografinio tyrinėjimo. Ne tik disertacijų, bet ir didesnių mokslinių straipsnių istorikai apie Daukantą nerašė ilgai. Jie tenkinosi Daukanto paminėjimu ar trumpu jo pažiūrų apibūdinimu akademiniuose istorijos kursuose bei enciklopedijose ir vienu kitu proginiu straipsniu periodikoje. Nors, beje, padoriai istorikui šia tema tuomet rašyti vargu ar buvo įmanoma. Istorinės pažangos linija XIX a. buvo vedama tik per valstiečių bruzdėjimus, tariamai valstiečių 1863 metų sukilimą ir proletariato judėjimą. O juk Daukanto visos mintys sukosi apie tautinį atgimimą, kurio antifeodalinę kryptį norėta nutylėti. Net Daukanto vardą jaunimo atmintyje palaikė beveik vien literatūros mokytojai. Ne atsitiktinai ir šią mano knygelę pirmą kar-

---

39 Grigas K. Simonas Daukantas — lietuvių tautosakos rinkėjas ir leidėjas: Filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacijos autoreferatas.— V., 1958.— P. 15.

40 Repšys J. Simono Daukanto visuomeninės ir politinės pažiūros // Pergalė.— 1960.— Nr. 12.— P. 116—126; Repšys J. Daukanto pažiūros į religiją ir dvasininkiją // VVU Mokslo darbai.— 1960.— T. 35: Filosofija.— P. 53—77; Repšys J. Daukanto pažiūros į istorinį procesą ir istorijos mokslo uždavinius // Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai.— 1963.— T. 3: Filosofija.— P. 111—124.

41 Репшис И. И. Общественные и политические взгляды Симонаса Даукантаса: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. — В., 1961. — С. 17—18.

tą leido ne kuri nors kita, o grožinės literatūros leidykla. „Vagos“ nuopelnas, kad ji „Lituanistinės bibliotekos“ serijoje 1976 metais paskelbė „Raštų“ dvitomį, į kurį be praleidimų sudėti „Darbai“, „Būdas“, „Pasakojimas“, smulkiųjų raštų pluoštas, visi žinomi laiškai. 1984 metais Daukanto raštus papildė tomas „Vertimai ir sekimai“, kuriame ištisai paskelbtos „Pasakos Fedro“, Kornelijaus Nepoto „Gyvatos didžiųjų karvaidų senovės“, J. H. Kampės „Rubinaičio Peliūzės gyvenimas“, keletas Ezopo pasakėčių. Šiuos tekstus transponuojant dabartine rašyba daug pasidarbavo kalbininkė Birutė Vanagienė. Tautosakininkų rūpesčiu buvo spaudai parengti du Daukanto surinktosios tautosakos tomai („Žemaičių tautosaka“), kuriuos 1983 ir 1984 metais vėlgi išleido „Vagos“ leidykla. Dabar, rodos, pribrendo sąlygos iš naujo paskelbti „Istoriją žemaitišką“ ir pasirūpinti pilnu akademiniu Daukanto raštų leidimu.

Daukantas buvo plataus akiračio lietuvių kultūros ir mokslo darbuotojas. Jis tapo prikeltas iš užmaršties todėl, kad buvo ir tebėra reikalingas gyviesiems. Pažangiosios idėjos, išreikštos jo raštuose, ypač istorijos veikaluose, pastatė jam, tariant Horacijaus žodžiais, paminklą už varį stipresnį.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

TURINYS

Duota rinkti 89 12 08. Pasirašyta spaudai 90 09 12.. SL Nr. 258.
Leidinio Nr. 845. Formatas 84×108/32. Popierius spaudos Nr. 1.
Garnitūra „Literatūrinė“, 10 punktų. Iškilioji spauda. 11,34+0,84
(įkl.) sąl. sp. l. 12,31 sąl. spalv. atsp. 11,24+0,93 (įkl.) apsk. leid. l.
Tiražas 25 000 egz. Užsakymas 2094. Kaina 2 rb 10 kp.
„Vyturio“ leidykla, 232600, Vilnius, Algirdo 31.
Spaudė „Spindulio“ spaustuvė, 233000, Kaunas, Gedimino 10.

Merkys V.

Me-199 Simonas Daukantas: Ist. apybraiža: Vyresn. mokykl. amž.— V.: Vyturys, 1990.—212 p., [16] iliustr. lap.

ISBN 5-7900-0405-9

Pasitelkus naujų archyvinių duomenų, lengva forma rašoma apie S. Daukanto (1793—1864) kelią į aukštąjį mokslą, jo tarnybą, bendravimą su žymiais lietuvių, lenkų ir rusų kultūros veikėjais. Gilinamasi į jo istorijos, leksikografijos, tautosakos ir kitus darbus, aptariama jų reikšmė lietuvių tautiniam atgimimui ir visai kultūrai.

M $\frac{4802050000—080}{M856(08)—90}$ 3—90 MBBK 8L1